

Neerlandica
Wratislaviensia XXXIV

Zespół Wydawniczy przy Katedrze Filologii Niderlandzkiej im. Erazma z Rotterdamu, Wrocław (Polska) / Redactiecomité bij de Erasmus-Leerstool voor Nederlandse Filologie, Wrocław (Polen) / Editorial Board by the Erasmus Chair for Dutch Philology, Wrocław (Poland):

Bożena Czarnačka (Uniwersytet Wrocławski), Wilken Engelbrecht (Univerzita Palackého Olomouc / Katolicki Uniwersytet Lubelski), Siegfried Huigen (Uniwersytet Wrocławski), Irena Barbara Kalla (Uniwersytet Wrocławski), Jacek Karpiński (Uniwersytet Wrocławski), Stefan Kiedroń (Uniwersytet Wrocławski), Agata Kowalska-Szubert (Uniwersytet Wrocławski), Norbert Morciniec (Uniwersytet Wrocławski), Stanisław Prędoła (Uniwersytet Wrocławski), Edward Skubisz (redaktor językowy/ taalredacteur/ language editor), Joanna Skubisz (sekretarz redakcji / redactiesecretaris / editorial secretary; Uniwersytet Wrocławski), Mark Toering (redaktor językowy/ taalredacteur/ language editor; Rijksuniversiteit Groningen), Jan Urbaniak (przewodniczący, redaktor naczelny / voorzitter, hoofdredacteur / chair, editor-in-chief; Uniwersytet Wrocławski).

Rada Naukowa / Redactieraad / Scientific Board:

Cor van Bree (Universiteit Leiden, Nederland), C. Jac Conradie (Universiteit van Johannesburg, Zuid-Afrika), Anikó Daróczy (Károli Gáspár Református Egyetem, Boedapest, Hongarije), Gillis J. Dorleijn (Rijksuniversiteit Groningen, Nederland), Wilken Engelbrecht (Univerzita Palackého v Olomouci, Tszechii / Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polen), Dirk De Geest (KU Leuven, Belgii), Philippe Hilgsmann (Université Catholique de Louvain, Belgii), Joop van der Horst (KU Leuven, Belgii), Mary G. Kemperink (Rijksuniversiteit Groningen, Nederland), Jacques van Keymeulen (Universiteit Gent, Belgii), Jan Konst (Freie Universität Berlin, Duitsland), Gheorghe Nicolaescu (Universitatea din București, Rumunię), Jan Noordegraaf (Vrije Universiteit Amsterdam, Nederland), Jelica Novaković-Lopušina (Univerzitet u Beogradu, Serwii), Dieter Stellmacher (Georg-August-Universität, Göttingen, Duitsland), Siegfried Theissen (Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, Gent, Belgii), Herbert van Uffelen (Universität Wien, Oostenrijk), Bart Vervaeck (Universiteit Gent, Belgii), Roland Willemyns (Vrije Universiteit Brussel, Belgii).

Lista recenzentów / Lijst van recensenten / List of reviewers:

Hans Beelen (Universität Oldenburg, Duitsland), Ludovic Beheydt (Université Catholique de Louvain, Belgii), Jacqueline Bel (Vrije Universiteit Amsterdam, Nederland), William van Belle (KU Leuven, Belgii), Hans Blom (Universiteit van Amsterdam/NIOD, Nederland), Benjamin Bossaert (Univerzita Komenského v Bratislave, Slovakije), Hans Brandhorst (Universiteit Leiden, Nederland), Elke Brems (KU Leuven, Belgii), Johanna Bundschuh-van Duikeren (Freie Universität Berlin, Duitsland), Adam Bžoch (Slovenská Akadémia Vied Bratislava, Slovakije), Jan van Coillie (KU Leuven, Belgii), Zuzanna Czerwonka-Wajda (Uniwersytet Wrocławski, Polen), Robert Dagnino (Département d'Études Néerlandaises, Strasbourg, Frankrijk), Anikó Daróczy (Károli Gáspár Református Egyetem, Boedapest, Hongarije), Feike Dietz (Universiteit Utrecht, Nederland), Małgorzata Dowlaszewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polen), Ewa Dynarowicz (Uniwersytet Wrocławski, Polen), Wilken Engelbrecht (Univerzita Palackého Olomouc, Tszechii / Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polen), Agnieszka Flor-Górecka (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polen), Dirk De Geest (KU Leuven, Belgii), Lia van Gemert (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Beata Grzeszczakowska-Pawlikowska (Uniwersytet Łódzki, Polen), Camiel Hamans (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Roeland Harms (Hogeschool Arnhem / Nijmegen, Nederland), Kris van Heuckelom (KU Leuven, Belgii), Andries Hiskes (Universiteit Leiden, Nederland), Joop van der Horst (KU Leuven, Belgii), Paul Hulsenboom (Radboud Universiteit Nijmegen, Nederland), Jeroen Jansen (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Lotte Jensen (Radboud Universiteit Nijmegen, Nederland), Christopher Joby (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polen), Michiel van Kempen (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Koen Kerremans (Vrije Universiteit Brussel, Belgii), Pavlína Knap-Dlouhá (Univerzita Palackého Olomouc, Tszechii), Jan Konst (Freie Universität Berlin, Duitsland), Marta Kostecká (Masarykova Universita, Brno, Tszechii), Dietha Koster (Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Duitsland), Kateřina Křížová (Universita Palackého Olomouc, Tszechii), Karen Kuhn (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polen), Folkert Kuiken (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Sterre Leufkens (Universiteit Utrecht, Nederland), Helga van Loo (KU Leuven, Belgii), Gert Loosen (Debreceni Egyetem, Hongarije), Jelle van Lottum (Radboud Universiteit Nijmegen, Nederland), Robert de Louw (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polen), László Marác (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Simon Meier-Vieracker (Technische Universität Dresden, Duitsland), Maaike Meijer (Universiteit Maastricht, Nederland), Marijke Meijer Drees (Rijksuniversiteit Groningen, Nederland), Lut Missinne (Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Duitsland), Alan Moss (Radboud Universiteit Nijmegen,

Nederland), Roland Nagy (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Boedapest, Hongarije), Andreas Nijenhuis-Bescher (Hankuk University of Foreign Studies, Seoul, Zuid-Korea), Jelica Novaković-Lopušina (Univerzitet u Beogradu, Servië), Piotr Oczko (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polen), David Onnekink (Universiteit Utrecht, Nederland), Jan Pekelder (Univerzita Karlova v Praze, Tsjechië / Université Paris Sorbonne, Frankrijk), Yolanda Pérez (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Mateusz Polak (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polen), Marcin Polkowski (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polen), Marco Prandoni (Università di Bologna, Italië), Gábor Pusztai (Debreceni Egyetem, Hongarije), Orsolya Réthelyi (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Boedapest, Hongarije), Sofie Rose-Anne W. Royeaerd (Masarykova Univerzita, Brno, Tsjechië), Frans Ruiten (Universiteit Utrecht, Nederland), Gijsbert Rutten (Universiteit Leiden, Nederland), Riet Schenkeveld-van der Dussen (Universiteit Utrecht, Nederland), Lucie Sedláčková (Univerzita Karlova v Praze, Tsjechië), Arvi Sepp (Vrije Universiteit Brussel, België), Remco Sleiderink (Universiteit van Antwerpen, België), Joke Spaans (Universiteit van Utrecht), Marketa Štefková (Univerzita Komenského v Bratislave, Slowakije), Jacco van Sterkenburg (Erasmus Universiteit Rotterdam, Nederland), Piet van Sterkenburg (INL/Universiteit Leiden, Nederland), Frieda Steurs (KU Leuven, België), Alexa Stoicescu (Universitatea din București, Roemenië), Els Stronks (Universiteit Utrecht, Nederland), Carl de Strycker (Poëziecentrum vzw, België), Kasper Swerts (Universiteit van Antwerpen, België), Rafał Szubert (Uniwersytet Wrocławski, Polen), Rita Temmerman (Vrije Universiteit Brussel, België), Kees Tszelszky (Koninklijke Bibliotheek Den Haag, Nederland), Ulrich Tiedau (University College London, Groot-Brittannië), Kristin Tytgat (Vrije Universiteit Brussel, België), Herbert van Uffelen (Universitat Wien, Oostenrijk), Willy Vandeweghe (Universiteit Gent, België), Orsolya Varga (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Boedapest, Hongarije), Coen van 't Veer (Universiteit Leiden, Nederland), Sven Vitse (Universiteit Utrecht), Marijke van der Wal (Universiteit Leiden, Nederland), Muriel Waterlot (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polen), Andreas Weber (Universiteit Twente, Nederland), Ivo van de Wijdeven (Ministerie van Algemene Zaken, Nederland), Jos Wilmots (Universiteit Hasselt, België), Ryszard Żelichowski (PAN, Polen).

Neerlandica Wratislaviensia XXXIV

Onder redactie van
/ Edited by
Agata Kowalska-Szubert,
Zuzanna Czerwonka-Wajda

Acta Universitatis Wratislaviensis No 4188

© Autorzy, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wydawnictwo „Szermierz” sp. z o.o., 2023

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 (CC BY 4.0).

Pewne prawa zastrzeżone na rzecz autorów oraz Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego i Wydawnictwa „Szermierz” sp. z o.o. Treść licencji jest dostępna pod adresem <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.pl>.

ISSN 0239-6661 (AUWr)

ISSN 0860-0716 (NW)

Wersją pierwotną czasopisma jest wersja drukowana.

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

pl. Uniwersytecki 15, 50-137 Wrocław

e-mail: wydawnictwo@uwr.edu.pl

Wydawnictwo Szermierz sp. z o.o.

pl. Uniwersytecki 15, 50-137 Wrocław

tel. 71 375 2474, e-mail: sekretariat@wuwr.com.pl

Inhoud

Vragen rondom de taal (Agata Kowalska-Szubert, Zuzanna Czerwonka-Wajda)	11
---	----

Bijdragen

Wilken Engelbrecht, Zijn er in het Nederlands echt zoveel onregelmatige werkwoorden? Een pleidooi tegen de discriminatie van sterke werkwoorden	17
Borbála Góczé, De variatie van de Nederlandse diminutieve allomorfie: een empirische benadering	35
Louise van Wijgerden-Bachta, <i>MI@h</i> -methode in Nederlands-Poolse tweetalige opvoeding op een specifiek voorbeeld – een exploratieve <i>case-study</i>	49
Anna Witezak, <i>Doe wat ik schrijf, anders gaat zij eraan...</i> Contrastieve analyse van anonieme brieven in het Pools en in het Nederlands	67
Kamila Tomaka, <i>Na dokładkę nog even dit</i> . Overeenkomsten en verschillen tussen de classificaties van partikels in de Poolse en in de Nederlandse traditie van partikelstudie.	85
Kateřina Křížová, Vaste combinaties van werkwoorden met voorzetsels in het Nederlands en het Tsjechisch	99
Camiel Hamans, Lambert ten Kate en de fysicotheologie	111
Marcin Polkowski, The contributions of Idzi Radziszewski, Gommarmichiels and Stefan Wyszyński to research in Dutch Studies at the Catholic University of Lublin in the light of the university's contacts with the Low Countries (1918–1939)	129
Piet van Sterkenburg, Enkele aspecten van taal, identiteit en stereotypering	155

Recensieartikelen

Mikołaj Buczak, <i>Interculturele competenties</i> . Dé competenties van de 21ste eeuw	167
Stefan Kiedroń, 21 perspectieven om Nederland te bekijken	173
Beata Popławska, Praktische gids voor het Nederlands in België en Nederland	181

Table of Contents

Questions around language (Agata Kowalska-Szubert, Zuzanna Czerwonka-Wajda)	11
---	----

Articles

Wilken Engelbrecht, Are there really so many irregular verbs in Dutch? A defence speech against the discrimination of strong verbs	17
Borbála Góczy, Variation in the allomorphy of the Dutch diminutive: An empirical analysis .	35
Louise van Wijgerden-Bachta, The MI@h method in bilingual education on the basis of a specific example – an exploratory case study	49
Anna Witczak, <i>Do what I tell you, otherwise she will die...</i> Contrastive analysis of anonymous letters in Polish and Dutch	67
Kamila Tomaka, <i>Add this addition</i> : Similarities and differences in the classification of particles in Polish and Dutch studies on this topic	85
Kateřina Křížová, Fixed combinations of verbs and prepositions in Dutch and Czech	99
Camiel Hamans, Lambert ten Kate and physicotheology	111
Marcin Polkowski, The contributions of Idzi Radziszewski, Gommar Michiels and Stefan Wyszyński to research in Dutch Studies at the Catholic University of Lublin in the light of the university's contacts with the Low Countries (1918–1939)	129
Piet van Sterkenburg, Several aspects of language, identity and stereotyping	155

Review Articles

Mikołaj Buczak, Intercultural competence as a typical 21st-century competence	167
Stefan Kiedroń, 21 perspectives on the Netherlands	173
Beata Popławska, A practical guide to Dutch in Belgium and the Netherlands	181

Agata KOWALSKA-SZUBERT

ORCID: 0000-0002-5690-7053

Uniwersytet Wrocławski

Zuzanna CZERWONKA-WAJDA

ORCID: 0000-0003-2578-1387

Uniwersytet Wrocławski

Vragen rondom de taal

Dat de mens een groepsdier is, is alom bekend. Al zijn we in staat om eenzaam te overleven, we hebben toch andere mensen nodig die ons vergezellen. Familie. Vrienden. Collega's. Winkeliers. Loodgieters. Een ieder met wie we in aanraking komen, met wie we willen of moeten communiceren. Er zijn verschillende soorten communicatie: van de non-verbale die op het aflezen van lichaamsseinen berust (denk aan handbewegingen, gezichtsuitdrukkingen en dergelijke), tot aan de verbale die in feite als het meest ingewikkelde soort wordt beschouwd. Misschien is ze daarom ook het beste onderzocht. De wetenschappers buigen zich uiteraard ook over de lichaamstaal en zoeken antwoorden op vragen als "waarom is knuffelen gezond" ("Waarom je dagelijks...") of waarom we emoties moeten uiten ("Gevoelens en emoties uiten"). Bij een eerste contact met de mensen die een andere taal spreken maken we overigens veelvuldig gebruik van de lichaamstaal die blijkbaar universeel is. Een glimlach wordt in de meeste culturen van de wereld als een teken van welwillendheid en openheid beschouwd. Daar kun je ook op voortbouwen. De meeste vragen omtrent het niet geverbaliseerde leren ons echter hoe dan ook dat de mens een sociale omgeving nodig heeft, zeker voor zijn welzijn, hoogstwaarschijnlijk ook voor zijn overlevingskans.

De filologen onderschatten het non-verbale gedrag zeker niet, maar zoeken eerder naar uitleg betreffende de verbale kant van onze communicatie. Taal is leuk. Het is een gave die de mensen hebben, en – naar wat ze zeggen – ook de dolfijnen, en misschien ook andere soorten dieren. Dit wordt nu steeds nog onderzocht. Taal is concreet. Ze helpt ons de wereld ordenen. *Links* betekent in eerste instantie 'in de richting van het hart', *de zon* is dat schitterende iets in de hemel dat licht geeft en warm aanvoelt. Taal helpt heel wat misverstanden uit de wereld.

Ja staat voor instemming en bevestiging, *nee* voor weigering of ontkenning. Taal is duidelijk en laat zich systematiseren, beschrijven en uitleggen.

Open staan nog altijd bekende en niet zo meteen voor de hand liggende kwesties. Laten we ons samen over enkele ervan buigen.

Ten eerste: welke taal?

Voor de neerlandici is het zeker het Nederlands. Bekeken vanuit alle mogelijke perspectieven. Wij vinden het nog altijd schitterend dat de onderzoekers die ons hun teksten toevertrouwen, het Nederlands als dé voertaal hanteren. Als je over het Nederlands alleen in het Engels schrijft, verliest het op den duur de status van een zelfstandige levendige taal.¹ Wij willen blijven pleiten voor het Nederlands ook als taal van de wetenschap, en dus ook van de taalkunde. Daarom stellen we altijd bijdragen op prijs zoals die van Wilken Engelbrecht en Borbala Gócze. Gócze leverde een waardevolle empirische bijdrage omtrent de Nederlandse diminutieve allomorfie, waar zelf de Nederlandse moedertaalsprekers zich niet altijd bewust van zijn. De tekst van Engelbrecht is een pleidooi tegen de discriminatie van sterke werkwoorden in het Nederlands. Hij correspondeert ook prima met een andere tekst, die van Camiel Hamans, waar we nog dadelijk op terugkomen.

Ten tweede: is het deze taal alleen?

In de moderne taalkunde veranderen opvattingen omtrent meertaligheid. Vroeger was iemand meertalig wanneer die ten minste twee talen sprak, en ook nog eens op het niveau waarop het moeilijk vast te stellen viel welke van die talen zijn/haar moedertaal was (Braun 115). Nu neigen we het standpunt te aanvaarden dat voor de meertaligheid een communicatieve vaardigheid in ten minste twee talen genoeg is (Aronin & Hufeisen). Dit wil zeggen: meertalig is niet meer alleen een perfectionist die moeiteloos van taal naar taal overschakelt en fout- en accentloos in enkele taalrealiteiten kan functioneren. Meertalig is tegenwoordig iedereen die in een directe communicatie met een anderstalige zijn/haar doel bereikt. In deze bundel zijn er bijdragen te vinden die verschillende aspecten van meertaligheid aaspreken. Louise van Wijgerden-Bachta analyseert in haar artikel een van de mogelijke methodes van tweetalige opvoeding: de zogenaamde ‘Ml@h-methode’. Ze doet dat in een context die zelden in de vakliteratuur wordt besproken, namelijk die van Nederlands-Poolse families. Anna Witczak voert op haar beurt haar analyse uit op basis van o.a. anonieme brieven van Poolse studenten Nederlands die ze ten behoeve van haar experiment in hun moedertaal (Pools) en in de vreemde taal (Nederlands) hebben moeten schrijven. Een van Witczaks conclusies is dat die vreemde taal invloed lijkt te hebben op het empathisch en moreel vermogen van de taalgebruikers.

¹ Daar hadden we het ook over in de inleidende tekst van de *Neerlandica Wratislaviensia* XXXII. Zie aldaar.

Ten derde: wat is het nut van een vergelijkende analyse?

De vergelijkende taalkunde als discipline heeft een rijke traditie van onderzoek (Engels et al). Ook de auteurs van twee bijdragen in onze bundel bewijzen nadrukkelijk dat de vergelijking tussen talen verhelderend is en heel wat informatie geeft over de verschillende talen. De eerste tekst is van Kamila Tomaka die de bijzondere positie van partikels in talen onderzoekt. We zijn geneigd om grammatica's van de moderne talen te vergelijken met de klassieke Latijnse grammatica; partikels worden echter in veel grammatica's beschreven, maar ze worden op uiteenlopende manieren geïnterpreteerd. Kateřina Křížová neemt vaste combinaties van werkwoorden met voorzetsels in het Nederlands en het Tsjechisch onder de loep – die een probleem zijn dat altijd voor veel verwarring zorgt onder niet-moedertaalsprekers van het Nederlands. Om deze reden zijn de resultaten van de analyse van veel belang voor de didactiek van het Nederlands als vreemde taal.

Ten vierde: wat heeft men aan de geschiedenis?

De talen die we spreken, zijn niet gisteren ontstaan, en zeker ook niet vandaag. Het gaat om een soms eeuwenlang proces dat bij levende talen voortduurt; een proces van telkens weer veranderen, aanpassen, proberen het beter te doen. Want taal is op zich maar een instrument voor efficiënte communicatie, en als zodanig wordt ze steeds verbeterd. Wat iemand zo'n drie eeuwen geleden over taal geschreven heeft, hoort vandaag bij de geschiedenis – zowel van de taal zelf als van de taalkunde. Om een instrument te kunnen verbeteren, heb je immers een handleiding nodig! Zo vertelt Camiel Hamans ons een prachtig verhaal over Lambert ten Kate die geen taalkundige was, en o.a. toch een steentje heeft bijgedragen tot de gebruiksaanwijzing van sterke werkwoorden. Dus werkwoorden die tot heden een interessant onderzoeksonderwerp zijn van taalkundigen, wat de eerder genoemde bijdrage van Wilken Engelbrecht eenduidig bevestigt.

Ook over de geschiedenis gaat het artikel van Marcin Polkowski over de historie van de neerlandistiek in Lublin. Niet per se taalkundig maar wel een bewijs dat wie de wortels kent, die daar ook verder op kan voortbouwen.

Ten vijfde: zijn wij de taal zelve?

Deze filosofische vraag rijst na de lectuur van de bijdrage van Piet van Sterkenburg die de onderlinge banden tussen taal en identiteit beschrijft. Hier dringen parallellen zich op: om te beginnen met “men is wat men eet” tot aan het spreekwoord “wiens brood men eet, diens woord men spreekt” toe. Als taal verband houdt met een hele reeks uiteenlopende aspecten van onze persoonlijkheid en identiteit, waar ligt dan de grens tussen het individu en de taal/talen die het gebruikt? En: is er enige grens tussen de mens en diens taal? We laten deze vragen onbeantwoord, in de zekerheid dat er nog meermaals op terug zal worden gekomen.

Zoals u kunt zien, zijn er veel van de vragen die we over het Nederlands (maar ook over andere talen) kunnen stellen. Andere, niet minder frappante vragen, zijn ondertussen door andere auteurs beantwoord. Een erg interessante

uiteenzetting met deze vragen bieden Mikołaj Buczak, Stefan Kiedroń en Beata Popławska die ons bekend maken met al eerder verschenen overwegingen over cultuur (interculturele competenties als dé competenties van de 21ste eeuw), geschiedenis (perspectieven om Nederland te zien) en taal (praktische gids voor het Nederlands in België en Nederland).

Het Nederlands is en blijft een taal waarin men zich ook in de wetenschappen kan uitdrukken, en een taal die het object van taalkundig onderzoek kan zijn. Naast de vragen die in deze tekst zijn gesteld, zijn er immers talloze andere die de essentie van de linguïstiek betreffen. De verbale communicatie in het Nederlands is een onuitputbare bron van materiaal voor allerlei analyses, die behalve voor de puur wetenschappelijke doeleinden, ook gebruikt kunnen worden om de taal – of eigenlijk: het fenomeen taal op zich beter te begrijpen en ook doelbewuster te gebruiken. Onze bundel laat zien dat de linguïsten onder ons neerlandici er continu naar streven om nieuwe fascinerende onderzoeksvragen te stellen en daar een antwoord op proberen te vinden.

Johann Wolfgang von Goethe schreef in zijn *Faust 2*: “Wer immer strebend sich bemüht, den können wir erlösen”. Als het verder zo gaat met internationaal onderzoek naar het Nederlands, kunnen we ons vrijwel verzekerd weten van dat er een Nederlandstalig paradijs moet zijn.

Bibliografie

- Aronin, Larissa, en Britta Hufeisen, redacteurs. *The Exploration of Multilingualism: Development of Research on L3, Multilingualism, and Multiple Language Acquisition*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 2009.
- Braun, Maximilian. “Beobachtungen zur Frage der Mehrsprachigkeit”. *Göttingische gelehrte Anzeigen*, vol. 199, 1937, pp. 115–130.
- Czarnecka, Bożena, en Agata Kowalska-Szubert. “Een kleine taalgemeenschap – een groot onderzoeksveld”. *Neerlandica Wratislaviensia*, vol. 31, 2021, pp. 9–14.
- Enghels, Renata, et al. “Reflections on the Use of Data and Methods in Contrastive Linguistics”. *New Approaches to Contrastive Linguistics: Empirical and Methodological Challenges*, geredigeerd door Renata Enghels et al., vol. 336, Mouton de Gruyter, 2020, pp. 1–20, doi:10.1515/9783110682588-001.
- “Gevoelens en emoties uiten”. Ggzwnb, <https://www.ggzwnb.nl/zelf-aan-de-slag/gevoelens-en-emoties-uiten/>. Geraadpleegd 12 november 2023.
- “Waarom je dagelijks MINSTENS 3 knuffels nodig hebt”. Gezond, 10 Feb. 2016, <https://gezond.be/waarom-je-dagelijks-minstens-3-knuffels-nodig-hebt/>. Geraadpleegd 12 november 2023.

Bijdragen

Wilken ENGELBRECHT

ORCID: 0000-0002-9058-8199

Univerzita Palackého v Olomouci / Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Zijn er in het Nederlands echt zoveel onregelmatige werkwoorden? Een pleidooi tegen de discriminatie van sterke werkwoorden

Abstract

This contribution discusses the problem of the allegedly ‘irregular’ strong verbs in Dutch, being a plea for correct terminological use in grammar. Strong verbs belong to the basic vocabulary of Dutch, being mostly verbs that concern everyday life such as eating, sleeping and walking. They have a regular structure and the label ‘irregular’ makes the average second language learner automatically think ‘oh, this must be difficult’. First, this contribution examines how Dutch linguists have looked at strong verbs over the centuries. Then, the presentation of strong verbs in recent linguistic and pedagogical works will be discussed to come finally to a conclusion and to some proposals.

Keywords: Dutch, linguistics, strong verbs, terminology, historical linguistics, pedagogics.

Lopen wordt liep, / maar hopen niet hiep.
Laten wordt liet, / maar praten niet priet.
Komen wordt kwam, / maar dromen niet dram.
Vragen wordt vroeg, / maar zagen niet zoeg.
Vliegen wordt vloog, / maar wiegen niet woog.
Bieden wordt bood, / maar spieden niet spood.
Vriezen wordt vroom, / maar niezen niet noor
Lijken wordt leek, / maar prijken niet preek.
Krijgen wordt kreeg, / maar hijgen niet heeg
Zenden wordt zond, / maar wenden niet wond.
Brenge(n) wordt bracht / maar meng(en) niet macht.
Sterven wordt stierf, / maar verven niet vierf.
Zitten wordt zat, / maar spitten niet spat.
Schenken wordt schonk, / maar denken niet donk.
Schelden wordt schold, / maar melden niet mold.

Stinken wordt stonk, / maar hinken niet honk.
 Geven wordt gaf, / maar beven niet baf.
 Treffen wordt trof, / maar keffen niet kof.
 Zwellen wordt zwol, / maar bellen niet bol.
 Mogen wordt mocht, / maar drogen niet drocht.
 Blazen wordt blies, / maar razen niet ries.
 Graven wordt groef, / maar draven niet droef.
 Winnen wordt won, / maar pinnen niet pon.
 Stelen wordt stal, / maar delen niet dal.
 Vallen wordt viel, / maar bellen niet biel.
 Weten wordt wist, / maar meten niet mist.
 Zullen wordt zou, / maar vullen niet vou.
 Zwemmen wordt zwom, / maar klemmen niet klom.
 Ja. Maar waarom?

1. Inleiding

In 2015 schreef de auteur en dichter Joke van Leeuwen voor *Ons Erfdeel* een boek *Waarom een buitenboordmotor eenzaam is* met allerlei feitjes over het Nederlands. Hierin nam zij ook het boven geciteerde versje op dat zij had gemaakt voor middelbareschoolleerlingen om sterke werkwoorden met zwakke te confronteren. Iedereen die ook maar een beetje thuis is in het Nederlands, zal direct zien dat de eerste en derde verzen van de strofes steeds sterke werkwoorden betreffen, terwijl het werkwoord na ‘maar’ steeds zwak is. Van Leeuwen gaf een paar jaar later zelf in een interview met *Levende Talen* als reden om het versje te maken dit aan (Wouters, 46, 47):

Plezier in taal kan samengaan met het leren van de regeltjes. Ik gun iedereen dat ze simpele regeltjes eens goed geleerd hebben. Het is vaak niet zo ingewikkeld en het helpt toch als mensen weten hoe bijvoorbeeld spellingregels werken. (...) Je kunt ook op een speelse manier oefenen. Ik heb een versje gemaakt met sterke werkwoorden: ‘lopen wordt liep, maar hopen niet hiep’, en voor jongere kinderen: ‘Is het geen dag, dan is het nacht. Is het niet hard, dan is het zacht.’ Dat speelse gaat verder dan de taalregels.

Hierbij moet worden benadrukt dat zij systematisch (en in mijn ogen correct) spreekt over “sterke werkwoorden” en ook in haar boek nergens het begrip ‘onregelmatige werkwoorden’ in haar mond neemt dat nochtans vaak in schoolgrammatica’s, leerboeken Nederlands als tweede of vreemde taal en elders wordt gebezigd als er over de Nederlandse sterke werkwoorden wordt gesproken.

Deze bijdrage is een pleidooi voor correct terminologisch taalgebruik. Sterke werkwoorden behoren tot de basiswoordenschat van het Nederlands, zij betreffen veelal het dagelijks leven zoals *eten, slapen, lopen, gaan* of *sterven*. Ze hebben een regelmatige structuur en juist het etiket ‘onregelmatig’ zorgt ervoor dat de gemiddelde leerling of studenten al gauw denkt ‘oh, wat moeilijk’. Dit, terwijl

die werkwoorden dit etiket feitelijk absoluut niet verdienen, een klein aantal inderdaad onregelmatige werkwoorden uitgezonderd.

Het begrip ‘sterk/zwak werkwoord’ gaat terug op de Duitse taalgeleerde Jacob Grimm (1785–1863), die het rond 1819 in de taalwetenschap introduceerde. Al in 1846 nam de Nederlandse linguïst Willem Gerard Brill (1811–1896) het over. Hier komt deze bijdrage later nog op terug. Sterke werkwoorden kenmerken zich door verandering van stamvocaal, zwakke werkwoorden hebben slechts één stamvocaal en moeten het preteritum en het voltooid deelwoord met behulp van suffixen maken.

In deze bijdrage zal eerst onderzocht worden, hoe taalkundigen door de eeuwen heen naar sterke werkwoorden hebben gekeken. Dan zal de presentatie van sterke werkwoorden in recente taalkundige en pedagogische werken worden bediscussieerd om ten slotte tot een conclusie te komen. Hierbij zal het woord gegeven worden aan de taalgeleerden zelf om de ontwikkeling van de gedachtegang te illustreren.

2. Een historische terugblik

Waarschijnlijk was Christiaan van Heule (†1655) de eerste die serieus inging op verschillende wijzen van werkwoordvervoegingen. Hij onderscheidde vijf types. Zijn ‘eerste Vervouginge’ betreft wat wij nu als de *zwakke werkwoorden* kennen waarop de regel van ‘*t kofschip*’ niet van toepassing is (Van Heule 1625, 39):¹

De eerste Vervouginge is / als men in de Onbepaalde manier op het eynde *EN* naer laet ende *DE* in de plaetse stelt / zo heeft men een woort dat den Onvolkomen tijt uytdrukt / als tot voorbeeld *Bedelen* is / een woort van de Onbepaalde manier hiervan de laetste *EN* genomen / zo is het *Bedel* hier dan op het eynde *DE* gestelt / zo is het *Bedelde*, dit is het Werkwoord van den Onvolkomen tijt / in den eersten Persoon / als men ook by *Bedel* stelt eene *T*, zo is het *Gebedelt*, dit woort drukt den Voorleden tijt uyt.

[De eerste conjugatie is als men in de onbepaalde wijs de uitgang *EN* weglaat en er *DE* voor in de plaats stelt. Dan heeft men een woort dat de onvoltooid verleden tijt uitdrukt. Als voorbeeld is *bedelen* een woort in de infinitief. Als daarvan de uitgang *EN* wordt weggenomen, is het *bedel*, en als dan aan het slot *DE* wordt gezet, is het *bedelde*, dat is het werkwoord van de onvoltooid verleden tijt in de eerste persoon. Als men bij *bedel* een *T* zet, is het *gebedelt*, dit woort drukt de voltooide tijt uit.]

Zijn tweede type zijn dan de werkwoorden met een stemloze medeklinker aan het eind van de stam (de werkwoorden van ‘*t kofschip*’) (Van Heule 1625, 43):

De tweede Vervouginge is / als men van de onbepaalde manier / de laetste *EN* nalaet / ende in die plaetse *Te* stelt / zo heeft men een woort dat den Onvolmaekten tijt uytdrukt / als tot voor-

¹ Voor teksten tot rond 1800 is steeds een moderne hertaling aangegeven tot beter begrip van de materie. Deze is van mijn hand.

beelt / als men van *Braeken*, de laetste *En* ofneemt / zo is het *Braek*, hier op het eynde *Tē* gestelt / zo is het *Braekte*, dit is een woort van den onvolkomen tijd / als men dan de *E* van *Braekte* ofneemt / zo is het *Braekt*, hier voor dan *Ge* gestelt / zo is het *Gebraekt*, dit is het werkwoord van den voorleden tijd.

[De tweede conjugatie is als men in de onbepaalde wijs de uitgang *EN* weglaat en er *TE* voor in de plaats stelt. Dan heeft men een woord dat de onvoltooid verleden tijd uitdrukt. Als voorbeeld: als men van *braeken* de uitgang *EN* wegneemt, is het *braek*, en als dan aan het slot *TE* wordt gezet, is het *braekte*, dat is het werkwoord van de onvoltooid verleden tijd. Als men dan de *E* van *braekte* weghaalt, is het *braekt*, indien er *GE* voor wordt gezet, dan is het *gebraekt*, dit is het werkwoord van de voltooide tijd.]

Van Heulens derde conjugatie betrof een variant van de zwakke werkwoorden met een stam op *-d* of *-t*, zoals *achten* of *arbeyden*. Destijds werden deze werkwoorden op twee wijzen vervoegd (Van Heule 45):

De derde Vervouginge is als men van het woort der Onbepaelde manier / de achterste *N* ofneemt / ofte in de plaetse der *N*, stelt *DE*, zo heeft men twee verscheydene woorden die den Onvolkomen tijd uytdrucken / als *Achten*, heeft in den onvolkomen tijd *Achte* ende *Achtede*, ook worden alle Werkwoorden in deze Vervouginge op tweederley wijze uytgesprooken / als *Ik acht*, ende *Achte*, *Ik Arbey* ende *Arbeyde*. Als men voorts van de onbepaalde manier *EN* ofneemt / ende de vermeerderende silbe *Ge* voorgestelt / zo heeft men een woort van den Voorleden tijd / als *Geacht*, *Gearbeyt*.

[De derde conjugatie is als men van het werkwoord van de onbepaalde wijs de laatste *N* weglaat en er *DE* zet in plaats van de *N*. Dan heeft men twee verschillende vormen die de onvoltooid verleden tijd uitdrukken, zoals *Achten*, dat in de onvoltooid verleden tijd *Achte* en *Achtede* heeft. Ook worden alle werkwoorden in deze conjugatie op twee manieren uitgesproken, zoals *Ik acht* en *achte*, *Ik arbey* en *arbeyde*. Als men vervolgens van de onbepaalde wijs *EN* weglaat en er de aanvullende lettergreep *GE* voor plaatst, dan is dit het werkwoord van de voltooide tijd, zoals *geacht*, *gearbeyt*.]

Zijn vierde conjugatie is de grootste groep sterke werkwoorden met stamklinkerverandering *ij/ei – e – e* (Van Heule 1625, 46):

In de vierde Vervouginge hebben alle werkwoorden inde laetste silbe op een naer eene dubbele *i*, als *Byten*, *Blijken*, *Blijven*, als men van deze woorden de laetste *EN* ofneemt / ende in de plaetse van *ij* stelt *EE*, zo heeft men het woort van den onvolkomen tijd / als *Beet*, *Bleek*, *Bleef*, als men nu tot het werkwoord des onvolkomen tijts *En* achter ende *GE* voorstelt / zo heeft men (53) een woort des voorleden tijts / als *Gebeeten*, *Gebleeken*, *Gebleeven*.

[In de vierde conjugatie hebben alle werkwoorden in de voorlaatste lettergreep een dubbele *i*,² zoals *bijten*, *blijken*, *blijven*. Als men van deze woorden de uitgang *EN* wegneemt en in plaats van *ij* de klank *EE* stelt, heeft men het woord van de onvoltooid verleden tijd, als *beet*, *bleek*, *bleef*. Als men nu aan het werkwoord van de onvoltooid verleden tijd een uitgang *EN* en een voorvoegsel *GE* toevoegt, heeft men het woord van de voltooide tijd als *gebeeten*, *gebleeken*, *gebleeven*.]

² Van Heule spreekt over “dubbele i”, omdat de verandering van de uitspraak van [i:] naar [ɛɪ] pas in de zeventiende eeuw heeft plaatsgevonden.

Alle overige groepen sterke werkwoorden met een andere stamklinkerverandering beschouwde Van Heule als *onregelmatig* (Van Heule 1625, 46):

Daer zijn noch eenige Werkwoorden / die onder de gestelde Vervougingen niet en vallen / welke de Amsterdamsche Taelschrijvers / onder gemeyne regelen willen begrijpen / maer om dat de onvolkomen tijd / van die Werkwoorden / niet en kan uytgedrukt worden / ten zy door byzondere aenteykeningen / ja self by naer van yder van yder woort / zo achten wy die zonder Regel te zijn / ende daerom zo zijn die vervolgens / met haere veranderingen aengeteykent.

[Er zijn nog enige werkwoorden die niet onder de genoemde conjugaties vallen. Amsterdamsche taalgeleerden willen deze onder algemene regels vatten, maar omdat de onvoltooid verleden tijd van die werkwoorden niet kan worden uitgedrukt, dan door bijzonder aantekeningen, en dat zelfs bijna voor elk woord apart, achten wij deze onregelmatig te zijn. Daarom zijn deze hierna met hun stamtijden genoteerd.]

In de nieuwere uitgave van zijn grammatica was Van Heule er al achter gekomen, dat er met die ‘onregelmatige’ werkwoorden iets speciaals aan de hand is. Hij maakte er echter weinig woorden aan vuil en verwees doodleuk naar de eerste versie van zijn grammatica (Van Heule 1633, 61):

Onder de vijfde buyginge der werk-woorden behooren / welke den voorleden tijd in *EN* eyndigen / als *Ic bederve* heeft in den voorleden tijd *Ic hebbe bedorven*, al-zo heeft *Bidde*, *gebeden*, *bevele* heeft *bevolen*, etc. Deze woorden veranderen ook in den Onvolmaecten tijd hare klinkletteren / als *Ic bederve* heeft *Ic bedorf*, *Ic bedriege*, *Ic bedroog*, *Ic bidde*, *Ic bad*, *Ic bevele*, *Ic beval*. Die lust heeft om meer Werk-woorden van elke Vervouginge te zien / die wijzen wy tot onze eerste *Spraec-konst*.

[Tot de vijfde conjugatie van de werkwoorden behoren zulke die de voltooide tijd op *EN* eindigen. Zo heeft *ik bederf* in de voltooide tijd *ik heb bedorven*, evenzo heeft *bid* *gebeden*, *beveel* heeft *bevolen*, enz. Deze woorden veranderen ook in de onvoltooid verleden tijd hun stamklinker, zoals *ik bederf* heeft *ik bedorf*, *ik bedrieg* *ik bedroog*, *ik bid* *ik bad*, *ik beveel* *ik beval*. Wie zin heeft om meer werkwoorden van elke conjugatie te zien, die verwijzen wij naar onze eerste *Spraec-konst*.]

De eerste taalkundige die zich uitvoeriger met een classificatie van de sterke werkwoorden bezighield, was Lambert ten Kate (1674–1731; vgl. Van der Sijs 206). In 1710 gaf hij zijn traktaatje *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche* uit, waarin hij enigszins geïrriteerd reageerde op de *Grammatica Anglosaxonica & Moeso-Gothica* uit 1689 van de Engelse taalgeleerde George Hickes (1642–1715). Na verheugd te hebben vastgesteld dat hijzelf niet de enige was die de Germaanse talen met het Gotisch vergeleek, merkte ten Kate op (Ten Kate 1710, 12–13):

Niettemin zie ik met eenen, dat die Héér het waere onderscheyd der *Verba* niet getroffen heeft; als stellende niet alléénlyk maer eenerleye *Conjugatie*, gelykvormig aen de myne van de eerste *Classis* N°. 1. zonder eenig voorbeeld ofte melding van dezulke, welke *geconjugeert* worden als N°. 2. Nemaer, ook zoo noemt hy ten onregt *Anomala* die gene welke tot myne twee volgende *Classes* behooren, als zynde ten eenemaal onbewust van de geregelde rooy die by dezelve gevonden word. De menigte dezer by *misslag Ongeregelt genaemde Verba* is vry gróót;

en de *Verba* beslaen het aenzienlykste déél van ‘t Letterkundige; derhalven is óók de vervulling van dit gebrek, die by myne verdeeling van *Classes* te zien is, te gewigtiger; behalven dat dit myne, en niet het zyne, toegepast is op onze *Spraeke*, en gevolchelyk toepasselyk is op alle andere Noordse, welke met de *Gottise* in verwantschap staen.

[Niettemin zie ik meteen dat de heer (Hickes, W.E.) het echte onderscheid van de *verba* niet opgemerkt heeft, omdat hij meent dat er maar één conjugatie is, gelijk aan mijn eigen eerste klasse,³ die zonder enig voorbeeld of vermelding ervan geconjugeerd worden als de tweede klasse. Zo ook noemt hij ten onrechte *anomaliën* de werkwoorden die tot mijn twee volgende klassen behoren, alsof hij zich volledig onbewust is van de regelmaat die bij deze gevonden wordt. De hoeveelheid van deze *ten onrechte onregelmatig genoemde verba* is vrij groot; en die *verba* beslaan het grootste deel van de *grammatica*. Daarom is de aanvulling van het gebrek dat bij mijn verdeling van de klassen te zien is, des te belangrijker, indien mijn – en niet zijn – classificatie toegepast wordt op onze taal en bij gevolg toepasselyk is op de andere Noordse talen die met de Gotische taal verwant zijn.]

Ten Kate gebruikte zijn bevindingen in zijn eigen tweedelige *grammatica* van het Nederlands, de *Aenleiding tot de kennisse van het verheven deel der Nederduitsche sprake*. In dit werk verdeelt hij de werkwoorden om te beginnen in *gelijkvloeiende* en *ongelijkvloeiende* werkwoorden (Ten Kate 1725, 543–545):

Regelmatigheid is de kroone eener Tale; en, onder de Leden eener Sprake is een Werkwoord het voornaemste. (...) Niettemin, wanneer men rusten zou moeten op den arbeid van onze voornaemste Letterkundigen (...) zo zouden alle onze ONGELYK-VLOEYENDE VERBA, naemlyk die genen, welker Praeterita Imperfecta, en welker Praeter: Participii of Partic: Passiva van Wortel-Vocael verwisselen, onder de Ongeregelden te tellen zijn. (...)

Zou men nu die eenstemmige Veroordeeling niet liever aen de onmogelijkheid van ‘t ontwarren, dan aen een misslag en gebrek van goede opmerking toeschrijven? Immers de laatste oorzaak zou weinig schijn hebben, als men alleenlyk op de bekende schranderheid van die Letterkunstenaers zag; evenwel, dat de Onmogelijkheid de ware rede niet en is geweest, is bij mij buiten bedenken; dewijl ik al voor etlijke jaren de REGELMAET EN RANGSCHIKKING VAN ONZE VERBA, ZO GELYK- als ONGELYK-VLOEYENDEN, voor mijn eigen ‘voldoening, heb ontdekt gehad, en in orde gebracht. (...)

Meer als eene rede drong ons tot het ondernemen van dezen werkelijken arbeid. Eerstelyk om dat het de welverdiende eere onzer Taele te nae is, zulk een ‘vlekke te dragen op haer aenzieneljkste deel; en wel voornaemlyk om dat ze geworpen is op die *Verba* welker dienst we omtrent tienmael meer van noode hebben, dan die van de andere soort: want deze ten onregt ‘ongeregeld-genoemde, ik meene de ONGELYK-VLOEYENDE WERKWOORDEN, welker Primitiva omtrent het getal van 200 belooopen, komen zo menigvuldig in alle Schrijven en Spreken te pas, ter zake van hare beteekenissen, die onze voornaemste en gemeenzaemste bewegingen van ‘t Lichaem en van de Gedagten behelzen, dat ze, na mijne gissing, zo veel ik door opmerking kon bespeuren, doorgaends op ijder bladzijde ruim de helft van de *Verba*’s uitmaken; en dat, niet tegenstaende de GELYKVLOEYENDE WERKWOORDEN, die geene verwisseling van Wortelvocael onderworpen zijn, in onze Tael omtrent tienmael meerder in getal zijn.

[Regelmatigheid is de kroon van een taal: en onder woordsoorten is een werkwoord het belangrijkste. (...) Niettemin, wanneer men berusten zou in het werk van onze belangrijkste taal-

³ Namelyk de zwakke werkwoorden.

kundigen (...) dan zouden al onze **STERKE WERKWOORDEN**, namelijk degene die in het imperfectum, het verleden deelwoord of het passieve deelwoord hun stamklinker verwisselen, tot de onregelmatige behoren. (...)

Is het niet beter om die eensgezinde veroordeling toe te schrijven aan een onmogelijkheid om het te ontwarren dan aan een misverstaan en gebrek aan goede observatie? Dat laatste is onwaarschijnlijk, als we de schranderheid van de taalkundigen bezien; dat een onmogelijkheid niet de ware reden is en was, daar ben ik zeker van; omdat ik al ettelijke jaren geleden de **REGELMAAT EN RANGSCHIKKING VAN ONZE WERKWOORDEN, ZOWEL ZWAKKE ALS STERKE**, tot mijn eigen voldoening ontdekt en in orde gebracht heb, (...)

Meer dan een reden dwong ons om deze zware arbeid op ons te nemen. Ten eerste is het de welverdiende eer van onze taal te na, om zo'n mankement te hebben in zijn belangrijkste deel; en bovenal, omdat dit werkwoorden betreft die we tienmaal vaker nodig hebben dan die van de andere soort. Want deze, ik bedoel de **STERKE WERKWOORDEN**, die ten onrechte onregelmatig worden genoemd, waarvan de basiswerkwoorden ongeveer 200 in aantal zijn, komen zo vaak in al het schrijven en spreken van pas, aangezien hun betekenissen onze voornaamste en meest gebruikte zaken van lichaam en gedachten behelzen, dat ze naar mijn inschatting ongeveer op elke bladzijde ruim de helft van alle werkwoorden uitmaken. Dit niettegenstaande dat er van de **ZWAKKE WERKWOORDEN** die geen stamklinkerwisseling ondergaan, in onze taal ruim tienmaal groter in aantal zijn.]

Ten Kates inzichten werden door de meeste taalkundigen overgenomen. De begrippen *gelijkvloeiende* en *ongelijkvloeiende werkwoorden* bleven nog lang in zwang en komen ook voor in de eerste van staatswege verordondeerde grammatica van Petrus Weiland (1754–1841), die stelt (Weiland 122):

§. 248. Men onderscheidt, in onze taal, voornamelijk, drie rangen van werkwoorden. Die, welke tot den eersten rang behooren, dragen den naam van ongelijkvloeiende; die van den tweeden rang worden gelijkvloeiende, en die van den derden rang onregelmatige werkwoorden genoemd.

Tot de onregelmatige werkwoorden rekende Weiland (129–131) de modale werkwoorden, werkwoorden die een infinitief op *-n* hebben als *slaan*, werkwoorden met een sterk afwijkende verleden tijd als *denken* en ten slotte de hulpwerkwoorden *hebben*, *zijn*, *zullen* en *worden*. Deze verdeling bleef in de negentiende eeuw vrij gebruikelijk.

De eerste Nederlandse taalkundige die de begrippen *sterk* en *zwak* in navolging van de reeds genoemde Jacob Grimm introduceerde en deze verbond met de termen die door Ten Kate waren geïntroduceerd, was vermoedelijk Willem Gerard Brill in zijn *Hollandsche Spraakkunst* (572–573):

Ten aanzien van de wijze, waarop de werkwoorden worden verbogen, moeten zij verdeeld worden 1° in *sterke* of *ongelijkvloeiende*, 2° *zwakke* of *gelijkvloeiende*, en 3° *onregelmatige* werkwoorden.

De sterke veranderen in het imperfectum, of het participium perfectum, of in beide deze vormen te gelijk, de vokaal van het praesens, de de zwakke in alle vormen onveranderd behouden. Bovendien zijn zij hierin onderscheiden, dat zij in en eersten en den derden persoon enkelvoud van het imperf. indicat. elken uitgang missen, en in het partic. perf. eenen uitgang bezitten, verschillend van dien der zwakke werkwoorden in denzelfden vorm. (...) Reeds Ten

Kate heeft de regelmaat aangewezen, die in de verbuiging der ongelijkvloeiende werkwoorden valt op te merken, en alzoo getoond, dat deze werkwoorden in geen deele als onregelmatig kunnen beschouwd worden.

Den naam *onregelmatig* passen wij toe op eenige werkwoorden, die zeker ongewone vokaalsveranderingen vertoonen, of de zwakke en de sterke verbuiging in hunnen vormen vereenigen, of, eindelijk, eenige hunner vormen van een' verschillende stam ontleenen.

Waar in de oudere werken steeds nog naar Gotische parallellen werd verwezen, was de praktisch georiënteerde Lammert A. te Winkel (1809–1868) de eerste die de problematiek vooral inherent aan de Nederlandse taal zelf aanpakte. Hij heeft echter, afgezien van zijn verhandeling *De Nederlandsche Spelling onder beknopte regels gebracht* (1859), nooit een omvattend handboek geschreven. Wel schreef hij tientallen artikelen, waarin hij allerlei taalproblemen zo praktisch mogelijk trachtte op te lossen en uit te leggen. Een voorbeeld voor alle: in zijn artikel "Over de werkwoorden met een verschoven praeteritum" toonde hij aan dat de tot dan als onregelmatig beschouwde modale werkwoorden in feite ook een regelmatig stamtijden- en vervoegingsstramien hebben.

De indeling in zwakke en sterke werkwoorden, en dan nog een groepje onregelmatige, bleef gedurende de hele eerste helft van de twintigste eeuw standaard. Zelfs de progressieve pedagoog Roeland A. Kollewijn (1857–1942) week hier niet van af. Als onregelmatige werkwoorden zag hij dezelfde als Brill (Holtvast §§ 161–166, p. 92–94).

3. Van sterk naar onregelmatig

Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog⁴ publiceerde Coenraad B. van Haeringen een artikel "De taaie levenskracht van het sterke werkwoord", waarin hij het Nederlands met het Duits en het Engels vergeleek met betrekking tot de werkwoordsvormen. Hij constateert terecht "een geleidelijke overgang van het synthetische taaltype, dat de oudgermaanse talen vertoonden, tot het analytische van de moderne germaanse taal" (Van Haeringen 1940, 241) en komt dan tot de volgende stelling (Van Haeringen 1940, 243):

Zo is dan morphologisch het verbum van een moderne germaanse taal, veel meer nog dan in het Oudgermaans, getypeerd door devier vormen, waarvoor ik gemakshalve de oude benamingen behoud: 1. praesens + infinitief; 2. en 3. praeteritum enkel- en meervoud; 4. participium. Het oude viertal wordt, gelijk wij nog nader zullen zien, hoe langer hoe meer tot drie gereduceerd, doordat enkel- en meervoud van het praeteritum tot elkaar naderen; in het Engels, ook op dit punt het radicaalst van de drie westgermaanse cultuurtalen, is dit proces voltooid in de volkomen afschaffing van het verschil.

⁴ Het artikel werd blijkens ondertekening in april 1940 geschreven, maar kwam in het juni-nummer uit.

Ongedwongen laten zich deze drie of vier hoofdvormen in twee groepen verdelen: enerzijds de groep praesens-infinitief, die zich nauw aansluit bij de stam van het werkwoord, en anderzijds de groep praeteritum-participium, waarin die stam door suffigering of interne wijziging veranderd wordt. (...)

Gemakshalve wil ik hier in ,t vervolg de eerste groep aanduiden als de ‘primaire’ vormen tegenover de ‘secundaire’ van de tweede groep. ‘Primair’ en ‘secundair’ doelen hier dan niet op historische volgorde van het ontstaan der vormen – al zouden de benamingen bij het merendeel van de werkwoorden ook uit dit oogpunt niet geheel ongepast zijn –; ook zijn de termen geheel los te denken van de betekenis die in de vergelijkende grammatica er wel aan is gehecht: zij beogen alleen de verhouding weer te geven, zoals die zich aan het moderne morfologisch besef voordoet.

Verderop komt Van Haeringen (1940, 252) dan tot de conclusie:

Het kenmerkende voor het huidige taalgevoel van de zwakke of regelmatige verba tegenover de andere is gelegen niet in de klinkerwisseling, maar in de stamverandering. Bij de ‘gewone’ verba blijft de stam onveranderd, maar krijgt een verlengstuk dat het praeteritum in het enkelvoud tweesyllabig maakt. Bij de ‘onregelmatige’ verba wordt de stam zelf veranderd en het enkelvoud van het praeteritum blijft éénsyllabig. Vervangt men de tegenstelling klankwisselende en niet-klankwisselende verba door de ongetwijfeld juistere: stamwisselende en niet-stamwisselende verba, dan behoren *bracht*, *dacht* en *kocht* tot de stamwisselende groep. Dat de stamwisseling bij sommige verba tot klinkerwisseling beperkt blijft, bij andere, zoals *zien*, *houden*, *brengen*, *kopen*, meer ingrijpend is, doet niet af aan het feit, dat al deze verba gevoeld worden als te behoren tot dezelfde morfologische groep.

In het artikel onderbouwde hij zijn classificatie met de observatie dat kleine kinderen beginnen met sterke werkwoorden als zwakke te vervoegen (Van Haeringen 1940, 244). Later werkte hij zijn theorie verder uit in zijn monografie *Nederlands tussen Duits en Engels*, waarin hij in zijn achtste hoofdstuk “Het werkwoord” regelrecht stelt (Van Haeringen 1956, 49–50):

Naar de nieuwe tijd toe is de grammatische geladenheid van de verbale vorm zelf vermindert. Zo is de oude onderscheiding tussen ‘zwak’ en ‘sterk’ gehandhaafd (...), maar de ‘klassen’ van de ‘zwakke’ conjugatie zijn niet meer onderscheiden. Men overziet de grammatische mogelijkheden aan het tegenwoordige verbum het best door de zonderlinge, en ook voor een vroeger stadium geenszins geslaagde, termen ‘zwak’ en ‘sterk’ te laten vervallen. De altijd nog belangrijke groepering in de werkwoorden naar de manier waarop ze de verleden tijd en het z.g. voltooid deelwoord vormen, wordt beter aangeduid door die groepering te benoemen met de voor de hand liggende termen ‘regelmatig’ en ‘onregelmatig’. De regelmatige zijn dan die van het type *werken*, *werkte*, *gewerkt*; *happen*, *hapte*, *gehapt*; *dienen*, *diende*, *gediend*; *boren*, *boorde*, *geboord*. Onregelmatig zijn alle andere: *springen*, *sprong*, *gesprongen*; *grijpen*, *greep*, *gegrepen*; *hebben*, *had*, *gehad*, enz. enz. De eerste groep de regelmatige te noemen, is gerechtvaardigd door de inderdaad sprekende regelmaat, maar ook hierdoor dat alle nieuw gevormde of aan een andere taal ontleende werkwoorden zich bij die groep aansluiten. Zo verdient de ‘regelmatige’ groep zijn naam mede om zijn grote numerieke meerderheid, terwijl de onregelmatige verba die naam waard zijn niet alleen om hun inderdaad onregelmatige bontheid, maar ook omdat ze een afgesloten groep vormen, die voor de actieve verrijking van het taalmateriaal geen betekenis heeft. (...)

De hele conjugatie van een werkwoord wordt gekarakteriseerd door wat we de ‘hoofdvormen’ kunnen noemen. Bij de regelmatige zijn het er drie: *werken*, *werkte*, *gewerkt*; *dienen*,

diende, gediend. Bij de onregelmatige zijn het er soms drie, zoals bij *grijpen, greep, gegrepen* en *slaan, sloeg, geslagen*, maar soms wijken enkelvoud en meervoud van de verleden tijd onderling zodanig af, dat er vier nodig zijn, zoals bij *zitten, zat, zaten, gezeten* en *wezen, was, waren, geweest*. Eigenlijk is de regelmaat van de regelmatige werkwoorden niet voldoende erkend door het voor te stellen alsof voor de wegwijzing door de conjugatie drie vormen nodig zouden zijn. Het is immers zo, dat juist die regelmaat meebrengt dat men aan één vorm genoeg heeft. Een vierjarige Nederlander weet vanzelf al, als hij voor het eerst het werkwoord *lakken* of *telefoneren* hoort, dat de andere hoofdvormen daarbij zijn *lakte, gelakt en telefoneerde, getelefoneerd*. Juist het feit dat hij de regelmatige werkwoorden zo volmaakt weet te conjugeren, brengt hem tot die charmante of liever verstandige vergissingen met de onregelmatige, b.v. *verliesde* bij *verliezen*, en *gesteeld* bij *stelen*.

Dit maakte school. Bovendien begon Van Haeringen een regelrechte kruistocht voor zijn zienswijze. Toen Cornelis G.N. de Vooy (1873–1955) in 1947 zijn *Nederlandse spraakkunst* uitgaf, een boek dat lang de norm is geweest in het onderwijs, verwees hij bij zijn behandeling naar Van Haeringen met de opmerking (De Vooy 115):

Van Haeringen stelt de twee groepen tegenover elkaar als stamvaste en stamveranderende werkwoorden. Voor ons taalgevoel is de eerste de regelmatige, de normale. Dat blijkt uit het feit, dat alle nieuwe of ontleende werkwoorden ‘zwak’ vervoegd worden, en dat in kindertaal en volkstaal de neiging bestaat om werkwoorden van de tweede groep tot de eerste te doen overgaan. Al zijn dus – zoals blijken zal – de sterke werkwoorden, van historisch standpunt beschouwd, regelmatig te noemen, voor de tegenwoordige spreker heeft de grillige wisseling van klinkers nòch noodzakelijkheid nòch doel. Toch heeft een grote groep van de sterke werkwoorden, ondanks afbrokkeling, zich met ‘taaie levenskracht’ gehandhaafd, en zich zelfs door analogie hier en daar uitgebreid. De oorzaak is dat er zoveel onder zijn, die tot de meest gebruikelijke woorden behoren, die men dagelijks gebruikt en hoort gebruiken, zodat een afwijking bij ongeofende jongeren (b.v. *geefde, neemde* in kindertaal) onmiddellijk als fout gevoeld en dus gekorrigeerd wordt.

Omdat De Vooy verder consequent over sterke en zwakke werkwoorden bleef spreken (waarbij hij wel steeds naar Van Haeringen verwees), bekritiseerde Van Haeringen (1950, 20) hem in zijn recensie, omdat De Vooy in zijn eigen inleiding had opgemerkt dat een streng synchronische beschrijving van de Nederlandse grammatica “zelfs in een schoolgrammatica ongewenst” is.⁵ Hij eindigde zijn recensie met de opmerking (Van Haeringen 1950, 28):

Er is ook een praktisch voordeel verbonden aan de synchronische beschrijving. Wie een nederlandse spraakkunst samenstelt, denkt zich daarbij in de eerste plaats Nederlanders als gebruikers. Maar een grammatica, bestemd voor het aanleren van onze taal door vreemdelingen, inzonderheid niet-germaanse en niet germanistisch geschoolde vreemdelingen, zou aan bruikbaarheid winnen, als de vervoeging van het werkwoord erin werd beschreven volgens de hier toegepaste beginselen.

⁵ Terzijde zij opgemerkt dat van Haeringens studie zelfs aanleiding was voor een hele dissertatie met de licht dramatische titel *De tragedie der werkwoordsvormen* van Isaac van der Velde (1893–1983) die in 1956 op dit thema in Groningen promoveerde. Van der Velde wees vooral op de pedagogische consequenties van het systeem. Ik hoop hier in een andere bijdrage eens op in te gaan.

En aldus geschiedde. In de eerste grammatica voor buitenlanders, de *Nederlandse grammatica voor anderstaligen* van Miep Fontein en Agaath Pescher-ter Meer worden de sterke werkwoorden inderdaad consequent als *onregelmatige werkwoorden* aangegeven (Fontein & Pescher-ter Meer 93-95). De consequentie van deze aanpak is dat de buitenlandse student hele lijsten met stamtijden uit het hoofd moet leren. Die zijn alfabetisch, zonder verdere classificatie, achterin het boek als “Lijst met onregelmatige werkwoorden” aangegeven, alfabetisch gerangschikt zowel op infinitief (Fontein & Pescher-ter Meer 258–263) als op imperfectum (263–265) en participium (266–268). De meeste Nederlandse methodes Nederlands voor buitenlanders nemen deze aanpak over. Zo stellen Arjen Florijn, Josien Lalleman en Hans Maureau in hun *De regels van het Nederlands*, volgens voorwoord (Florijn et al. v) met als doelgroep ‘hoger opgeleide anderstaligen’ bij hun behandeling van het imperfectum (Florijn et al. 71): “Naast regelmatige verleden-tijdsvormen kent het Nederlands ongeveer tweehonderd onregelmatige verleden-tijdsvormen. Deze laatste moet u leren”. Evenals bij Fontein en Pescher-ter Meer is de lijst van frequente sterke werkwoorden (Florijn et al. 287–291) niet gesystematiseerd. Ook een recente methode als *Nederlands in gang* (De Boer et al. 148, lijst op p. 281–285) handhaaft deze aanpak. Veel op buitenlanders gerichte en in Nederland uitgegeven grammatica’s nemen de methodiek over. Zo geeft Yolande Spaans (41) in haar *A Practical Grammar Dutch*: “Many verbs that are regular in the present tense are irregular in the past and the perfect tense. **You must learn them by heart, there is no other way**”. Maar in “Appendix I” met netjes per ablaugroep verdeelde sterke werkwoorden, staat dan weer (Spaans 63): “Although the following verbs are irregular, **you will discover some regularity** in their irregularity: there are groups with similar features”.⁶

Intertaal, dat zich zowel op Nederlands als Tweede Taal als op Nederlands als Vreemde Taal richt, stelt in het handige overzichtje *Werkwoordenwijzer Nederlands* onder *Vervoeging van het werkwoord* (Becking & Grootegoed 1) “De Nederlandse werkwoorden worden vanwege de vervoeging ingedeeld in regelmatige werkwoorden (1), onregelmatige werkwoorden (2) en half regelmatige werkwoorden (3)”. De ‘onregelmatige’ zijn keurig per ablaugroep ingedeeld.

4. De Algemene Nederlandse Spraakkunst

In 1984 kwam na een lange ontstaangeschiedenis de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* uit, die zich al spoedig tot hét standaard naslagwerk voor het Nederlands ontwikkelde. De *ANS* geeft in het voorwoord als doelstelling (Geerts et al. 10):

Het doel van de *ANS* is de gebruiker een praktisch hulpmiddel te verschaffen om zich een oordeel te vormen over de grammaticaliteit en de aanvaardbaarheid van hedendaags Neder-

⁶ Mijn accentueringen, W.E.

lands taalgebruik. Die gebruiker kan een anderstalige zijn die al enig Nederlands kent, iemand die als moedertaal een Nederlands dialect spreekt of een spreker van de standaardtaal die zijn eigen taalgebruik of dat van anderen wil toetsen aan een grammaticale beschrijving van het Nederlands. (...) Het is een studie- en naslagwerk voor ieder die de grammaticale aspecten van het hedendaagse taalgebruik wil leren kennen.

Hoofdstuk 8 van de *ANS* uit 1984 is gewijd aan het werkwoord. Bij de vervoeging wordt uitgelegd (Geerts et al. 422):

Wat de vervoeging betreft vallen de Nederlandse werkwoorden uiteen in drie groepen: de regelmatige werkwoorden, de onregelmatige werkwoorden-A en de onregelmatige werkwoorden-B.

De vervoeging van de regelmatige werkwoorden is geheel te bepalen door toepassing van de algemene regels die in 8.3.2 gegeven worden. Voor de vervoeging van de onregelmatige werkwoorden-A is behalve toepassing van de algemene regels ook kennis van de ‘hoofdtijden’ noodzakelijk (bijv. *schrijven – schreef – geschreven, eten – at – gegeten, lopen – liep – gelopen*), die in 8.3.5 vermeld zijn. De onregelmatige werkwoorden-B (*hebben, kunnen, mogen, willen, zijn en zullen*) vertonen in hun vervoeging zoveel onregelmatigheden dat een volledige opgave van het vormenbestand (in 8.3.6) het meest praktisch is.

Opmerking – De regelmatige werkwoorden worden in andere grammatica’s vaak ‘zwakke werkwoorden’ genoemd; het grootste deel van de onregelmatige werkwoorden heet dan ‘sterke werkwoorden’, een klein gedeelte daarvan ‘onregelmatig zwakke’.

Anders dan de meeste grammatica’s Nederlands voor buitenlanders en de meeste schoolgrammatica’s van tweede helft twintigste eeuw verdeelt de *ANS* de groep ‘onregelmatig werkwoord-A’ in § 8.3.5 dan wel in groepen volgens de klinkerverandering (Geerts et al. 435–441). De indeling in *regelmatige, onregelmatige-A* en *onregelmatige-B* is in de nieuwste, elektronische versie van de *ANS* (§ 2.3.1) gehandhaafd.

5. Andere geluiden

Op het grote (Nederlandstalige) publiek gerichte grammatica’s als de bekende *Prisma Grammatica Nederlands* van Henriëtte Houët of de *Van Dale Grammatica Nederlands* van Ribertha Huitema trekken geen duidelijke lijn. Enerzijds gebruiken ze de traditionele begrippen *zwakke* en *sterke* werkwoorden, waarschijnlijk omdat dit bij het (oudere) publiek het beste bekend is, anderzijds beschouwen ze de zwakke werkwoorden meestal als de regelmatige. Zo schrijft Houët (96–97):

Zwakke en sterke werkwoorden.

In de vorige paragraaf werd al een onderscheid gemaakt tussen werkwoorden met een regelmatige vervoeging en werkwoorden met een onregelmatige vervoeging. We onderscheiden in dit verband zwakke (regelmatige) en sterke (onregelmatige) werkwoorden. Daarnaast zijn er werkwoorden met een half-regelmatige vervoeging.

De termen ‘zwak’ en ‘sterk’ zijn nogal suggestief en enigszins misleidend: ‘zwakke’ werkwoorden lijken minder bestaansgrond te hebben dan ‘sterke’. Het tegendeel is echter waar: de zwakke, of regelmatige, vervoeging is productief, dat wil zeggen dat de regel voor de ‘zwakke’ werkwoordvervoeging leeft in onze taal. (...)

De term ‘sterk’ betekent in dit verband: ‘de tand des tijds doorstaan hebbend’. De sterke werkwoorden die nu onregelmatig zijn, behoorden eens tot groepen regelmatige werkwoorden.

Huitema geeft in *Van Dale Grammatica Nederlands* bij *Soorten werkwoorden* (Huitema 147) de zwakke werkwoorden wel als “regelmatig” aan, maar stelt vervolgens: “Sterke werkwoorden krijgen vaak een andere klinker in de verleden tijd. Modale werkwoorden en werkwoorden van één lettergreep hebben een onregelmatige vervoeging”. Zij groepeerdt dan onder “Vervoeging sterke werkwoorden” (Huitema 150–152) de werkwoorden keurig per stamklinkerverandering.

Als semi-publieksgerichte grammatica’s kunnen we *Grammatica van het Nederlands* van de nu tien jaar geleden overleden Amsterdamse hoogleraar Frida Balk-Smit Duyzentkunst (1929–2013) en ook het boek *Morfologie. De woordstructuur van het Nederlands* van het duo Geert Booij (*1947) en Ariane van Santen (*1944) beschouwen. Beide boeken zijn gericht op studenten Nederlands en in taalkunde geïnteresseerde leken. De meest algemene van beide, het boek van Balk-Smit Duzyentkunst, bespreekt in het 19^e hoofdstuk (115–116) over werkwoorden de *zwakke* en *sterke* werkwoorden als een vormelijk onderscheid en signaleert dat sommige werkwoorden gemengd zwak en sterk zijn. Ten slotte (116–117) wordt geconstateerd:

Ons alleronregelmatigste werkwoord is ‘zijn’. Niet alleen heeft het zeer uiteenlopende persoonsvormen, maar ook is het het enige werkwoord met twee verschillende infinitieven:

Het zal wel waar *wezen*.

Op deze plaats had ook ‘zijn’ kunnen staan. Maar in:

Hij is *wezen* varen. (de voltooide tijd van ‘Hij is varen.’) is ‘wezen’ de enig mogelijke infinitief.

Aan het eind van het hoofdstuk wordt in de samenvatting nog eens op de kwestie van de stamklinker gewezen (Balk-Smit Duzyentkunst 119). Waardeoordeelen of verdere uitleg worden niet gegeven.

Booij en Van Santen (127) zijn iets minder lapidair. Zij zeggen:

Tijdsvormen en deelwoorden

De werkwoorden van het Nederlands worden meestal in twee klassen verdeeld, op basis van de manier waarop ze de verleden-tijdsvormen en de voltooid deelwoorden vormen: **ZWAKKE** of **REGELMATIGE** werkwoorden tegenover **STERKE** of **ONREGELMATIGE** werkwoorden. Sterke werkwoorden maken voor de vorming van de verledentijdsvormen en voltooid deelwoorden gebruik van klinkerwisseling, terwijl zwakke werkwoorden hiervoor uitsluitend affigering gebruiken. De term ‘onregelmatig’ is niet geheel juist, want die suggereert dat er geen regelmaat zit in de relevante vormen van sterke werkwoorden. Die is er wel, zoals we hierna zullen zien. Het wezenlijke verschil tussen zwakke en sterke werkwoorden is dat het systeem van de sterke werkwoorden niet productief is, ondanks de aanwezigheid van regelmaat.

Op de navolgende bladzijden (128–134) wordt vervolgens keurig uitgelegd hoe dit tot stand is gekomen. Deze uitleg is wezenlijk een gemoderniseerde en beter gestructureerde versie van wat ooit Ten Kate twee en een halve eeuw eerder had vastgesteld.

6. Het buitenland

Voor zover in het buitenland opgestelde methodes Nederlands door neerlandici zijn geschreven, nemen deze meestal de notie over dat de sterke werkwoorden onregelmatig zijn, al geldt dat zeker niet voor iedere buitenlandse taalkundige. Zo gebruikt de bekende Poolse neerlandicus Stanisław Prędoła (1944–2021) in zijn *Wprowadzenie do językoznawstwa niderlandzkiego* [*Inleiding in de Nederlandse Taalkunde*] voor de Nederlandse zwakke werkwoorden in het Pools de term *czasowniki regularne (słabe)* [regelmatige (zwakke) werkwoorden] en voor de sterke *czasowniki nieregularne (mocne), w których w czasie przeszłym niedokonanym zachodzi zmiana samogłoski rdzennej* [onregelmatige (sterke) werkwoorden, waarbij het in de onvoltooid verleden tijd komt tot een verandering van de stamklinker] (Prędoła 31). Hij sluit hiermee aan bij wat in Duitse grammatica's (zie hierna) gebruikelijk is.

Aanzienlijk preciezer is de Tsjechische taalgeleerde en polyglot Frantšek Čermák (*1940) in zijn grammaticale inleiding op het Nederlands in het *Nederlands-Tsjechisch woordenboek*. In zijn inleidinkje op de werkwoorden (Čermák & Hrnčířová 74) geeft hij aan dat de Nederlandse werkwoorden volgens hun vorm morfologisch in regelmatige of zwakke en onregelmatige of sterke werkwoorden worden verdeeld en verwijst bij de behandeling van het imperfectum (76) naar een aparte paragraaf over de sterke werkwoorden. Deze paragraaf begint zo (Čermák & Hrnčířová 81):

Silná slovesa. Je to uzavřená skupina historicky starých sloves, která se od ostatních liší při tvoření preterita a přičestí trpného (a tedy všech složených časů, kde se přičestí užívá). Základních silných sloves je kolem 180, se všemi předponami však jejich počet dosahuje několikastovek. Postupným vývojem se tato slovesa stále více zpravidělňují. Rozdíl v tvorbě preterita a přičestí se projevuje ve střídání kmenové samohlásky (ablaut).

[Sterke werkwoorden. Dit is een afgesloten groep van historisch oude werkwoorden, die verschillen van de andere in de vorming van de verleden tijd en het passief deelwoord (en dus in alle samengestelde tijden waar het deelwoord wordt gebruikt). Er zijn ongeveer 180 basale sterke werkwoorden, maar met alle voorvoegsels erbij zijn het er enkele honderden. Deze werkwoorden zijn in de loop van de ontwikkeling steeds regelmatiger geworden. Het verschil in de vorming van verleden tijd en deelwoord is zichtbaar in de afwisseling van de stamklinker (ablaut).

Daarna geeft Čermák (82–84) keurig 8 groepen sterke werkwoorden aan, volgens ablaut geclassificeerd.

Dat Duitse grammatica's Nederlands geen problemen hebben met de begrippen *schwach* en *stark* is duidelijk. De standaardgrammatica *Duden. Die Grammatik* gebruikt de begrippen ook (Fabricius-Hansen §602, p. 433):

4.2.1.5 Konjugationsklassen und Stammformen

Nach der Art, wie einzelnen Formen – vor allem die Präteritumformen und das Partizip II – gebildet werden, lassen sich Verben in **Konjugationsklassen** einteilen. Zentral ist die Unterscheidung zwischen »schwachen« und »starken« Verben.

Dat sterke werkwoorden onregelmatig zouden zijn, wordt door de *Duden* nergens beweerd. Op Duitse leerlingen gerichte taalboeken Nederlands nemen dit over. Zo noemt de *Kompakt-Grammatik Niederländisch* van Judith Goedbloed zonder omhaal de begrippen *schwache Verben* (Goedbloed 101) en *starke Verben* (102–109), waarna nog een groep *unregelmäßige Verben* (110–111) volgt. Interessant is dat Goedbloed (101) zegt: “Schwache Verben (man könnte auch sagen regelmäßige Verben”, maar dat een overeenkomstige opmerking ontbreekt bij de sterke werkwoorden.⁷

In het Engels is de systematiek zover afgesleten dat er voor de Engelse sterke werkwoorden meestal in Engelse methodes voor die taal over *irregular verbs* wordt gesproken. Toch stelt de belangrijkste Engelstalige grammatica Nederlands van Bruce Donaldson *Dutch: A Comprehensive Grammar* (169):

Dutch verbs can be weak, strong, mixed or irregular; modal auxiliary verbs and **zijn** (to be) and **hebben** (to have) can be seen as belonging to separate categories again. (...)

Colloquially strong verbs are often referred to as irregular verbs, but strictly speaking there is a difference between strong and irregular verbs. Strong verbs are those belonging to the seven original ablaut series common to all Germanic languages, i.e. they follow one of seven basic patterns (see 11.1.32). Irregular verbs, on the other hand, are those that show irregularities that are at odds with the seven ablaut series (see 11.5). The term ‘mixed verb’ is used to describe those verbs which have a strong past participle and a weak imperfect (see 11.4). Strong verbs form their present tense exactly as weak verbs. Only in the past tenses does it become obvious whether a verb is strong. All strong verbs have in common (a) a change in the vowel of the stem in the imperfect and/or the past participle and (b) all past participles end in **-en**.

Indien hij dit had kunnen lezen, zou Ten Kate goedkeurend geknikt hebben.

7. Bij wijze van conclusie

Wat volgt nu uit dit alles voor de docent Nederlands bij een buitenlandse universiteit, en meer speciaal in een Slavischtaalig land? Eerst maar eens een situatieschets. Om te beginnen zijn onze leiders studenten die over het algemeen rond

⁷ Jos Wilmots (89) spreekt in zijn *Voor wie Nederlands wil leren* van “klankwisseling” en toont in deze methode (en de navolgende delen) de regelmaat en logica van de sterke werkwoorden aan.

de 20 jaar oud zijn als ze met hun studie beginnen. Dat betekent dat zij de leeftijd, waarop men ‘splenderwijs’ talen leert al vrij lang achter zich hebben liggen.

Verder is van belang dat voor verreweg de meeste studenten Nederlands niet hun *tweede* taal, maar meestal hun derde (of vierde) taal is. De tweede taal is voor het merendeel van de studenten het Engels dat de recentere generaties over het algemeen prima beheersen. Ten slotte zijn de studentengroepen meestal homogeen, op een enkeling na hebben zij allen dezelfde moedertalige achtergrond.⁸ Uit deze situatie vloeien enkele zaken voort:

— De studenten hebben min of meer dezelfde moedertalige achtergrond en meestal ook dezelfde tweede taal (namelijk Engels)

— Vanuit hun moedertaal zijn de studenten gewend aan het feit dat een werkwoord verschillende conjugaties kan hebben. Zo heeft het Tsjechisch bijvoorbeeld 5 conjugaties (*třída* genoemd) en het Pools 4 (*konjugacja*).

— In het Engels komen veel ‘onregelmatige’ werkwoorden voor, die de studenten deels groepsgewijze hebben geleerd.

— Het middelbaar onderwijs in deze landen gaat weliswaar de laatste jaren over van *Focus on Form* (Kuiken 228; Reitsma 130–131), dwz een accent op grammaticaregels, naar *Focus on Meaning* (Kuiken 228; Reitsma 128–129), dwz een vorm van natuurlijk leren, maar de studenten zijn meestal gewend aan duidelijke structuren.

Geert Booij (*The Grammar of Words*, 240) wijst op de invloed van de moedertaalstructuur op het onder de knie krijgen van bepaalde procédés. De sterke werkwoorden in Germaanse talen zijn merendeels hoog-frequent. De door Van Haeringen (50, vergelijk Booij, *The Grammar of Words*, 239) gesignaleerde overgeneralisatie van de morfologische structuur van zwakke werkwoorden in de sterke door vierjarigen, is bij de meeste kinderen al verdwenen voordat zij naar de basisschool gaan. En Russische kinderen gebruiken naar vaststelling de accusatief na werkwoorden al correct op een leeftijd van twee jaar (Booij, *The Grammar of Words*, 240).

Het dichtste bij wat we een ‘ideale’ oplossing zouden kunnen noemen, staat de Engelstalige grammatica van Donaldson, die de Nederlandse werkwoorden verdeelt in *zwak*, *sterk*, *gemengd* en *onregelmatig*, waarbij de laatste categorie slechts een klein aantal werkwoorden betreft. Min of meer hetzelfde doet Geert Booij in de Engelse, bij Oxford University Press uitgegeven *The Morphology of Dutch* in zijn hoofdstuk *Verbal Inflection* Booij, *The Morphology of Dutch*, 54–66). Indien we een zeer grote groep werkwoorden, waartoe bovendien juist

⁸ Hierbij moet worden aangetekend dat op Tsjechische universiteiten altijd wel enkele Slovakken in de groep zitten en op Poolse universiteiten de laatste jaren ook vaak Oekraïense studenten in de groep zitten. In beide gevallen geldt echter dat de taalkundige verschillen tussen Tsjechisch en Slowaaks of tussen Pools en Oekraïens niet zo groot zijn dat er sprake zou zijn van een multilinguale groep.

de rond 200 meest frequente behoren die de terreinen van het dagelijks leven betreffen, simpelweg als ‘onregelmatig’ classificeren, omdat deze uitgaan van een beginsel van stamklinkerverandering in plaats van suffigering, en we dat bovendien ook nog eens doen – zoals het geval is bij veel Nederlandse methodes Nederlands als vreemde/tweede taal – zonder verder enige structuur in de groep aan te brengen, schrikken we onze studenten overbodig af. Het etiket ‘onregelmatig’ en de ‘aanbeveling’ om maar ‘simpelweg rijtjes uit het hoofd te leren’, roept bij de gemiddelde student begrijpelijkerwijs een vorm van aversie op.

Veel beter is om de inwendige structuur van deze werkwoorden – die deze inwendige logica reëel hebben – uit te leggen en de werkwoorden groepsge wijze in oefeningen aan te bieden. Bij relatief homogene groepen studenten met een vergelijkbare achtergrond heeft het bovendien zin om de morfologische structuur van Nederlandse werkwoorden te vergelijken met die in het Engels, eventueel in het Duits, en met het werkwoordstelsel in de eigen moedertaal. We doen daarmee beter recht aan de basiswoordenschat van de Nederlandse taal, aan de intelligentie van onze studenten en helpen de taalleerder om de achterliggende structuur te ontdekken en te begrijpen. Kortom, Ten Kate en Brill hadden naar mijn mening gelijk.

Bibliografie

- Balk-Smit Duyvenkunst, Frida. *Grammatica van het Nederlands*. Sdu Uitgevers, 2000.
- Becking, Maja, en Ineke Grootegoed. *Werkwoordenwijzer Nederlands*. Intertaal, 2011.
- Beliën, Maaïke, en Frank Landsbergen, redacteurs. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Instituut voor de Nederlandse Taal (3^e, uitsluitend elektronische versie), 2021. URL: <https://e-ans.ivdnt.org/>. Geraadpleegd 12 juni 2023.
- Booij, Geert. *The Morphology of Dutch*. Oxford University Press (reprint van de editie 2002), 2007.
- . *The Grammar of Words. An Introduction to Linguistic Morphology*. Oxford University Press (3^e druk), 2012.
- Booij, Geert, en Ariane van Santen. *Morfologie. De woordstructuur van het Nederlands*. Amsterdam University Press (3^e geheel herziene druk), 2017.
- Bossers, Bart, Folkert Kuijken, en Anne Vermeer, redacteurs. *Handboek Nederlands als Tweede Taal in het Volwassenenonderwijs*. Uitgeverij Coutinho (2^e herziene druk), 2015.
- Brill, Willem Gerard. *Hollandsche Spraakleer*. Leiden, S. en J. Luchtmans, 1846.
- Čermák, František, en Zdenka Hrnčířová. *Nizozemsko-český slovník / Nederlands-Tsjechisch woordenboek*. Leda, 2005.
- De Boer, Berna, Margaret van der Kamp, en Birgit Lijmbach. *Nederlands in gang. Methode Nederlands voor hoogopgeleide anderstaligen*. Uitgeverij Coutinho (3^e herziene druk, 9^e oplage), 2021.
- Den Hertog, Cornelis H. *Nederlandse spraakkunst*. Ingeleid en bewerkt door H. Hulshof. III. De leer van de woordsoorten. W. Versluis Uitgeversmaatschappij (3^e bewerkte druk), 1973.
- Donaldson, Bruce. *Dutch. A Comprehensive Grammar*. Routledge (3^e druk), 2017.
- Fabricius-Hansen, Cathrine. “Das Verb”. *Duden. Die Grammatik*, geredigeerd door Kathrin Kunkel-Razum en Franziska Münzberg. Dudenverlag (Duden Band 4; 8^e herziene druk), 2009.

- Florijn, Arjen F., Josien A. Lalleman, en J.H. (Hans) Maureau. *De regels van het Nederlands. Grammatica voor anderstaligen*. Wolters-Noordhoff, 1996.
- Fontein, A.M. (Miep), en Agaat Pescher-ter Meer. *Nederlandse Grammatica voor Anderstaligen*. Nederlands Centrum Buitenlanders, 1985.
- Geerts, Guido, et al. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Wolters-Noordhoff – Wolters, 1984.
- Goedbloed, Judith. *Kompakt-Grammatik Niederländisch*. Ernst Klett Verlag, 1992.
- GW (= Geramé Wouters). “Liefde voor taal: de docent maakt het Verschil”. *Levende Talen Magazine* 106 (1), 2019, pp. 46–47.
- Holtvast, K. (=Roeland A. Kollewijn). *Beknopte Nederlandse spraakkunst*, herzien door J.G.M. Moorman. P. Noordhoff (20e druk), 1938.
- Houët, Henriëtte. *Prisma Grammatica Nederlands*. Uitgeverij Het Spectrum (6^e geheel herziene druk), 1996.
- Huitema, Robertha. *Grammatica Nederlands. Glashelder overzicht op elk taalniveau*. Van Dale Uitgevers (8^e oplage), 2017.
- Kuiken, Folkert. “Grammatica”. *Handboek Nederlands als tweede taal in het volwassenenonderwijs*, geredigeerd door Bart Bossers, Folkert Kuiken en Anne Vermeer. Coutinho (2^e herziene druk), 2015.
- Prędoła, Stanisław. *Wprowadzenie do językoznawstwa ndierlandzkiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003.
- Reitsma, Foekje. *Einführung in die Fachdidaktik Niederländisch*. Agenda Verlag, 2016.
- Spaans, Yolande. *A Practical Dutch Grammar*. Primavera Pers, 2007.
- Te Winkel, Lammert A. “Werkwoorden met een verschoven praeteritum”, *Nieuw Nederlandsch Taalmagazijn*, vol. 3, 1856, pp. 63–90.
- Ten Kate, Lambert. *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche, vertoont I. By eenen Brief noopende deze Stoffe. II. By eene Lyste der Gottische Woorden, gelyklydig met d eonze, getrokken uyt het Gothicum Evangelium, III. By de Voorbeelden der Gottische Declinatien en Conjugatien, nieulyks in haere Classes onderscheyden. Alles gerigt tot Ophelderinge van den Ouden Grond van 't Belgisch*. Amsterdam, Jan Rieuwertsz, 1710.
- . *Aenleiding tot de kennisse van het verheven deel der Nederduytsche sprake*. Amsterdam, Rudolf en Gerard Wetstein (2 delen), 1723.
- Van der Sijs, Nicoline. *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*. Sdu Uitgevers, 2004.
- Van der Velde, Isaac. *De tragedie der werkwoordsvormen. Een taalhistorische en taaldidactische studie*. J.B. Wolters, 1960.
- Van Haeringen, Coenraad B. “De taaie levenskracht van het sterke werkwoord”. *De Nieuwe Taalgids*, vol. 34 (5), 1940, pp. 241–255.
- . “De hoofdvormen van het Nederlandse werkwoord”. *De Nieuwe Taalgids*, vol. 43 (1), 1950, pp. 20–28.
- . *Nederlands tussen Duits en Engels*. Servire, 1956.
- Van Heule, Christiaen. *De Nederduytsche Grammatica ofte Spraec-konst*, geredigeerd door W.J.H. Caron. J.B. Wolters (*Trivium* No. 1, deel 1), 1625/1953.
- . *De Nederduytsche spraec-konst ofte tael-beschrijvinge*, geredigeerd door W.J.H. Caron. J.B. Wolters (*Trivium* No. 1, deel 2), 1633/1953.
- Van Leeuwen, Joke. *Waarom een buitenboordmotor eenzaam is*. Rekkem: Ons Erfdeel, 2015.
- Weiland, Petrus. *Nederduytsche Spraakkunst*. Amsterdam, Johannes Allart, 1805.
- Wilmots, Jos. *Voor wie Nederlands wil leren*. Wetenschappelijk Onderwijs Limburg, 1974.

Borbála GÓCZE

ORCID: 0009-0004-7947-9049

Eötvös Loránd Tudományegyetem

De variatie van de Nederlandse diminutieve allomorfie: een empirische benadering

Abstract

This article deals with the variation of diminutive forms in contemporary standard Dutch. Various aspects of the Dutch diminutive are well-documented in the literature. However, there is a distinct lack of empirical research in connection with the variation of the diminutive forms. The article provides a brief overview of diminutive formation in Dutch as well as an account of a corpus-based study examining a group of words that exhibit variation in their diminutive forms in contemporary standard Dutch, namely monosyllabic words ending in either a non-coronal stop or a velar fricative preceded by a short vowel. The goal of the study is to provide insight on the behaviour of the diminutive forms of these stems.

Keywords: diminutive formation, morphology, morphophonology, corpus linguistics.

1. Inleiding

De allomorfie van het Nederlandse diminutief wordt grondig beschreven in de vakliteratuur (bijvoorbeeld Cohen 1958; Trommelen 1983; Kooij & Van Oostendorp 2003; Van der Hulst 2008), maar er is relatief weinig onderzoek dat berust op de analyse van echt taalmateriaal. Het bestaande empirische onderzoek richt zich op de verwerving en de productie van het diminutief (bijvoorbeeld Snow et al. 1980; den Os & Harder 1987; Boersma 2018). Andere aspecten van het diminutief, zoals de variatie van de verschillende diminutiefvormen, moeten nog empirisch worden onderzocht. In dit artikel zullen de diminutiefvormen van monosyllabische woorden die een korte klinker bevatten en op een stemloze bilabiale plosief of een stemloze velaire fricatief eindigen en (bv. *kip*, *pop* of *brug*) onder de loep worden genomen. Aan de hand van een corpusonderzoek zullen de

diminutiefvormen van deze monosyllabische woorden worden onderzocht. Het eerste deel van het artikel zal een kort overzicht bieden van de diminutiefvorming in het Nederlands, met bijzondere aandacht voor de gevallen waarin een woord meerdere grammaticale diminutiefvormen kan hebben. Het tweede deel zal gewijd zijn aan het corpusonderzoek dat de bovengenoemde groep van woorden onder de loep neemt.

2. Diminutiefvorming in het Nederlands

Het diminutiefsuffix heeft vijf allomorfen in het Standaardnederlands: *-je*, *-tje*, *-pje*, *-kje*, en *-etje*. De verschillende allomorfen worden geselecteerd op basis van de fonologische en prosodische eigenschappen van de stam. De *-je* allomorf komt na stemloze obstruenten /p, t, k, f, s, x/ voor, zoals in *map* – *mapje* of *stuk* – *stukje*. Na lange klinkers, tweeklanken en een sjwa komt de *-tje* allomorf voor, zoals in *zee* – *zeetje* of *tante* – *tantetje*. De *-pje* allomorf komt na /m/ voor, als de medeklinker door een vloeiklank, een lange klinker, een tweeklank of een sjwa voorafgegaan is, zoals in *film* – *filmpje* of *raam* – *raampje*. De *-kje* allomorf komt na onbeklemtoonde syllabes voor, als de syllabe op een velaire nasaal /ŋ/ eindigt, bijvoorbeeld *koning* – *koninkje*. Tot slot komt de bisyllabische *-etje* allomorf na sonoranten /m, n, ŋ, l, r/, labiale plosieven en de velaire fricatief voor, als de medeklinkers voorafgegaan zijn door korte klinkers, bijvoorbeeld *tram* – *trammetje*, *krab* – *krabbetje*. Woorden die op een onbeklemtoonde *-ing* eindigen vormen hun diminutieven ook met *-etje*, zoals *leerling* – *leerlingetje* (Kooij & Oostendorp 165–166; Van der Hulst 1290–1291; Haeseryn et al. z.p.).

De hierboven beschreven regels van diminutiefvorming kunnen de overgrote meerderheid van verkleinwoordvormen verklaren. Er zijn echter een aantal woorden die twee diminutiefvormen hebben in de standaardtaal waarvan beide welgevormd zijn. Hoewel de twee vormen in vrije variatie zijn, merkt Linke (2020) op dat de sprekers de voorkeur geven aan de ene of de andere vorm (z.p.).

De woorden die twee diminutiefvormen hebben, kunnen in twee groepen verdeeld worden. De eerste groep bestaat uit woorden die een hoge klinker (/i, u, y/) bevatten in hun laatste syllabes, zoals *wiel* – *wieltje* % *wieletje* en *bloem* – *bloempje* % *bloemetje*. De hoge klinkers zijn verantwoordelijk voor de twee diminutiefvormen, omdat ze fonologisch lang, maar fonetisch kort of halflang zijn (Kooij & Van Oostendorp 169). Als de hoge klinker als lang wordt beschouwd, krijgt de stam een van de monosyllabische allomorfen (resultierend in *wieltje* en *bloempje*), maar als de hoge klinker als kort wordt geïnterpreteerd, wordt de verkleinvorm gevormd met de bisyllabische allomorf van het suffix (resultierend in *wieletje* en *bloemetje*). Het gedrag van de tweede groep kan niet zo gemakkelijk worden verklaard. Woorden die op een bilabiale plosief of op een

velaire fricatief eindigen voorafgegaan door een korte klinker kunnen ook twee welgevormde diminutievormen hebben. De vaakst voorkomende voorbeelden in de vakliteratuur zijn *kip* – *kipje* % *kippetje*, *pop* – *popje* % *poppetje*, *vlag* – *vlagje* % *vlaggetje*, *weg* – *wegje* % *weggetje*, *brug* – *brugje* % *bruggetje*, *krab* – *krabje* % *krabbetje*, en *rug* – *rugje* % *ruggetje* (Cohen 44; Kooij & Van Oostendorp 169; Haeseryn et al.). De verwachte of regelmatige diminutievorm van deze woorden wordt met de allomorf *-je* gevormd, aangezien ze op een obstruent eindigen, voorafgegaan door een korte klinker. Ze hebben echter een andere diminutievorm met de *-etje* allomorf van het diminutiefsuffix. Dit fenomeen is beperkt tot woorden die op /p/ of /x/ eindigen, voorafgegaan door een korte klinker. Deze woorden worden als uitzonderingen behandeld in de vakliteratuur, maar de vraag is of ze echt uitzonderingen zijn.

3. Het doel van de studie

Hoewel de vakliteratuur tevreden lijkt te zijn om de monosyllabische woorden die op /p/ of /x/ eindigen voorafgegaan door een korte klinker als uitzonderingen te behandelen, is het zeker de moeite waard om het gedrag van deze stammen te bestuderen. De originele inspiratiebron van dit onderzoek was een persoonlijke ervaring als NVT-leerder en later NVT-docent. Er kan zeker een aarzeling worden opgemerkt bij taal-leerders (zowel bij beginners als meer gevorderde), wanneer zij geconfronteerd zijn met de hierboven beschreven stammen. Het onderwerp is dus zowel vanuit een taalkundig perspectief als vanuit het oogpunt van vreemde-taal=verwerving interessant en de moeite waard om te onderzoeken.

Het doel van dit onderzoek is drieledig. Ten eerste wil het ontdekken of de stammen die in de vakliteratuur vaak worden vermeld, inderdaad variatie vertonen in hun diminutievormen in het hedendaags Standaardnederlands. Bovendien wil het nagaan of er nog stammen zijn die diminutieve allomorfie aantonen naast de voorbeelden die vaak in de vakliteratuur worden vermeld. Op basis van eigen observaties en eerder onderzoek (Göcze 21–22) kan worden verondersteld dat het fenomeen van meerdere standaardtalige diminutievormen niet beperkt is tot de handvol voorbeelden in de vakliteratuur. Ten tweede wil dit onderzoek nagaan of de regelmatige verkleinwoordvormen afgeleid met de *-je* allomorf of de onregelmatige verkleinwoordvormen afgeleid met de *-etje* allomorf dominant zijn. Het derde doel van dit onderzoek is om de variatie van de verschillende diminutievormen van deze stammen in het hedendaags Standaardnederlands in kaart te brengen en na te gaan of er een verband bestaat tussen de eindmedeklinker en/of de stamklinker en de neiging van de stammen om variatie te vertonen in hun diminutievormen.

4. Methode

Zoals al vermeld in de inleiding is dit onderzoek met behulp van enkele corpora uitgevoerd. Voor het uitvoeren van het corpusonderzoek moest een lijst van de relevante stammen worden samengesteld. Dit werd gedaan met behulp van de digitale versie van de 13^e editie van de *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. Het doel was om alle monosyllabische woorden te verzamelen die een korte klinker bevatten en op /p/ of /x/ eindigen. Vanwege de consistente spelling van het Nederlands kwam dit neer op woorden die op *b*, *p* of *g* eindigen voorafgegaan door één klinkerletter (*a*, *e*, *i*, *o* of *u*). Volgens de fonotactische regels van het Nederlands mag de onset van een syllabe leeg zijn of maximaal drie consonanten bevatten (Köhnlein en Linke). De onsets die drie consonanten bevatten kunnen met drie (*sch-* /sx/, *str-* /str/) of vier (*schr-* /sxr/) letters worden gespeld. In de digitale editie van het woordenboek is het mogelijk om enkele jokerkarakters te gebruiken, dus de verschillende combinaties van onsets en VC (klinker + medeklinker) rimes hoefden niet één voor één te worden doorzocht. Dit hielp om potentiële fouten te vermijden.

	V = a	V = e	V = i	V = o	V = u
Vb		1			
CVb	3	4	1	5	6
CCVb	6	3	3	3	4
CCCVb	1			1	2
CCCCVb				1	
Vg		1			
CVg	4	9	5	6	6
CCVg	8	4		4	5
CCCVg		1			
CCCCVg					
Vp				1	1
CVp	12	7	11	10	6
CCVp	12	6	15	12	3
CCCVp	1	1	3	2	1
CCCCVp	1				

Tabel 1. De mogelijke en bestaande combinaties van monosyllabische woorden die een korte klinker bevatten en op /p/ of /x/ eindigen

Tabel 1 bevat de mogelijke en de werkelijk bestaande monosyllabische woorden een korte klinker bevatten en op /p/ of /x/ eindigen. De kolom één laat de mogelijke combinaties zien. De hoofdletters staan voor consonanten en vocalen.

De kleine letters staan voor de eindmedeklinker van de stam. De bovenste rij laat de klinker van de stam zien. De donkergrijze cellen zijn de combinaties waarvoor er geen stam was. De cijfers in de andere cellen geven het aantal stammen aan die aan de gegeven criteria voldoen. In totaal waren er 202 stammen in het woordenboek die aan de voorwaarden voldeden.

4.1. Materiaal

Er werden drie corpora gebruikt voor deze studie: het *Corpus Gesproken Nederlands* (CGN), het *Stevin Nederlandstalig Referentie corpus* (SoNaR) en het *Dutch Web Corpus* (nlTenTen) dat toegankelijk is via *Sketch Engine*. Het aantal tokens in de drie corpora komt neer op meer dan 3 miljard tokens wat als substantieel kan worden beschouwd.

Het is belangrijk om te vermelden dat deze studie de variatie van de diminutievormen niet vanuit een sociolinguïstiek perspectief onderzoekt. Onafhankelijke variabelen zoals geslacht of herkomst zullen niet worden beschouwd als beïnvloedende factoren. Vanuit de drie corpora is het CGN het enige corpus dat de relevante metadata bevat. Vanwege de discrepantie van de metadata in de corpora was het dus niet mogelijk om een sociolinguïstiek onderzoek uit te voeren.

4.2. De data

De tokenfrequenties van de stammen en hun diminutievormen werden gehaald uit de corpora. Van de 202 stammen in de initiële dataset waren er 42 stammen die óf helemaal geen diminutievormen in de corpora hadden, óf alleen niet-standaardtalige diminutievormen (bijvoorbeeld *slagske*, *peppeke*) hadden. Deze stammen werden van de analyse van de data verwijderd. Er waren dus 160 stammen in de corpora die ten minste één standaardtalige diminutievorm hadden.

De 160 stammen die ten minste één standaardtalige diminutievorm hadden in de corpora werden in twee groepen verdeeld: de stammen die meerdere diminutievormen hadden en de stammen die er één hadden. 30% (n=48) van de stammen had meerdere standaardtalige diminutievormen en 70% (n=112) hadden er één. Binnen de tweede groep vormde 92,85% (n=103) van de stammen hun diminutievormen met de regelmatige of verwachte *-je* variant. De andere 7,15% (n=8) vormde zijn diminutievorm met de onregelmatige *-etje* allomorf.

Na de verwijdering van alle hierboven beschreven stammen bestond de uiteindelijke dataset uit 48 stammen. Deze 48 stammen toonden allemaal variatie in hun standaardtalige diminutievormen. Het totaal aantal tokens van de 48 stammen was 3.616.993. Dit aantal bevat zowel de basisvormen als de diminutievormen van de stammen. De diminutievormen zijn samen 5,3% (n=192.057) van de tokens.

STAM	TOKEN	DIM1	TOKEN	DIM2	TOKEN	SUM DIM	RF DIM2
slab	964	slabje	48	slabbetje	1038	1086	0,96
vlag	70990	vlagje	311	vlaggetje	5122	5433	0,94
rib	6325	ribje	68	ribbetje	813	881	0,92
krab	8291	krabje	58	krabbetje	528	586	0,90
weg	1299051	wegje	858	weggetje	6978	7836	0,89
brug	160439	brugje	1207	bruggetje	8229	9436	0,87
rog	3712	rogje	5	roggetje	25	30	0,83
pop	66756	popje	2390	poppetje	7066	9456	0,75
tub	1675	tubje	2	tubbetje	5	7	0,71
heg	4225	hegje	81	heggetje	156	237	0,66
kip	83524	kipje	803	kippetje	1519	2322	0,65
pip	5139	pipje	12	pippetje	16	28	0,57
krib	752	kribje	66	kribbetje	76	142	0,54
rug	219024	rugje	300	ruggetje	309	609	0,51
trap	126851	trapje	2335	trappetje	1263	3598	0,35
lub	18	lubje	6	lubbetje	3	9	0,33
dog	8865	dogje	6	doggetje	2	8	0,25
eb	8960	ebje	11	ebbetje	3	14	0,21
schub	2089	schubje	94	schubbetje	22	116	0,19
rap	45	rapje	43	rappetje	9	52	0,17
gap	630	gapje	10	gappetje	2	12	0,17
wig	1923	wigje	67	wiggetje	8	75	0,11
keg	78	kegje	11	keggetje	1	12	0,08
lab	16966	labje	48	labbetje	4	52	0,08
dreg	844	dregje	39	dreggetje	3	42	0,07
snip	4276	snipje	13	snippetje	1	14	0,07
kwab	800	kwabje	54	kwabbetje	4	58	0,07
bob	12637	bobje	105	bobbetje	7	112	0,06
nip	45	nipje	92	nippetje	4	96	0,04
rob	52672	robje	58	robbetje	1	59	0,02
web	77861	webje	74	webbetje	1	75	0,01
mug	14752	mugje	383	muggetje	4	387	0,01
plug	10530	plugje	289	pluggetje	3	292	0,01
schop	13021	schopje	439	schoppetje	4	443	0,01
tab	15672	tabje	1384	tabbetje	11	1395	0,01
grap	34324	grapje	20591	graptje	163	20754	0,01
drup	1570	drupje	815	druppetje	5	820	0,01

STAM	TOKEN	DIM1	TOKEN	DIM2	TOKEN	SUM DIM	RF DIM2
klap	66305	klapje	360	klappetje	2	362	0,01
kap	28626	kapje	3139	kappetje	11	3150	0,00
lob	4320	lobje	643	lobbetje	1	644	0,00
kop	220383	kopje	90441	koppetje	118	90559	0,00
prop	10386	propje	1143	proppetje	1	1144	0,00
mop	10390	mopje	1436	moppetje	1	1437	0,00
pap	15831	papje	2065	pappetje	1	2066	0,00
pup	40842	pupje	3107	puppetje	1	3108	0,00
stip	19593	stipje	3246	stippetje	1	3247	0,00
club	359387	clubje	8564	clubbetje	2	8566	0,00
top	312577	topje	11188	toppetje	2	11190	0,00

Tabel 2. Stammen met twee standaardtalige diminutiefvormen

5. Analyse

Tabel 2. laat de 48 stammen zien die variatie in hun standaardtalige diminutiefvormen toonden. De tabel bevat de stammen, hun diminutiefvormen en de relatieve frequenties van zowel de stammen als de verschillende diminutiefvormen (kolommen 1 tot 6). De zevende kolom bevat de som van het aantal diminutiefvormen per stam. De achtste en laatste kolom laat de relatieve frequentie van de diminutiefvorm gevormd met de *-etje* allomorf zien, vergeleken met de som van het aantal diminutiefvormen. De data in de tabel zijn gerangschikt van de hoogste naar de laagste waarde volgens de relatieve frequentie van de onregelmatige verkleinvorm gevormd met de *-etje* allomorf. Hoe hoger de waarde in de laatste kolom dus is, hoe hoger de verhouding van de *-etje* verkleinvorm vergeleken met de reguliere diminutiefvorm gevormd met de *-je* allomorf. Waar de waarde van de relatieve frequentie hoger is dan 0,5, is de diminutiefvorm gevormd met de *-etje* allomorf (DIM2) dominant en waar de waarde lager is dan 0,5 is de korte vorm gevormd met de *-je* allomorf dominant. De dikke lijn tussen *rug* en *trap* verdeelt de stammen volgens hun dominante verkleinvormen, voor het gemak van de analyse.

Bij 29% van de stammen (n=14) in Tabel 2. komt de onregelmatige verkleinvorm (DIM2) vaker voor dan de regelmatige vorm gevormd met de *-je* allomorf (DIM1). De rest van de stammen (71%; n=34) vertoont een voorkeur voor de regelmatige diminutiefvorm (DIM1). Bij de stammen die vaak in de vakliteratuur voorkomen (zoals *vlag*, *brug*, *weg*, *pop*, *kip* en *rug*) is er een sterke voorkeur voor de onregelmatige diminutiefvorm (DIM2).

Het gedrag van de stam *grap* is bijzonder. De DIM2 vorm van deze stam is *graptje* in plaats van het verwachte *grappetje*. De relatieve frequentie van deze vorm is 0,01 vergeleken met de DIM1 vorm. Het komt dus blijkbaar niet vaak voor. Gezien de tokenfrequentie van de DIM2 vorm (n=163) is dit waarschijnlijk geen tyfout. Een snelle Google-zoekopdracht laat zien dat zowel *graptje* als *grappetje* wel bestaan. Als de zoekopdracht tot alleen websites tot de .nl domeinextensie wordt beperkt, levert *graptje* 516 resultaten op, terwijl *grappetje* 74 hits. Dit betekent dus dat, hoewel het onverwacht is, de verkleinvorm *graptje* wel bestaat.

5.1. De eindmedeklinker en de diminutievorm

75% (n=36) van de stammen in Tabel 2. eindigt op een /p/, gespeld met een *p* of *b* en 25% (n=12) van de stammen eindigt op /x/, gespeld met een *g*. In de huidige sectie wordt de relatie tussen de eindmedeklinkers en de verschillende diminutievormen beschreven.

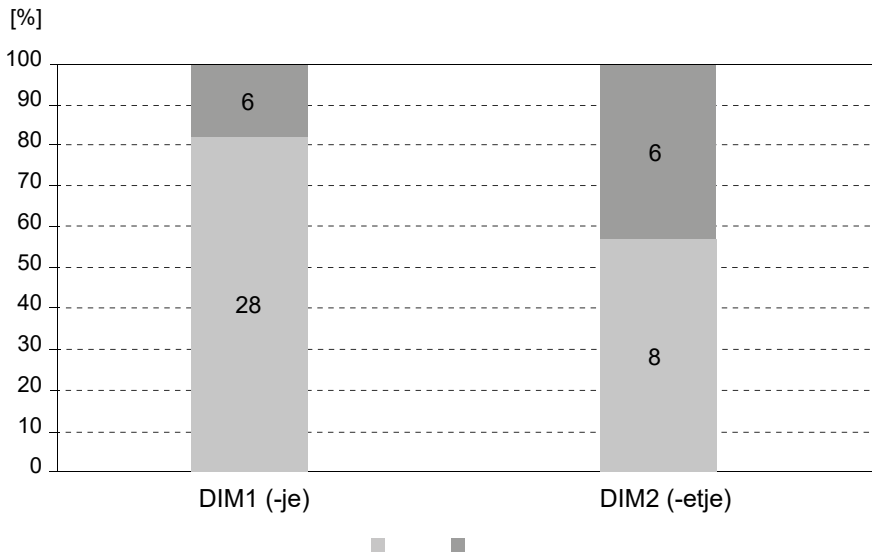
	DIM1 (-je)		DIM2 (-etje)	
/p/	28	78%	8	22%
/x/	6	50%	6	50%

Tabel 3. De verhouding tussen de eindmedeklinkers en de diminutievormen

Zoals weergegeven in Tabel 3. was de diminutievorm gevormd met de *-je* allomorf dominant bij 78% (n=28) van de stammen die op /p/ eindigen. Dit is de verwachte of regelmatige diminutievorm. In de rest van de /p/-stammen (22%; n=8) was de alternatieve diminutievorm met de *-etje* allomorf frequenter in de corpora. Dezelfde verhouding bij de /x/-stammen was 50% - 50% (n=6 in beide gevallen).

Hoewel het aantal stammen dat op /p/ eindigt drie keer zo groot was als het aantal stammen dat op /x/ eindigt, kan men zien dat de diminutievorm met de *-je* allomorf vaker voorkwam bij /p/-stammen dan bij de /x/-stammen.

Deze observatie kan verder ondersteund worden door de analyse van de data in Figuur 1. Er waren 34 stammen waar de diminutievorm gevormd met de *-je* allomorf vaker voorkwam dan de diminutievorm gevormd met de *-etje* allomorf. Van deze 34 stammen eindigde 82% (n=28) op /p/ en 18% (n=6) op /x/. Dit suggereert dat het gedrag van de stammen die op /p/ eindigen conservatiever is dan dat van stammen die op /x/ eindigen. De /x/-stammen tonen een sterkere neiging om hun diminutievormen met de bisyllabische allomorf te vormen.

Figuur 1. De verhouding tussen de korte en de lange diminutievormen en de eindmedeklinkers

5.2. De stamklinker en de diminutievorm

Net als bij de eindmedeklinkers kunnen er verschillende patronen worden ontdekt bij stamklinkers en hun voorkeuren voor de ene of de andere suffixvariant.

Onder de 48 stammen die twee standaardtalige diminutievormen hadden, werden alle vijf korte klinkers vertegenwoordigd. 27% (n=13) van de stamklinkers was /a/, 13% (n=6) was /ɛ/, 17% (n=8) was /i/, 23% (n=11) was /ɔ/, en de overige 21% (n=10) was /y/. De distributie van de stamklinkers in de data was dus evenwichtiger dan die van de eindmedeklinkers, maar dit was ook niet helemaal gelijkmatig. Toch kan worden vastgesteld dat bij alle vijf korte klinkers meerder diminutievormen aanwezig zijn.

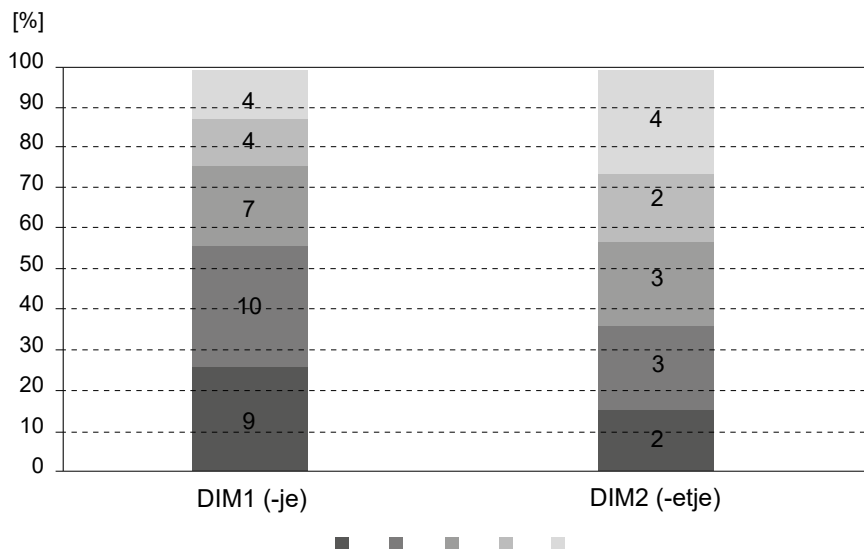
	DIM1 (-je)		DIM2 (-etje)	
	n	%	n	%
/ɔ/	9	82%	2	18%
/a/	10	77%	3	23%
/y/	7	70%	3	30%
/ɛ/	4	67%	2	33%
/i/	4	50%	4	50%

Tabel 4. De verhouding tussen de stamklinkers en de diminutievormen

Zoals weergegeven in Tabel 4. kwam de korte diminutievorm (DIM1) vaker voor bij alle stamklinkers, behalve bij /i/. Hier was de verhouding tussen de twee vormen precies 50-50 (n=4 bij allebei). Het gedrag van de andere vier stamklin-

kers was overeenkomstig met zowel de regels van diminutievorming als met het feit dat 71% (n=34) van alle stammen een voorkeur toonde voor de diminutievorm gevormd met *-je*. Waar de stamklinker /ɔ/ was, was de diminutievorm gevormd met *-je* het vaakst de dominante vorm. 82% (n=9) van deze stammen toonde een voorkeur voor de korte diminutievorm.

Figuur 2. laat de distributie van de stamklinkers binnen de korte en de lange diminutievormen zien. Bij 29% (n=10) van de stammen waar de korte diminutievorm gevormd met *-je* dominant was, was /a/ de stamklinker. Bij 12%-12% (n=4) was het /ɛ/ of /ɪ/, bij 26% (n=9) was het /ɔ/ en bij 21% (n=7) was het /y/. Van de 14 stammen waar de lange vorm gevormd met *-etje* dominant was, was in 21% (n=3) van de gevallen /a/ de stamklinker, in 14%-14% (n=2) van de gevallen was het /ɛ/ of /ɔ/, bij 29% (n=4) was het /ɪ/ en bij 21% (n=3) was het /y/. Dit wijst er dus op dat de stamklinkers /a/ en /ɔ/ vaker met de *-je* allomorf voorkomen en dat de stamklinker /ɪ/ het meest waarschijnlijk is om met de *-etje* allomorf een diminutief te vormen.

Figuur 2. De verhouding tussen de korte en de lange diminutievormen en de stamklinkers

5.3. Het verband tussen de combinatie van de stamklinkers en de slotmedeklinker en de diminutievorm

Op basis van de hierboven beschreven patronen zou men kunnen verwachten dat de stammen die op /qɔp/ of /ɔp/ eindigen het meest waarschijnlijk zijn om de korte vorm te hebben als dominante diminutievorm. Evenzo zou van de stammen die op /ɪx/ eindigen, kunnen worden verwacht dat ze een neiging hebben om hun diminutievormen met de *-etje* allomorf te vormen. Gezien het feit dat de dataset

vrij beperkt is, moeten deze veronderstellingen met een korreltje zout worden genomen. Er is slechts één stam die op /ix/ eindigt (*wig*) en hier is de korte vorm dominant. Er zijn echter 21 stammen die op /ap/ of /ɔp/ eindigen.

De stammen worden gerangschikt op basis van de relatieve frequentie van de diminutiefvorm gevormd met *-etje* (DIM2). Zoals weergegeven in Tabel 5. Is DIM2 slechts bij 14,3% (n=3) van deze stammen dominant. De andere 85,7% (n=18) vertoont wel een voorkeur voor de DIM1 vorm. Dit resultaat is in overeenstemming met de verwachting gebaseerd op het gedrag van de stamklinkers en de eindmedeklinkers.

STAM	TOKEN	DIM1	TOKEN	DIM2	TOKEN	DIM1 + DIM2	RF DIM2
slab	964	slabje	48	slabbetje	1038	1086	0,96
krab	8291	krabje	58	krabbetje	528	586	0,90
pop	66756	popje	2390	poppetje	7066	9456	0,75
trap	126851	trapje	2335	trappetje	1263	3598	0,35
rap	45	rapje	43	rappetje	9	52	0,17
gap	630	gapje	10	gappetje	2	12	0,17
lab	16966	labje	48	labbetje	4	52	0,08
kwab	800	kwabje	54	kwabbetje	4	58	0,07
bob	12637	bobje	105	bobbetje	7	112	0,06
rob	52672	robye	58	robbetje	1	59	0,02
schop	13021	schopje	439	schoppetje	4	443	0,01
tab	15672	tabje	1384	tabbetje	11	1395	0,01
grap	34324	grapje	20591	graptje	163	20754	0,01
klap	66305	klapje	360	klappetje	2	362	0,01
kap	28626	kapje	3139	kappetje	11	3150	0,00
lob	4320	lobje	643	lobbetje	1	644	0,00
kop	220383	kopje	90441	koppetje	118	90559	0,00
prop	10386	propje	1143	proppetje	1	1144	0,00
mop	10390	mopje	1436	moppetje	1	1437	0,00
pap	15831	papje	2065	pappetje	1	2066	0,00
top	312577	topje	11188	toppetje	2	11190	0,00

Tabel 5. Stammen die op /ap/ of /ɔp/ eindigen en hun diminutiefvormen

6. Conclusie

Er waren 202 stammen met een korte klinker die op /p/ of /x/ eindigden. In de corpora waren er 48 stammen die twee standaardtalige diminutiefvormen hadden.

Deze 48 stammen bedroegen bijna een vierde (23,8%) van de originele dataset. Gezien dit feit kan het worden vastgesteld dat monosyllabische woorden met een korte klinker die op /p/ of /x/ eindigen wel variatie kunnen vertonen in hun diminutievormen. Dit betekent dat dit fenomeen verder reikt dan de handvol voorbeelden die vaak vermeld worden in de vakliteratuur.

Naar aanleiding van de hierboven geanalyseerde data kunnen de volgende algemene overwegingen worden geformuleerd:

I. De stammen die op /p/ eindigen vertonen een voorkeur voor de korte allomorf *-je*. 82% (n=28) van de stammen die de *-je* vorm hadden als de dominante diminutievorm eindigen op /p/. Het moet echter worden opgemerkt dat 57% (n=8) van de stammen waar de lange diminutievorm gevormd met *-etje* vaker voorkwam dan de korte variant wel op /p/ eindigde.

II. /x/-finale stammen vertonen geen echte voorkeur voor de ene of de andere diminutievorm. De 12 stammen die op /x/ eindigden waren gelijk verdeeld over de twee groepen.

III. Met de uitzondering van de /t/ is bij alle stamklinkers de korte diminutievorm dominant.

IV. Bij 29% (n=14) van de stammen die allomorfie vertonen, kwam de onregelmatige diminutievorm gevormd met de *-etje* allomorf vaker voor dan de regelmatige of verwachte diminutievorm gevormd met de *-je* allomorf.

De belangrijkste conclusie van dit onderzoek is dat de monosyllabische stammen met een korte klinker die op /p/ of /x/ eindigen wel variatie vertonen in hun diminutievormen in het hedendaags Standaardnederlands. Bovendien is er een niet onbelangrijk aantal stammen die niet alleen variatie vertonen, maar ook een dominante onregelmatige diminutievorm hebben, die gevormd wordt met de *-etje* allomorf. Dit suggereert dat niet alleen de regelmatige diminutievorm, maar ook de variant met *-etje* als wel gevormd wordt beschouwd. Dit wordt verder ondersteund door het feit dat er stammen waren waarvan alleen de onregelmatige vorm voorkwam in de corpora. Het is mogelijk dat de aanwezigheid van deze variatie (en in sommige gevallen de dominantie van de lange diminutievorm) het begin van een taalverandering kan zijn via lexicale diffusie. Deze hypothese moet echter nog worden bevestigd door verder onderzoek naar de verdeling van de varianten in de verschillende leeftijdsgroepen (schijnbare tijd) en door de tijd heen (werkelijke tijd).

6.1. Opmerkingen

Vanwege de grootte van de dataset kunnen er geen verregaande conclusies worden getrokken over de relatie tussen de keuze van de suffixallomorf en de slotmedeklinker, de stamklinker of de combinatie van de twee. Wat zeker kan worden waargenomen is dat bij de /p/-stammen de regelmatige diminutievorm

vaker voorkomt dan bij de /x/-stammen. Dit kan ook komen door het feit dat de diminutiefvormen van /p/-stammen oververtegenwoordigd waren in de corpora vergeleken met die van de /x/-stammen.

Toch moet worden opgemerkt dat vanwege de beperkte grootte van de beschikbare data de conclusies met enige behoedzaamheid moeten worden behandeld. Bij sommige stammen waar de tokenfrequentie of de relatieve frequentie van de ene of de andere diminutiefvorm opvallend laag was, moet de mogelijkheid worden overwogen dat die voorbeelden van spelfouten zijn en niet echte voorbeelden van variatie. Met het gebruik van pseudowoorden zou het mogelijk zijn om een duidelijker beeld te krijgen over het gedrag van deze stammen.

Bibliografie

- Boersma, Tiffany. *Variability in the Acquisition of Allomorphs: The Dutch Diminutive and Past Tense*. LOT, 2018.
- Cohen, Antonie. “Het Nederlandse diminutiefsuffix; een morfonologische proeve”. *De Nieuwe Taalgids*, no. 51, 1958, pp. 40-45.
- Den Boon, Ton, et al. *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*. 13de dr., Van Dale Lexicografie, 1999.
- Den Os, Els, en Rita Harder. “De verwerving van de regels voor meervouds- en verkleinwoordsvorming in het Nederlands”. *De Nieuwe Taalgids*, vol. 80, no. 1, 1987, pp. 240–250.
- Göcze, Borbála. *Allomorfie van het diminutief*. Eötvös Loránd Universiteit, 2020.
- Haeseryn, Walter, et al. “12.3.1.4.ii.1 Het achtervoegsel -je (en varianten)”. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, 2019, <https://e-ans.ivdnt.org/topics/pid/ans120301040201lingtopic>. Geraadpleegd 19 mei 2023.
- Köhnlein, Björn, en Kathrin Linke. “Taalportaal | Phonotactics”. *Taalportaal | Phonotactics*, 2020, <https://taalportaal.org/taalportaal/topic/pid/topic-13998813314549851>. Geraadpleegd 19 mei 2023.
- Kooij, Jan G., en Marc van Oostendorp. *Fonologie: uitnodiging tot de klankleer van het Nederlands*. Amsterdam University Press, 2003.
- Linke, Kathrin. “Taalportaal | Diminutive allomorphy”. *Taalportaal | Diminutive allomorphy*, 2020, https://taalportaal.org/taalportaal/topic/link/phonology__Dutch__Word_phonology__Allomorphy__diminutive_allomorphy.dita. Geraadpleegd 15 mei 2023.
- Snow, Catherine E., et al. “The Acquisition of Some Dutch Morphological Rules”. *Journal of Child Language*, vol. 7, no. 3, 1980, pp. 539–553.
- Trommelen, Mieke. *The syllable in Dutch: with special reference to diminutive formation*. Foris Publications, 1983.
- Van der Hulst, Harry. “The Dutch Diminutive”. *Lingua*, vol. 118, no. 9, 2008, pp. 1288–1306.

Corpora

- Corpus Gesproken Nederlands – CGN* (Versie 2.0.3). 2014, <http://hdl.handle.net/10032/tm-a2-k6>.
- Kilgarriff Adam et al. “The Sketch Engine: ten years on”. *Lexicography*, 1: 7–36, 2014.

Kilgarriff Adam et al. „The Sketch Engine”. *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress*: 105–116, 2004.

The Sketch Engine. 2022, <http://www.sketchengine.eu>.

SoNaR-corpus (Versie 1.2.1), 2015, <http://hdl.handle.net/10032/tm-a2-k6>.

Louise VAN WIJGERDEN-BACHTA

ORCID: 0000-0001-9098-0716

Uniwersytet Szczeciński

Ml@h-methode in Nederlands-Poolse tweetalige opvoeding op een specifiek voorbeeld – een exploratieve *case-study*

Abstract

The strategy of raising a bilingual child, also known as family language policy (FLP), has been the subject of linguistic, psychological or sociological research for many years. One way of raising bilinguals in a family environment is the minority language at home strategy (*ml@h*), which is often chosen by parents who live outside their home country and both speak a minority language. Parents speak to each other and to the child in their native language and the second language is acquired by the child in situations outside the home. In this article, I will present not only theoretical considerations of bilingual upbringing but also the perspective of a person who was raised bilingually (Dutch and Polish). Opinions and reflections gathered by an individual in-depth interview will provide a glimpse of growing up in a bilingual environment from the perspective of a now-adult child. In the case described, the strategy had a positive effect. This was influenced by the parents' conscious choice of a bilingual upbringing strategy and its consistent application, supporting the child in learning the grammar and stylistics of the minority language and providing the child with contact with the minority language before going to school.

Keywords: bilingualism, bilingual education, language policy, minority language at home, individual in-depth interview.

1. Inleiding

Twee- en meertaligheid is een onderwerp dat in de wetenschap al vele jaren en vanuit vele perspectieven graag wordt onderzocht (Weinreich 1953, Haugen 1969, Mackey 1962, Macnamara 1966, Peal & Lambert 1962, Grosjean 1982, Herdina & Jessner 2002, De Bot et al. 2007, Bialystok 2005, Kharkhurin 2008, Baker 2011). In de eerste onderzoeken naar tweetaligheid werd vooral het niveau van taalbeheersing benadrukt en dit werd als definiërende factor beschouwd.

Deze benadering gaf aanleiding tot Bloomfields klassieke definitie van tweetaligheid te vinden in zijn boek *Language* (1933). De onderzoeker stelde dat tweetaligheid gelijk staat aan het vloeiend beheersen van twee talen. Dit lijkt een beetje radicaal, aangezien het zelfs in de moedertaal niet bij elk onderwerp gemakkelijk is om vloeiend te spreken. Daarom zijn er vele andere definities ontstaan in een poging de werkelijkheid zo goed mogelijk weer te geven. Een klassieke definitie van tweetaligheid, die nog steeds graag wordt geciteerd, is geformuleerd door de psycholinguïst François Grosjean (1982). Bij het opstellen ervan richtte hij zich zowel op het criterium van de kennis van een taal als op de frequentie van het gebruik ervan. Volgens hem is tweetaligheid het gebruik van twee of meer talen (of dialecten) in het dagelijks leven. De term tweetaligheid omvat dus ook meertaligheid. Voor dit artikel is deze brede en klassieke definitie voldoende. Het is echter opmerkelijk dat onderzoekers meertaligheid en tweetaligheid op verschillende manieren interpreteren (Hufeisen 2010, Riehl 2014, Kärchner-Ober 2009, Romaine 2006, Rothman et al. 2011, Field 2011, Chibaka 2018).

In de literatuur wordt onderscheid gemaakt tussen vele soorten tweetaligheid op basis van verschillende criteria. Gebaseerd op de volgorde van taalverwerving wordt een onderscheid gemaakt tussen simultane tweetaligheid (*simultaneous bilingualism*), als de tweede taal wordt geïntroduceerd voor de leeftijd van drie jaar, en successieve tweetaligheid (*sequential bilingualism*), als dat later is (Kurcz 21). Simultane tweetaligheid treedt op wanneer beide talen door het kind op hetzelfde moment, vanaf de geboorte, worden verworven. Successieve tweetaligheid daarentegen ontstaat wanneer de tweede taal later verschijnt, bijv. pas op de kleuterschool, en de eerste taal thuis werd gebruikt (Baker 94). Afhankelijk van de leeftijd waarop de tweede taal wordt geïntroduceerd, wordt een onderscheid gemaakt tussen vroege (*early bilingualism*) en late tweetaligheid (*late bilingualism*). Een ander criterium is de wijze waarop een andere taal wordt verworven. Natuurlijke tweetaligheid (*natural order of acquisition*) verwijst naar de verwerving van twee talen zonder formeel onderwijs. Het is een tweetaligheid die kenmerkend is voor de kindertijd, vaak beperkt tot de kleuterleeftijd (tot de leeftijd van drie jaar) (Müller et al. 15). Dit type wordt ook primaire tweetaligheid (*primary bilingualism*) genoemd (Katchan 155). Kunstmatige tweetaligheid daarentegen impliceert de verwerving van een tweede taal op een formele manier, bijv. op de kleuterschool of op school. Natuurlijke tweetaligheid, die ook vroege en simultane tweetaligheid omvat, is het meest relevant in de context van dit artikel.

Een van de onderwerpen die op het gebied van tweetaligheid veelvuldig worden besproken is tweetalige opvoeding (Arnberg 1987, Saunders 1982, 1988, Baker 1995, Spolsky 2004, Pearson 2008, Curdt-Christiansen 2018, Smith-Christmas 2016, Macalister 2017, Cunningham 2020). De strategie van tweetalig opvoeden (*family language policy – FLP*), is al jaren onderwerp van taalkundig, psychologisch en sociologisch onderzoek ook in Polen (Olpińska-

-Szielko 2013, 2014, Sopata 2009, 2013). Tweektalig opvoeden kan zowel in een gezinsomgeving als in formele instellingen plaatsvinden, en zal in elk geval een andere vorm aannemen en door verschillende factoren worden beïnvloed. Belangrijk zijn onder meer de aanleiding voor de aankomst van het gezin in een ander land (bijv. vlucht uit risicogebieden, economische migratie), de moedertaal van beide ouders of de duur van het verblijf in het land. De strategieën voor tweektalige opvoeding moeten op individuele basis worden toegepast en aan de behoeften van het individu worden aangepast.

Op basis van de bovenstaande opmerkingen kunnen twee methoden worden onderscheiden om tegelijkertijd twee talen aan kinderen op jonge leeftijd door te geven: ten eerste tweektalige opvoeding in een gezins- of meertalige omgeving, ten tweede tweektalig onderwijs met formeel taalonderwijs in een klassensituatie op de kleuterschool of op school (Olpińska 2004). Het wezenlijke verschil tussen beide situaties is dat in het formele tweektalige onderwijs bepaalde regels worden opgesteld, terwijl in gezinssituaties of meertalige maatschappijen de tweektalige opvoeding vaak automatisch en zonder bijzondere zorg van de ouders plaatsvindt. Veel ouders bereiden de tweektalige opvoeding van hun kinderen echter niet bewust voor en stellen geen duidelijke en consequent toegepaste regels op bij de tweektalige opvoeding, wat in sommige gevallen tot problemen kan leiden (Mężyk & Lipiec 40, Anstatt & Diesler 141). Over het algemeen gaan tweektalig opgevoede kinderen echter goed om met veranderende taalcodes en onderscheiden ze talen van elkaar (Meisel 79). Ze hebben ook niet vaker last van spraakstoornissen dan eentalige kinderen (Leist-Villis 50). De twee verschillende bovengenoemde manieren leiden tot twee verschillende soorten tweektaligheid. De eerste methode zal leiden tot natuurlijke en de tweede tot kunstmatige tweektaligheid.

In dit artikel richt ik mij op de tweektalige opvoeding van kinderen in tweektalige gezinnen. Eerst zal ik de methoden van tweektalige opvoeding in theorie presenteren en vervolgens een voorbeeld behandelen van een persoon die is opgevoed met behulp van de *ml@h*-strategie. Het doel van het onderzoek is om de situatie waarin deze persoon opgroeide in detail te analyseren. Zij is een tweektalige persoon met Nederlands en Pools als moedertaal, die in Polen woont en wiens ouders de *ml@h*-strategie toepasten. De volgende vragen werden gesteld:

- Kan tweektalige opvoeding met behulp van de *ml@h*-strategie effectief zijn?
- Welke factoren zijn van invloed op het succes?
- Kan een individueel diepte-interview helpen om deze vragen te beantwoorden?

De meningen en reflecties die werden verzameld tijdens het individuele diepte-interview boden een diepgaand inzicht in het opgroeien in een tweektalige omgeving vanuit het perspectief van een inmiddels volwassen kind. In de beschreven casus had deze strategie een positief effect. Dit werd beïnvloed door de bewuste keuze van de ouders voor een tweektalige opvoedingsstrategie en de

consequente toepassing ervan. Ondersteuning bij het leren van de grammatica en stilistiek van de minderheidstaal en het bieden van contact met de minderheidstaal voordat ze naar school ging, waren ook van belang.

2. Strategieën voor tweetalige opvoeding

De strategie van tweetalige opvoeding wordt gedefinieerd als de beslissingen die gezinnen nemen over welke taal/talen ze thuis gebruiken, en voor welke doelen (Macalister 4). Afhankelijk van de situatie waarin het gezin zich bevindt, zijn deze beslissingen verschillend. Op dit punt moet ook worden opgemerkt dat de keuze van tweetalige opvoedingsstrategieën en de manier waarop het kind talen verwerft, zullen leiden tot een gedifferentieerde ontwikkeling van het brede taalbewustzijn en de cognitieve sfeer van het kind (Raclawska-Daniluk 16). Bovendien is het tweetalig opvoeden geen monotoon en ongecompliceerd proces. In feite ondergaat het opvoedingsproces voortdurend veranderingen, die onder meer voortvloeien uit de houding van de ouders, de houding van de niet-familiale sociale omgeving, materiële omstandigheden, de gezinssituatie (bijv. scheiding, overlijden, nieuwe partner van de ouder), of de leeftijd van het kind en daarmee samenhangende problemen (Pułaczewska 98).

Enkele uitgewerkte methoden om tweetalig op te voeden, worden hieronder toegelicht.

2.1. Één persoon/ouder – één taalstrategie (*OPOL*)

Een van de bekendste en meest gebruikte methoden voor tweetalig opvoeden is de één persoon/ouder – één taalstrategie (*one person/ parent – one language – OPOL*), die meestal wordt toegepast in gezinnen waar elke ouder een andere moedertaal (L1) heeft en die consequent gebruikt in de communicatie met het kind.

De *OPOL*-strategie is jarenlang een aanbevolen methode voor tweetalig opvoeden geweest (Byers-Heinlein & Lew-Williams 98). Als voordeel kan genoemd worden, dat ouders door de eigen taal te spreken een goede emotionele band met het kind ontwikkelen kunnen (Barron-Hauwaert 1). Er zijn echter potentiële problemen met deze strategie door de wisselende hoeveelheid tijd die ouders met hun kind doorbrengen. Als het kind voornamelijk bij één ouder is, kan de taalinput die het kind van de andere ouder krijgt te gering zijn en taalverwerving op het verwachte niveau verhinderen (Cunningham 68). De *OPOL*-strategie is meestal alleen effectief in gezinnen waar elke ouder evenveel tijd doorbrengt met het kind (Byers-Heinlein & Lew-Williams 99). Vaak zijn ouders, die deze strategie gebruiken, teleurgesteld omdat de kinderen niet beide talen op hetzelfde niveau spreken. Uit onderzoek blijkt dat kinderen die volgens de *OPOL*-strategie

zijn opgevoed vaak beide talen begrijpen, maar alleen de taal kunnen spreken van het land waar zij wonen. Kinderen kunnen zelfs stoppen met het gebruik van de minderheidstaal (Cunningham 70).

Stępkowska (2019) presenteert in haar boek de situatie van tweetalige opvoeding vanuit het perspectief van de ouders. De auteur stelde tijdens interviews met tweetalige paren met kinderen in Polen vragen in het kader van tweetalige opvoeding. Een van de bevroegde koppels is een Nederlands-Pools stel. De auteur heeft 24 tweetalige paren ondervraagd, waarvan maar liefst 15 paren kozen voor de *OPOL*-strategie. Dit getuigt van de populariteit van deze strategie. Het onderzoek van Paradowski en Michałowska (2016) wees ook op de populariteit van de *OPOL*-strategie. Van de 32 tweetalige gezinnen die deelnamen aan het onderzoek, pasten 25 gezinnen de *OPOL*-strategie, 4 gezinnen de *ml@h* en 3 gezinnen geen strategie toe. Het is echter van belang om op te merken dat deze studie gezinnen omvatte waarin elke ouder een andere moedertaal had.

In de context van de *OPOL*-strategie is het ook passend om *non-native bilingualism* te onderscheiden, die optreedt wanneer één ouder alleen met het kind communiceert in een taal die niet zijn of haar moedertaal is (Szramek-Karcz 93).

2.2. Tijds-, onderwerps- of activiteitenstrategie

De tijdstrategie houdt in dat de tweede taal (L2) op een bepaald moment wordt gebruikt, bijv. op een bepaalde dag of op bepaalde tijdstippen. Sommige ouders verlengen de perioden waarin alleen in de L1 of alleen in de L2 wordt gesproken, bijv. tot een heel jaar (Racławska-Daniluk 17). In onderwerp- of activiteitsstrategieën hangt het gebruik van een bepaalde taal van het gespreksonderwerp of de activiteit die daarbij wordt uitgevoerd af. In sommige gevallen worden verschillende strategieën gecombineerd, bijv. in de *Time and Place (T&P)* strategie, waarbij verschillende talen op een bepaalde tijd en plaats worden gebruikt (Męzyk & Lipiec 41).

2.3. Geen specifieke strategie

Sommige ouders kiezen daarentegen om voortdurend van code te wisselen. De twee talen worden gemengd, ongeacht het tijdstip, het onderwerp, de activiteit, de plaats of de persoon met wie het kind praat. Deze manier wordt niet beschouwd als een bewuste opvoeding tot tweetaligheid (ibid. 41). De voortdurende vermenging van talen kan het gevolg zijn van het feit dat de ouders geen duidelijke regels vaststellen voor de tweetalige opvoeding van hun kind en geen specifieke strategie kiezen. Dit is het geval bij het in het boek van Stępkowska (2019) beschreven stel (een Nederlander en een Poolse vrouw). Zij spreken met elkaar in het Pools en het kind leert soms spelenderwijs Nederlands.

Er zijn ook tweetalige gezinnen die ervoor kiezen de minderheidstaal helemaal niet aan hun kinderen door te geven. Daar kunnen vele redenen voor zijn. Een daarvan werd ter sprake gebracht door Pułaczewska (2018), die de kwestie van tweetalige opvoeding vanuit het perspectief van de ouders presenteert en de rol benadrukt van houdingen ten opzichte van de overgedragen taal en het belang daarvan in de tweetalige gezinsomgeving. Het blijkt dat sommige ouders, vanwege de voor hen in hun context geringe waarde van de minderheidstaal, ervoor kiezen deze niet aan hun kinderen over te dragen.

2.4. Minderheidstaal thuis-strategie (*ml@h*)

Wanneer de moedertaal van beide ouders een minderheidstaal is, kiezen zij vaak voor de minderheidstaal thuis-strategie (*minority language at home – ml@h*). De ouders spreken met elkaar en met het kind in de minderheidstaal, en het kind verwerft een tweede (dominante) taal in situaties buitenshuis. Dit is een veel voorkomende situatie voor migrantenkinderen, die vaak pas op de kleuterschool of op school in contact komen met de meerderheidstaal (Cunningham 77). De minderheidstaal thuis-strategie behelst het gebruik van L1 op de ene plaats en L2 op een andere (bijv. thuis en de kleuterschool). Deze strategie zal echter niet altijd werken als de moedertaal van elke ouder anders is. In dat geval kan de ene ouder zich gedwongen voelen om met zijn kind te communiceren in een taal die niet zijn of haar moedertaal is (De Houwer 232). Dit is echter een individuele kwestie, want het is niet voor alle ouders een probleem om hun kind in een andere taal dan hun moedertaal aan te spreken, zoals wordt aangetoond door voorbeelden, die verderop in dit artikel worden beschreven.

Romaine (2008) onderscheidt in haar typologie drie verschillende situaties van gezinnen die kinderen tweetalig opvoeden wanneer de taal van de ouders een minderheidstaal is.

– *Non-dominant home language* – beide ouders hebben verschillende moedertalen maar de moedertaal van één van de ouders is de dominante taal in de omgeving. De ouders spreken de minderheidstaal met het kind. Voor de ene ouder is de taal waarin ze spreken wel zijn of haar moedertaal en voor de andere niet.

– *Non-dominant home language without community support* – ouders hebben dezelfde moedertaal maar de meerderheidstaal is niet de taal van de ouders. Ouders spreken hun moedertaal met hun kind.

– *Double non-dominant home language without community support* – ouders hebben verschillende moedertalen en de dominante taal in de gemeenschap is niet de taal van een van beide ouders. Elke ouder spreekt vanaf de geboorte zijn moedertaal tegen het kind (Stępkowska 271).

Een van de redenen waarom ouders ervoor kiezen om de minderheidstaal thuis te gebruiken, is het verlangen om de overheersende invloed van de meer-

derheidstaal uit de buitenomgeving te compenseren. In een Engels-Tsjechisch gezin in Tsjechië besloten de ouders bijv. bewust om hun eenjarige zoontje al vroeg alleen in het Engels aan te spreken. Volgens die minderheidstaal sprekende vader zou de jongen de gelegenheid krijgen om Tsjechisch te horen en te leren van anderen in de omgeving waarin hij opgroeit, op de kleuterschool en van de familie van zijn moeder (Paradowski & Michałowska 53).

Het gebruik van de *ml@h*-strategie door ouders (een Poolse vrouw en een Spaanse man) die in Polen wonen, wordt ook beschreven in een artikel van Stepkowska (2017). Het gezin sprak thuis Spaans en buitenshuis Pools. De ouders van de 10-jarige zoon gaven een goede beoordeling van de gekozen strategie. De auteur merkte het hoge metalinguïstische bewustzijn van het echtpaar en de sterke kennis van de duidelijk gekozen taalstrategie van het gezinsbeleid op. Voorts werd gewezen op de rol van positieve attitudes ten aanzien van tweetaligheid in het gezin, positieve attitudes ten aanzien van taal en de gebruikers ervan, en taalmotivatie als belangrijke factoren voor het welslagen van de tweetalige opvoeding. Volgens de respondenten van dit onderzoek verruimt tweetalige opvoeding van kinderen de horizon en maakt het kinderen tot wereldburgers, ruimdenkend en zonder vooroordelen tegenover mensen van andere nationaliteiten (Stepkowska 342).

De hierboven genoemde voorbeelden tonen het perspectief van de ouders in de context van tweetalig opvoeden. Het perspectief van de persoon die tweetalig is opgevoed is echter ook interessant. Daarom besloot ik dezelfde methode te gebruiken als Stepkowska (2019) in haar boek en een individueel diepte-interview af te nemen met een persoon die tweetalig is opgevoed. Dit onderzoek zal hieronder beschreven worden.

3. Onderzoek en analyse

Onderzoekers die het onderwerp taalbeleid in tweetalige gezinnen bestuderen, kiezen vaker voor een kwantitatieve aanpak (De Houwer 2007, Kang 2015, Ó hÍfearnáin 2013). Er is echter ook kwalitatief onderzoek uitgevoerd (Stepkowska 2019). Het individuele diepte-interview, dat tot de kwalitatieve methoden behoort, is niet typisch voor de bestudering van gezinstaalbeleid. Toch werd besloten om deze methode te gebruiken, op basis van het werk van Stepkowska (2019), om het persoonlijk standpunt en de emotionele houding van de respondent te kunnen weergeven. Individuele diepte-interviews impliceren een direct gesprek tussen de onderzoeker en de respondent, met als doel meningen en informatie te verzamelen van respondenten die aan bepaalde criteria voldoen (Nicińska 2000, Miński 2017). In een diepte-interview ligt de nadruk op vrijheid van meningsuiting en is het gesprek gedetailleerd en inzichtelijk. De onderzoeker houdt niet

alleen rekening met de uitspraken maar ook met het gedrag van de respondent en neemt een reflectieve houding aan. De onderzoeker probeert de uitspraken te begrijpen en te interpreteren zonder de respondent op enigerlei wijze te beoordelen, zodat de respondent zich op zijn gemak kan voelen. Een belangrijke beperking is dat het diepte-interview een verkennend onderzoek is waarmee geen harde relaties of correlaties kunnen worden vastgesteld. Het is niet geschikt voor het verifiëren of falsificeren van harde onderzoekshypothesen (Szymańska & Köhler 240). Daarom kunnen de verkregen resultaten niet als representatief worden beschouwd. Het doel van mijn onderzoek was echter niet om algemene conclusies te trekken, maar om te testen of de methode geschikt zou zijn voor het bestuderen van tweetalig opgevoede mensen. Het doel is om de methode in de praktijk te testen met het vooruitzicht om het onderzoek in de toekomst voort te zetten.

Met behulp van een semi-structureerd individueel diepte-interview voerde ik een gesprek met een persoon die tweetalig is opgevoed op basis van de *ml@h*-strategie. Slechts één persoon werd geïnterviewd omdat ik niet in contact kon komen met andere mensen die ook tweetalig zijn opgevoed in Polen met behulp van de *ml@h*-strategie, in het Pools en het Nederlands. Deze situatie is vrij specifiek, waardoor de voorliggende analyse een van de weinige studies van dit probleem in het Pools en Nederlands is. Daarom werd besloten het aantal mensen voor dit onderzoek te beperken, maar in de toekomst de criteria voor het selecteren van deelnemers uit te breiden.

De vragenlijst voor het interview bestond uit 7 thematische blokken:

1. Inleiding
2. Biografische gegevens
3. Tweetalig opgroeien
4. Perceptie van het fenomeen (eigen) tweetaligheid
5. Taalbiografieën in verschillende levensfasen - kindertijd, adolescentie, volwassenheid
6. Toekomstperspectieven
7. Samenvatting

Voor elk blok werden vragen voorbereid, die de basis vormden voor het interview. Bij een onbevredigend antwoord werden aanvullende vragen gesteld. Het interview werd in april 2023 op afstand afgenomen via het *MS Teams* platform.

De respondent is een vrouw van 23 jaar die van jongs af aan in Polen is opgegroeid, maar Nederlandse ouders heeft. Zij heeft zowel de Nederlandse als de Poolse nationaliteit. De moedertaal van beide ouders is Nederlands. De ouders van de respondent spreken ook allebei goed Pools. De respondent heeft nooit in Nederland gewoond. In Polen woonde ze als kind in een dorp en verhuisde toen ze 18 was naar een grotere stad om daar te studeren.

De uitspraken die ik hieronder zal citeren zijn citaten van de respondent. Ik heb haar antwoorden niet stilistisch aangepast, zodat haar taalniveau in het Nederlands kan worden beoordeeld.

3.1. Tweetalig opgroeien

Zoals eerder aangegeven is de respondent tweetalig geworden omdat haar ouders de *ml@h*-strategie hebben toegepast. Gevraagd naar hoe zij tweetalig is geworden antwoordt zij:

- [1] Thuis praten we Nederlands – Nederlandse tv, boeken. Ik praat ook Nederlands met familie en vrienden die in Nederland wonen. Pools spreek ik buiten huis, op school enzo.

De respondent benadrukt ook dat haar ouders haar steunden bij het leren van het Nederlands thuis. Ze spraken in het Nederlands, lazen sprookjes voor en zetten de Nederlandse tv aan. Haar moeder gaf haar en haar broers en zussen ook Nederlandse les.

- [2] Ja, we hadden les met onze moeder. We leerden schrijven, de Nederlandse lettergrepen enzo. We hadden Nederlands basisonderwijs, groep 3, geloof een paar keer in de week. Ik vond het niet echt leuk. Vooral hebben we gelezen en woorden leren schrijven. Mama had ook zulke speciale boeken die ik moest lezen - de Leessleutel. Dat was toen ik jong was.

Hieruit blijkt dat de ouders van de respondent de tweetalige opvoeding zeer bewust hebben aangepakt. Zij wisten dat het kind op een Poolse school de grammatica en de spelling van de Poolse taal zou leren. Tegelijkertijd beseften zij dat de verantwoordelijkheid voor de beheersing van de Nederlandse taal bij hen lag. Dit kan van invloed zijn geweest op het hoge niveau van de huidige beheersing van de Nederlandse taal door de geïnterviewde.

Soms wordt er in de literatuur bij de beschrijving van de *ml@h*-strategie op gewezen dat voor een kind dat op deze wijze is opgevoed, de start van de kleuterschool wellicht een moeilijk moment is, omdat de kennis van de meerderheidstaal te gering kan zijn, aangezien thuis een minderheidstaal wordt gesproken. Voor de respondent was dit niet het geval.

- [3] Naar de kleuterschool gaan was geen moeilijk moment. Ik kon eigenlijk al gewoon Pools. Ik had nooit het gevoel dat ik niet snapte wat er gezegd werd. Ik speelde van kinds af aan in de tuin met mensen van mijn leeftijd, maar ook met de vrienden van mijn oudere broers of zussen. Pools heb ik nooit geleerd, ik kon het gewoon. Naar de kleuterschool gaan was een leuk moment.

De respondent beoordeelt haar jeugd als vrij normaal. Ze voelde zich niet anders dan andere kinderen. Ze vond het niet vreemd om een andere taal te spreken dan de rest van de kinderen. Dit wordt bevestigd door de volgende uitspraken:

- [4] Ik denk dat je daar als kind niet zo op let. Je hebt er geen gevoelens bij van “ik doe iets anders”. Het voelde gewoon natuurlijk. Ik dacht daar niet over na.
- [5] Leeftijdsgenoten behandelden mij niet anders.

[6] Ik vond het normaal dat mama en papa Nederlands spraken.

Tweetalig zijn had soms toch ook zijn donkere kanten, die de respondent pas merkte toen ze wat ouder was.

[7] Daarna toen ik ouder was had ik best vaak zulke situaties dat Poolse mensen dachten dat als ik Nederlands met mijn zus sprak, ik iets lelijks over ze zei. Toen mochten we geen Nederlands praten. Ik heb het gevoel dat in de cultuur in Polen het zo is, dat ze denken dat het niet netjes is om in een taal te spreken, die de anderen niet begrijpen.

[8] Op school weet ik nog dat sommige leraressen commentaar gaven “dat snap jij niet want jij bent niet Pools”. Ik hoefde zo minder te doen. Toen ik een extra fout maakte, zeiden ze dat het kwam door mijn tweetaligheid. Hoe ouder ik werd hoe minder zulke situaties. Nu eigenlijk helemaal niet.

De respondent benadrukt in haar opmerkingen dat haar ouders nooit voorrang hebben gegeven aan de ene taal boven de andere. Zij vonden beide zeer belangrijk en moedigden bijv. lezen in beide talen aan.

[9] Onze ouders hebben nooit een taal hoger dan de andere gezet, maar altijd betoond, dat beide talen van pas komen in ons leven.

Hierdoor zijn beide talen nu erg belangrijk voor de respondent, zij gebruikt ze op een vergelijkbaar niveau, maar in verschillende situaties.

[10] Nederlands is het meest natuurlijke, ik voel niet dat ik een fout kan maken of iets verkeerd zeggen. Ik weet wel dat ik een accent van mijn ouders heb meegekregen. Pools hetzelfde – deze taal geeft me de meeste mogelijkheid om iets uit te leggen want ik leer al altijd in het Pools. Ik heb daardoor een grotere woordenschat in het Pools.

[11] Pools praat ik continu, ik werk met deze taal, ik lees veel in het Pools. Nederlands voelt als thuis voor mij. Thuis praat ik Nederlands.

In beide talen kan ze haar emoties uiten.

[12] Ik denk dat als je een vreemde taal aanleert, dat je dan je emoties niet kan uiten in die taal. Bij mij is Nederlands een deel van mij en ik kan mijn emoties goed uiten. In het Pools ook.

Tijdens haar jeugd sprak de respondent voornamelijk Nederlands en slechts een beetje Pools.

[13] Heel de tijd sprak ik met mijn ouders Nederlands. Toen kwam ook vaker familie uit Nederland langs. We waren ook vaak op vakantie in Nederland en konden met Nederlandse kinderen spelen. Pools was toen buiten, toen speelde ik in de tuin en op de kleuterschool, daarna op school.

Hoe ouder ze werd, hoe meer Pools ze gebruikte. Nu (tijdens haar studie) spreekt ze vrijwel alleen Pools – op het werk, op de universiteit, met vrienden en zelfs met haar broers en zussen. Alleen met haar ouders en familie uit Nederland spreekt ze Nederlands.

[14] Nu gebruik ik het meeste Pools – op de studie, met vrienden, op mijn werk. Nederlands met mijn ouders en familie als ik bel.

[15] Ik praat nu met mijn broers en zussen meer Pools dan Nederlands. Eerst wilden we eigenlijk Nederlands blijven praten, maar steeds schoten we over op Pools. Deze taal is beter om dingen uit te leggen, die ik op mijn studie doe. In het Nederlands heb ik vaak een gebrek aan woorden.

De respondent werkt momenteel niet aan haar kennis van het Nederlands, omdat het haar moedertaal is, en zij het niet nodig acht dit te doen. In de toekomst zou zij echter graag de terminologie van haar vakgebied in het Nederlands leren.

[16] Nee op dit moment niet. Misschien zal ik in de toekomst de woordenschat van mijn vakgebied uitbreiden. Ik zou de terminologie willen beheersen.

3.2. Perceptie van het fenomeen (eigen) tweetaligheid

De eigen tweetaligheid van de respondent werd destijds door haarzelf zeer positief beoordeeld. Volgens haar zijn er meer voordelen van tweetaligheid dan alleen het kennen van twee talen op zich.

[17] Voordelen – andere talen leren was altijd stuk makkelijker voor mij. Ik snap heel snel een andere taal en dat gaat natuurlijk. Ik denk ook, zo het lef te hebben om in een andere taal te praten, want sommige durven de taal, die ze leren niet te gebruiken. Ik denk dat dat een beetje door de tweetaligheid komt, omdat je gewend bent om in twee talen te praten.

Ze is ook geïnteresseerd in tweetaligheid en verdiept zich in deze materie. Soms bekijkt ze *YouTube* video's over het onderwerp of leest ze artikelen.

Persoonlijk kent ze geen mensen die op dezelfde manier zijn opgevoed. Wel gaf zij het voorbeeld van een meisje van wie de ouders voor de *OPOL*-strategie kozen.

[18] Nee, niet echt juist. Ik ken mensen, die tweetalig zijn, maar dat is niet zo van huis uitgekomen. Iemand heeft gewoon een andere taal geleerd. Ik ken ook een meisje, dat ouders heeft, die in twee verschillende talen met haar spraken. Vader Nederlands en moeder Pools. Maar dat meisje spreekt heel erg gebrekkig Nederlands. Ze praat Nederlands met een overheersend Pools accent.

4. Discussie

De tweetalige opvoeding met behulp van de *ml@h*-strategie was in het geval van de onderzochte succesvol. De respondent spreekt beide talen vloeiend. Het Pools is op een zodanig niveau dat zij aan een universiteit in Polen is gaan studeren,

en ook het Nederlands staat op een hoog niveau. Het feit dat de respondent een beperkte vakwoordenschat heeft is normaal, aangezien zij haar hele opleiding in het Pools heeft gevolgd.

Het succes van deze strategie is zeker beïnvloed door de houding van de ouders, met name de moeder, die haar Nederlandse taalvaardigheid buiten de schoollessen om heeft uitgebreid door lessen volgens het Nederlandse leerplan voor groep 3 te geven. Door haar te motiveren om in het Nederlands te lezen en haar toegang te geven tot Nederlandse media is de Nederlandse taal van de respondent op een hoog niveau gebracht.

Het is interessant op te merken dat de respondent ‘in de achtertuin’ Pools heeft geleerd. Pas toen ze op 5-jarige leeftijd naar de kleuterschool ging, werd ze met het Pools in aanraking gebracht. Daarvoor luisterde ze ernaar tijdens het spelen met leeftijdsgenootjes, in de winkel of wanneer haar ouders bezoek kregen van Polen.

Hoewel de mate van taalgebruik in de loop der jaren is veranderd, behandelt de respondent beide talen als haar moedertaal en verklaart zij dat zij haar emoties erin uitdrukt. Zij heeft nooit problemen gehad met de Poolse taal, ondanks het feit dat thuis alleen Nederlands werd gesproken.

Opmerkelijk zijn de verhalen die de respondent aanhaalt waarin het spreken van Nederlands met haar broers en zussen tot onaangename situaties leidde. Mensen in haar omgeving, zelfs de kinderen, namen het haar kwalijk dat ze Nederlands sprak met haar zus, de taal die ze altijd met elkaar hadden gesproken. Meer openheid van anderen had dergelijke situaties kunnen voorkomen. Kinderen ervan bewust maken dat mensen in vele talen met elkaar kunnen spreken, zou op school moeten gebeuren, vooral in klassen met twee- of meertalige leerlingen. In Polen zullen steeds meer Oekraïense kinderen Oekraïens spreken met hun familie.

Samengevat kan worden vastgesteld dat de strategie die de ouders kozen geschikt was voor hun gezinssituatie. De *OPOL*-strategie lijkt bijv. minder geschikt omdat één ouder dan met het kind had moeten spreken in een taal die niet zijn of haar moedertaal is, in dit geval Pools. Dit zou het contact met de Nederlandse taal alleen maar verminderen, wat een lagere beheersing tot gevolg zou kunnen hebben. Het is aannemelijk dat dit ook gevolgen zou hebben voor de sfeer in het gezin. De *ml@h*-strategie was in dit geval de beste optie. De situatie van elk gezin moet echter individueel worden behandeld, afhankelijk van de behoeften en doelstellingen.

5. Samenvatting

Het in dit artikel beschreven geval toont aan dat het gebruik van de *ml@h*-strategie doeltreffend kan zijn. Bepaalde aspecten lijken echter belangrijk te zijn. Ten

eerste zouden ouders bewust moeten kiezen voor een tweetalige opvoedingsstrategie en deze consequent moeten toepassen. Daarnaast is het ook van belang om het kind te ondersteunen bij het leren van de minderheidstaal (grammatica en stilistiek), aangezien hij/zij op school niet aan dit soort leerstof zal worden blootgesteld. Ouders zouden het kind ook in contact moeten laten komen met de meerderheidstaal voordat het naar de kleuterschool gaat, wat het voor het kind gemakkelijker kan maken om zijn/haar weg te vinden in de realiteit, waar alleen de meerderheidstaal gesproken zal worden. Bovendien is het belangrijk dat ouders een positieve houding hebben ten opzichte van beide talen en het kind aanmoedigen om beide talen te verkennen. Daarnaast kan de niet-exclusieve houding van leerkrachten en andere kinderen op school een positieve invloed hebben op de ontwikkeling van tweetaligheid.

De hierboven beschreven aspecten komen echter voort uit de analyse van slechts één geval. Het zou interessant zijn om het onderzoek op grotere schaal voort te zetten om de bovenstaande observaties te bevestigen. Om het onderzoek te vervolgen, zou het wenselijk zijn om de criteria voor het selecteren van respondenten te verruimen, bijv. door mensen van wie de ouders de *ml@h*-strategie gebruikten, maar geen Nederlands als minderheidstaal hebben, uit te nodigen om deel te nemen aan het onderzoek. Het zou ook interessant zijn om het perspectief van de ouders te onderzoeken. De methode van individuele diepte-interviews leverde waardevol materiaal op waaruit een vragenlijst zou kunnen worden samengesteld die vervolgens als diagnostische enquêtemethode zou kunnen worden gebruikt voor een grootschaliger onderzoek. De enquête zou minder tijdrovend zijn voor de respondenten en misschien het aantal mensen dat bereid is de enquête in te vullen verhogen. Daarnaast is het interessant om door te gaan met het interviewen van zowel tweetalig opgevoede mensen als hun ouders. Het zou ook waardevol zijn om het onderzoek uit te breiden met observaties van tweetalige gezinnen. De voorbereiding van een grootschaliger onderzoek zou waardevolle resultaten kunnen opleveren die ouders zouden kunnen helpen om hun kinderen succesvol tweetalig of meertalig op te voeden.

Bibliografie

- Anstatt, Tanja, en Elena Dieder. "Sprachmischung und Sprachtrennung bei zweisprachigen Kindern (am Beispiel des russisch-deutschen Spracherwerbs)". *Mehrsprachigkeit bei Kindern und Erwachsenen. Erwerb. Formen. Förderung*, geredigeerd door Tanja Anstatt. Attempto Verlag, 2007, pp. 139–161.
- Arnberg, Leonore. *Raising children bilingually: The pre-school years*. Multilingual Matters, 1987.
- Baker, Colin. *A parents' and teachers' guide to bilingualism*. Multilingual Matters, 1995.
- . *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Multilingual Matters, 2011.
- Barron-Hauwaert, Suzanne. *Language Strategies for Bilingual Families: The One-Parent- One-Language Approach*. Multilingual Matters, 2004.

- Bialystok, Ellen. "Consequences of bilingualism for cognitive development". *Handbook of bilingualism: Psycholinguistic approaches*, geredigeerd door Judith F. Kroll en Anette M. B. de Groot. Oxford University Press, 2005, pp. 417–432.
- Bloomfield, Leonard. *Language*. Holt, 1933.
- Byers-Heinlein, Krista, en Casey Lew-Williams. "Bilingualism in the Early Years: What the Science Says". *Learn Landsc*, vol. 7, no. 1, 2013, pp. 95–112.
- Chibaka, Evelyn. "Advantages of Bilingualism and Multilingualism: Multidimensional Research findings". *Multilingualism and Bilingualism*, geredigeerd door Sammy Beban Chumbow. IntechOpen, 2018, pp. 15–36.
- Cunningham, Una. *Growing Up with Two Languages. A Practical Guide for Multilingual Families and Those Who Support Them. Fourth Edition*. Routledge, 2020.
- Curd-Christiansen, Xiao Lan. "Family language policy". *The Oxford handbook of language policy and planning*, geredigeerd door James W. Tollefson en Miguel Pérez-Milans. Oxford University Press, 2018, pp. 420–441.
- Daweale, Jean-Marc. "Becoming bi- or multi-lingual later in life". *Handbook of multilingualism and multilingual communication*, geredigeerd door Peter Auer en Li Wei. Mouton, 2007, pp. 101–130.
- De Bot, Kees, et al. „A dynamic systems theory approach to second language acquisition". *Bilingualism: Language and Cognition*, vol. 10, no. 1, pp. 7–21.
- De Houwer, Annick. "Minority language parenting in Europe and children's well-being". *Handbook of Positive Development in Minority Children*, geredigeerd door Natasha J. Cabrera en Birgit Leyendecker. Springer, 2017, pp. 231–246.
- . "Parental language input patterns and children's bilingual use". *Applied Psycholinguistics*, vol. 28, no. 3, 2007, pp. 411–424.
- Field, Frederic. *Key concepts in bilingualism*. Pelgrave Macmillan, 2011.
- Grosjean, François. *Life with two languages: an introduction to bilingualism*. Harvard University Press, 1982.
- Haugen, Einar. *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behavior*. Indiana University Press, 1969.
- Herdina, Philip, en Ulrike Jessner. *A Dynamic Model of Multilingualism. Perspectives of Change in Psycholinguistics*. Multilingual Matters, 2002.
- Hufeisen, Britta. "Bilingualität und Mehrsprachigkeit". *Handbuch Fremdsprachendidaktik*, geredigeerd door Wolfgang Hallet en Frank G. Königs. Kallmeyer, 2010, pp. 376–381.
- Kang, Hyun-Sook. "Korean Families in America: Their Family Language Policies and Home-Language Maintenance". *Bilingual Research Journal*, vol. 38, no. 3, 2015, pp. 275–291.
- Kärchner-Ober, Renate. *The German Language is Completely Different from the English Language: Besonderheiten des Erwerbs von Deutsch als Teritarsprache nach Englisch und einer Nicht-Indogermanischen Erstsprache*. Stauffenberg, 2009.
- Katchan, Olga. "Wczesna dwujęzyczność – sprzymierzeniec czy nieprzyjaciel?" *Psychologiczne aspekty dwujęzyczności*, geredigeerd door Ida Kurcz. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006, pp. 155–172.
- Kharkhurin, Anatoliy. "The effect of linguistic proficiency, age of second language acquisition, and length of exposure to a new cultural environment on bilinguals' divergent thinking". *Bilingualism: Language and Cognition*, vol. 11, pp. 225–243.
- Kurcz, Ida. *Psychologiczne aspekty dwujęzyczności*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006.
- Leist-Villis, Anja. *Elternratgeber Zweisprachigkeit. Informationen und Tipps zur zweisprachigen Entwicklung und Erziehung von Kindern*. Stauffenburg Verlag, 2010.
- Macalister, John "Beginnings". *Family language policies in a multilingual world: Opportunities, challenges, and consequences*, geredigeerd door John Macalister en Seyed Hadi Mirvahedi, Routledge, 2017, pp. 1–10.

- Mackey, William. "The description of bilingualism". *Canadian Journal of Linguistics*, vol. 7, no. 2, 1962, pp. 51–85.
- Macnamara, John. *Bilingualism and primary education*. Edinburgh University Press, 1966.
- Meisel, Jürgen. *Bilingual Children. A guide for Parents*. Cambridge University Press, 2019.
- Mężyk, Agata, en Dorota Lipiec. "Strategie i zasady wychowania dwujęzycznego w świadomości rodziców". *Głos – Język – Komunikacja*, vol. 4, 2017, pp. 40–52, <https://repozytorium.ur.edu.pl/server/api/core/bitstreams/321a0062-5b11-4ae5-8f3c-c35a813f1e8d/content>. Geraadpleegd 1 mei 2023.
- Miński, Radomir. "Wywiad pogłębiony jako technika badawcza. Możliwości wykorzystania IDI w badaniach ewaluacyjnych". *Przegląd Socjologii Jakościowej*, vol. 13, no. 3, pp. 30–51.
- Müller, Natascha, et al. *Einführung in die Mehrsprachigkeitsforschung. 3 Auflage*. Narr Verlag, 2011.
- Nicińska, Magdalena. "Indywidualne wywiady pogłębione i zogniskowane wywiady grupowe – analiza porównawcza". *ASK: Research & Methods*, no. 8, pp. 39–50.
- Ó hIfearnáin, Tadhg. "Family language policy, first language Irish speaker attitudes and community-based response to language shift". *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, vol. 34, no. 4, 2013, pp. 348–365.
- Olpińska-Szkiełko, Magdalena. "Glottodydaktyczne implikacje lingwistycznych badań nad dwujęzycznością i koncepcji wychowania dwujęzycznego". *Lingwistyka Stosowana*, vol. 9, 2014, pp. 103–115.
- . *Wychowanie dwujęzyczne w przedszkolu*. Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kulturologii i Lingwistyki Antropocentrycznej, 2013.
- . *Wychowanie dwujęzyczne*. Katedra Języków Specjalistycznych Uniwersytetu Warszawskiego, 2004.
- Paradowski, Michał, en Monika Michałowska. "Establishing a Bilingual Home: Parents' Perspective on the Effectiveness of the Adopted Communication Strategies". *Lingwistyka Stosowana*, vol. 17, no. 2, 2016, pp. 43–65.
- Peal, Elizabeth, en Wallace Lambert. "The relation of bilingualism to intelligence". *Psychological Monographs*, vol. 76, no. 27, pp. 1–23.
- Pearson, Barbara Zurer. *A step by step guide for parents raising a bilingual child*. Living Language, 2008.
- Pędrak, Agnieszka. "Wielowymiarowość dwujęzyczności dzieci (w kontekście emigracji)". *Společensktvo. Edukacja. Język*, vol. 7, 2018, pp. 149–163, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-issn-e-ISSN-2449-7983-year-2018-volume-7-article-507/c/507-494.pdf>. Geraadpleegd 2 mei 2023.
- Pułaczewska, Hanna. *Mütter sprechen – Erziehung mit Herkunftssprache Polnisch am Beispiel Regensburg*. Verlag Dr. Kovač, 2018.
- Račławska-Daniluk, Małgorzata. *Dwujęzyczność i wychowanie dwujęzyczne z perspektywy lingwistyki i logopedii. Wydanie drugie poprawione*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2020.
- Riehl, Claudia. *Mehrsprachigkeit. Eine Einführung*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2014.
- Romaine, Susanne. "The bilingual and multilingual community". *The handbook of bilingualism*, geredigeerd door Tej K. Bhatia en William C. Richie. Blackwell, 2006, pp. 385–405.
- . *Bilingualism*. Blackwell, 2008.
- Rothman, Jason, et al. "Third Language Acquisition". *The Cambridge Handbook of Second Language Acquisition*, geredigeerd door Julia Herschensohn en Martha Young-Scholten. Cambridge University Press, 2011, pp. 372–393.
- Saunders, George. *Bilingual children. From birth to teens*. Multilingual Matters, 1988.
- . *Bilingual children. Guidance for the family*. Multilingual Matters, 1982.
- Smith-Christmas, Cassie. *Family language policy: Maintaining an endangeres language in the home*. Palgrave Macmillan, 2016.

- Sopata, Aldona. "Wczesna wielojęzyczność: rola wieku rozpoczęcia akwizycji języka". *Lingwistyka Stosowana*, vol. 7, 2013, pp. 135–144.
- . *Erwerbstheoretische und glottodidaktische Aspekte des frühen Zweitspracherwerbs. Sprachentwicklung der Kinder im natürlichen und schulischen Kontext*. Wydawnictwo Naukowe UAM, 2009, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/8707/1/sopata_tekst.pdf. Geraadpleegd 2 mei 2023.
- Spolsky, Bernard. *Language policy*. Cambridge University Press, 2004.
- Stępkowska, Agnieszka. "Rodzinna polityka dwujęzyczności w Polsce na wybranym przykładzie". *Scripta Neophilologica Posnaniensia*, vol. XVII, 2017, pp. 329-343, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_14746_snp_2017_17_23/c/13293-13004.pdf. Geraadpleegd 3 mei 2023.
- . *Pary dwujęzyczne w Polsce*. Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019.
- Szramek-Karcz, Sonia. "The Success of Non-Native Bilingualism in Poland". *Lingwistyka stosowana*, vol. 17, no. 2, 2016, pp. 93-102, <http://alp.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/315/2018/10/LS-17-7-Sonia-SZRAMEK-KARCZ-The-Success-and-Non-Native-Bilingualism-in-Poland.pdf>. Geraadpleegd 5 mei 2023.
- Szymańska, Agnieszka, en Christina Köhler. „Pogłębiony wywiad indywidualny z dziennikarzem: uwagi warsztatowe”. *Metody badań medjoznawczych i ich zastosowanie*, geredigeerd door Agnieszka Szymańska, Małgorzata Lisowska-Magdziarz en Agnieszka Hess. Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej, 2018, pp. 219-242.
- Weinreich, Uriel. *Languages in Contact*. Publications of the linguistic Circle of New York 1, 1953.

Vragenlijst interview

1. Inleiding

2. Biografische gegevens

- Stel uzelf voor (Waar woont u? Hoe oud bent u?)
- Hoelang woont u al in Polen? Heeft u in een ander land gewoond?
- Wat is uw nationaliteit?
- Wat is de moedertaal van uw vader en moeder?
- Hoe goed spreken uw ouders Pools? Hoe was het toen u een kind was?
- Welke talen spreekt u? Hoe beoordeelt u uw taalvaardigheid? Heeft u een aantoonbaar certificaat?
- Hoe bent u tweetalig geworden? (Indien tweetalige opvoeding, hoe: plaats-strategie, persoon-strategie enz.)
- Vertel alsjeblieft hoe u bent opgegroeid. Woonde u altijd op dezelfde plaats? Als u verhuisd bent, hoe oud was u dan? Hoe zou u de jeugd beschrijven?

3. Tweetalig opgroeien

- Hebben je ouders je taalvaardigheid op enigerlei wijze ondersteund?
- Was naar een Poolse school/kleuterschool gaan een moeilijk moment? Hoe voelde u zich toen? Hoe herinnert u zich dat moment?
- Behandelden uw leeftijdsgenoten u anders?

- Hoe voelde het om met uw ouders in een andere taal te praten dan alle kinderen?
 - Heb je je ouders altijd in het Nederlands geantwoord?
 - Hoe beoordeelt u uw opvoeding?
 - Bent u ooit anders behandeld of wordt u ooit anders behandeld? Hoe en in welke situaties?
4. Perceptie van het fenomeen (eigen) tweetaligheid
- Hoe staat u tegenover uw eigen tweetaligheid (positief, negatief)? Wat zijn de voor- en nadelen van u tweetaligheid?
 - Hoe staat u tegenover de verschillende talen die u spreekt?
 - Wat beïnvloedt uw houding ten opzichte van de verschillende talen?
 - Welke houding denkt u dat uw ouders tegenover tweetaligheid aannemen? Wat is de waarde van talenkennis in uw gezin?
 - Interesseert het verschijnsel tweetaligheid u op zich?
 - Motiveert uw eigen tweetaligheid u om meer te leren over tweetaligheid als fenomeen?
 - Hoe komt u aan uw kennis over tweetaligheid als een bredere kwestie?
 - Kent u andere mensen die op dezelfde manier zijn opgevoed als u?
5. Taalbiografieën in verschillende levensfasen – kindertijd, adolescentie, volwassenheid
- Hoe vaak gebruikt u uw talen?
 - In welke communicatiesituaties gebruikt u bepaalde talen? Met welke mensen?
 - Is de frequentie van het gebruik van bepaalde talen in de loop van uw leven veranderd?
 - Bent u op een bepaald moment bepaalde talen gaan gebruiken in andere communicatiesituaties?
6. Toekomstperspectieven
- Bent u momenteel bezig om uw Nederlandse taalvaardigheid op een of andere manier te verbeteren? Bent u van plan dit in de toekomst te doen?
 - Welke talen wilt u in de toekomst blijven spreken?
 - Bent u van plan om kinderen te krijgen? Zo ja, heeft u nagedacht over hoe u ze gaat opvoeden?
7. Samenvatting
- Wilt u aanvullende gedachten delen? Is u iets te binnen geschoten?

Anna WITCZAK

ORCID: 0000-0002-6555-4456

Uniwersytet Wrocławski

Doe wat ik schrijf, anders gaat zij eraan... Contrastieve analyse van anonieme brieven in het Pools en in het Nederlands

Abstract

This article deals with the topic of anonymous extortion letters. Anonymous extortion letters are a challenge for linguists and criminal intelligence services and raise a whole range of questions that ultimately allow a creation of the psycholinguistic portrait of the possible author/-perpetrator. One of these questions concerns the emotional layer of the anonymous letter and the way anonymous authors express their emotions in language. This article describes a specific type of speech genre, which is anonymous extortion letter and analyses, in short, emotions in language. The last part presents the author's own research, focusing on the characteristics of simulated and falsified extortion letters in the Dutch and Polish languages.

Keywords: extortion letters, anonymous post, author identification, emotions.

1. Inleiding

“We hebben jouw dochter...”, “Ik heb jouw dochter gekidnapt...”, “Ik weet waar jouw dochter is...”. Dit zijn een paar voorbeelden van de openingszinnen afkomstig uit de anonieme brieven geschreven in het kader van een psycholinguïstisch experiment. Het experiment werd uitgevoerd tijdens het college “Forensische linguïstiek” aan de Universiteit van Wrocław. Forensische linguïstiek is een onderdeel van de toegepaste taalkunde en houdt zich bezig met het onderzoek naar taaluitingen die relevant zijn voor het oplossen van juridische en strafrechtelijke vraagstukken. Taaluiting dient als bewijs bij opsporing, vervolging en berechting van dader.

Het doel van het psycholinguïstische experiment was om in de eerste plaats kennis te vergaren over de taalkundige kenmerken van vervalste en gesimuleerde

afpersingsbrieven in het Nederlands en in het Pools. De ik-vorm maakt de tekst meer persoonlijk en zorgt ervoor dat het moeilijker is om de daad van een afstand te bekijken. Het schrijven namens iemand anders verandert het perspectief en vergroot psychologische afstand.

In de tweede plaats werd er gekeken naar het sentiment van de genoemde afpersingsbrieven, wat als psycholinguïstisch meetinstrument zou kunnen dienen bij het beoordelen van de emotionele toestand van de auteur van de brief gedurende het schrijven en zijn/haar vermogen om affectieve impulsen in bedwang te houden.

In deze bijdrage wordt een verslag gedaan van het experiment en worden de resultaten contrastief geanalyseerd. De belangrijkste bevindingen van het experiment worden hier gerapporteerd en met resultaten van de andere onderzoeken vergeleken. Vervolgens worden de daaruit voortvloeiende conclusies en aanbevelingen uitgebreid besproken. Alles wordt in een interdisciplinair kader geplaatst.

Er is geen of nauwelijks wetenschappelijke expertise op het gebied van forensische linguïstiek in een contrastieve context (Pools <-> Nederlands). Er zijn geen corpora die als basis voor een wetenschappelijk of forensisch onderzoek zouden kunnen dienen. Wellicht kan deze bijdrage een aanleiding tot discussie geven, alsook een impuls voor interdisciplinaire samenwerking tussen specialisten op het gebied van taalkunde, rechten, criminologie en psychologie.

2. Taal (-uiting) als bewijs

“At a theoretical level any text is potentially a forensic text in the sense that anything said or written can become of evidential importance in an investigation or a case, criminal or civil” (Olsson & Luchjenbroers 157). Binnen de forensische taalkunde worden verschillende soorten taaluitingen geanalyseerd, waarbij gekeken wordt naar iemands taal- of spraakgedrag. Elk individu gebruikt de taal op zijn eigen, individuele en persoonsgebonden manier. Het idiolect dat als ‘taalkundige vingerafdruk’ gezien kan worden, wordt beïnvloed door verschillende factoren, zoals **biologische** (geslacht, leeftijd), **sociale** (familie, woonomgeving, sociale netwerken, opleiding, beroep, sociale klasse), **psychologische** (temperament, persoonlijkheid, motivatie) (Feluś 66; Kredens in: Zaśko-Zielińska 202; Kochan 71). De taal vormt een weerspiegeling van de ervaringen, emoties, gedachten, opvattingen en ideeën van de individuele taalgebruiker. Een forensisch taalonderzoek bestaat onder andere uit het analyseren van de spelling, grammatica, lexicon en interpunctie. Er wordt gekeken naar de zinsbouw, woordvolgorde, gebruikte woordsoorten, woordenschat, negatie, schrijfstijl en sporen van dialect en sociolect. Hierdoor krijgt men meer inzicht in het idiolect van de auteur van een bepaalde taaluiting. Deze onderzoeksstrategie wordt “**stilistische methode**” genoemd (Kredens, 268).

De **stylometrische** methode maakt daarentegen gebruik van statistische gereedschappen en analyse. Op basis van de meest voorkomende woorden, waarvan het gebruik zo goed als buiten het bewustzijn van de auteur blijft en die “functiewoorden” worden genoemd, kan worden vastgesteld wie de vermoedelijke auteur van een uiting is (auteursbepaling). Tot de functiewoorden behoren voornaamwoorden, voegwoorden, lidwoorden, telwoorden, tussenwerpsels, partikels, hulpwerkwoorden en voorzetsels (Rybicki 107, Van Dale 2023). Volgens Pennebaker (2013) zijn de functiewoorden cruciaal voor de analyse van iemand zijn denkstijl, schrijfstijl en emotionele toestand. Ongeveer 60% van de woorden die een persoon gebruikt, bestaat uit functiewoorden (Pennebaker 8). Gedurende een conversatie wordt de aandacht voornamelijk gericht op de inhoudswoorden en de functiewoorden zijn moeilijk waar te nemen. Het is zo goed als onmogelijk om het gebruik van de functiewoorden te controleren, omdat het proces door het brein op een razendsnelle manier bestuurd wordt. Na het twaalfde levensjaar is het lastig om aan te leren hoe de functiewoorden op de correcte wijze toe te passen. De meeste mensen kunnen vrij makkelijk zelfstandige voornaamwoorden, werkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden onthouden en zich ervan bedienen, maar de functiewoorden vormen een uitdaging. De fouten van de taalleerders zouden vaker betrekking hebben op het gebruik van de functiewoorden dan bijvoorbeeld van zelfstandige naamwoorden (Pennebaker 2015).

Pennebaker (2015) onderscheidt drie schrijfstijlen: **formele**, **analytische** en een **verhalende** schrijfstijl die overeenkomen met gelijke denkstijlen. Volgens Peenebaker verschaft de schrijfstijl ons kennis over de psychologische eigenschappen en gemoedstoestand van de auteur (Kuiper 43).

In het onderzoek naar de auteur wordt aandacht besteed aan persoonlijke voornaamwoorden omdat een analyse van de manier waarop persoonlijke voornaamwoorden gebruikt worden, onderzoekers toegang kan verschaffen tot de informatie over iemands zijn denkstijl, gemoedstoestand en sociaal-demografische kenmerken zoals bijvoorbeeld leeftijd en geslacht. Vrouwen gebruiken aanzienlijk vaker de ik-woorden, dan mannen. Als het om het gebruik van de wij-woorden gaat, is er geen verschil tussen mannen en vrouwen (Pennebaker 88–89). Het gebruik van de ik-woorden wordt volgens Pennebaker (2015) geassocieerd met angst, pijn en depressie, waarbij mensen zich in zichzelf keren. Het focussen op eigen emoties kan ervoor zorgen dat mensen meer zelfbewust worden en daardoor ook nederiger en eerlijker (Pennebaker 313).

De resultaten van de meest recente onderzoeken wijzen erop dat stylometrie efficiënter en betrouwbaarder is, dan de stilistische methode. Toch is het belangrijk om op te merken dat bij het identificeren van de auteur het niet met 100% zekerheid vastgesteld kan worden wie de auteur is. In het licht van de huidige stand van de kennis inzake idiolect kan men slechts over een waarschijnlijke auteur spreken (Kredens 268–272).

2.1 Emotie

Om de waarschijnlijkheid te verhogen en een betrouwbaarder profiel van de auteur te verkrijgen, maakt men gebruik van inzichten uit de psychologie, neuropsychologie en psycholinguïstiek. Bij een tekstanalyse is men op zoek naar een taalkundige vingerafdruk, maar ook naar een **emotionele vingerafdruk**, naar de emoties van de auteur.

Binnen de wetenschap bestaat er geen eenduidige definitie van emotie. Emoties worden vanuit verschillende perspectieven onderzocht en beschreven. Psychologen, neurowetenschappers, biologen, psychiaters, antropologen, cultuurwetenschappers, filosofen, taalwetenschappers bestuderen emoties vanuit hun eigen paradigma. Er bestaan allerlei concepten en theorieën en ook allerlei definities van emoties en daarbij worden de begrippen emoties en gevoelens vaak door elkaar gebruikt.

In dit onderzoek wordt de definitie gehanteerd van Jos van Berkum (2018) die een duidelijk onderscheid maakt tussen emotie en gevoel. Van Berkum (2018) definieert emotie als

a package of relatively reflex-like synchronized motivational, physiological, cognitive, and behavioral changes, triggered by the appraisal of an external or internal stimulus event as relevant to the interests (concerns, needs, values) of the organism, and aimed at generating a prioritized functional response to that stimulus event. The changes involved need not emerge in consciousness, but to the extent that they do, they give rise to feeling (648).

Het taalgebruik kan een uiting zijn van de emoties die een belangrijke bron van motivatie zijn voor menselijk gedrag. Zij vervullen ook een informatieve rol gedurende het proces waarbij het individu beslist of een bepaalde gebeurtenis relevant is voor zijn belangen en het vervullen ervan (Frijda 386–387). De betekenis die aan een gebeurtenis gegeven wordt – bevredigend of afstotend, heeft invloed op het ontstaan van de emotie, zijn kracht en zijn duur (Frijda 15). Emoties zijn altijd op iets of iemand gericht (Maruszewski & Śmigala 53), er bestaat geen objectloze angst of objectloze boosheid. “Ik ben boos op mijn vriend”. “Hij is bang voor spinnen”.

Uiting en beleving van emoties zijn gebonden aan sociaal-culturele aspecten. Onderzoeken hebben uitgewezen dat het gebruik van een vreemde taal minder emotioneel geladen is, dan het gebruik van de moedertaal (Hayakawa & Keysar 2017; Białek 2017; Bosma 2014; Costa et al. 2014). Een vreemde taal heeft minder affectieve connotaties dan de moedertaal en creëert een grotere emotionele afstand, waardoor men emoties zoals bijvoorbeeld verontwaardiging of walging minder heftig en intens ervaart. De verminderde emotionele resonantie in een vreemde taal leidt ertoe dat individuen meer utilitaristische (gericht op het algemeen belang) keuzes maken bij morele dilemma's dan in de moedertaal (Białek 11). De moedertaal stimuleert ertoe om meer deontologische (gericht op

rechten van een individu) keuzes te maken. Een verminderde emotionaliteit die door een vreemde taal opgeroepen wordt, kan een grotere psychische afstand tussen de individuen veroorzaken (Costa et al. 2014). Dat kan leiden tot het onderschatten van belangen van anderen en tot het afzwakken van het empathisch vermogen.

2.2 Emoties in taal

Emoties hebben invloed op denkprocessen en op de manier waarop mensen op anderen reageren en dat vindt zijn weerspiegeling in de taal, bijvoorbeeld via de functiewoorden (Pennebaker 2015) die in de paragraaf 2.0 zijn beschreven.

Mensen die hun positieve ervaringen beschrijven, gebruiken meer wij-woorden en ook meer concrete zelfstandige naamwoorden, alsook verwijzingen naar tijd en plaatsen. Positieve stemming richt hun aandacht naar de buitenwereld. Verdriet zorgt ervoor dat iemand meer in zichzelf gekeerd is en dat vindt zijn manifestatie in de taal. Verdrietige of depressieve personen gebruiken vaker de ik-woorden en werkwoorden in de toekomstige en verleden tijd. Boosheid bedient zich van andere taalmiddelen zoals persoonlijke voornaamwoorden in de tweede (jij) en derde persoon (hij, zij) en werkwoorden in de tegenwoordige tijd. Bij een boze stemming wordt de aandacht vooral besteed aan de buitenwereld, aan anderen (Pennebaker 208–210).

Negatieve emoties zoals haat en walging worden geassocieerd met geweld (Kuiper 45; Matsumoto et al. 2012). Volgens de theorie van Sternberg (2008) bestaat haat uit drie componenten: **ontkenning van intimiteit** (walging), **passie** (angst, vrees, boosheid) en **betrokkenheid** (minachting, vernedering, belediging) (Sternberg & Sternberg 59–68). Op basis van deze drie componenten kunnen er zeven soorten haat onderscheiden worden, waarvan *cool hate* de zachtste en *burnig hate* de meest extreme vorm van haat is. *Cool hate* berust op walging en behoefte om niets te maken te hebben met een bepaald object. *Burning hate* bevat alle drie componenten en streeft naar de vernietiging van het object van haat (Sternberg 73–76).

3. Afpersingsbrief als een bijzondere vorm van anonieme communicatie

3.1 Anoniem

Een anoniem betekent letterlijk “naamloos geschrift” (Van Dale 2023), een brief zonder ondertekening. Vanuit juridisch perspectief kan een anonieme brief gezien worden als een kennisgeving, waarvan de auteur onbekend blijft voor de geadres-

seerde (c.q. de opsporingsdiensten). Binnen dit kader vallen twee soorten brieven. Een groep wordt gevormd door brieven met valse informatie die bedoeld zijn om schade te berokkenen aan privé personen of instanties. Tot de tweede groep behoren brieven, waarvan de inhoud overeenkomt met de werkelijkheid, maar de auteur om verschillende redenen onbekend wil of moet blijven (Stachowiak 30; Witczak 340).

Er bestaan verschillende typologieën van anonieme brieven – smaadbrieven, verklikingsbrieven, dreigbrieven en afpersingsbrieven. De laatste categorie zal in deze bijdrage nader toegelicht worden.

3.2 Afpersing en afpersingsbrieven

In het Nederlandse Wetboek van Strafrecht is afpersing strafbaar gesteld op basis van artikel 317 dat luidt als volgt:

1. Hij die, met het oogmerk om zich of een ander wederrechtelijk te bevoordelen, door geweld of bedreiging met geweld iemand dwingt hetzij tot de afgifte van enig goed dat geheel of ten dele aan deze of aan een derde toebehoort, hetzij tot het aangaan van een schuld of het teniet doen van een inschuld, hetzij tot het ter beschikking stellen van gegevens, wordt, als schuldig aan afpersing, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste negen jaren of geldboete van de vijfde categorie. (Wetboek van Strafrecht).

Hieruit blijkt dat bedreiging een onderdeel van de afpersing vormt. Het Wetboek van Strafrecht maakt een onderscheid tussen afpersing en bedreiging die gedefinieerd wordt in artikel 285. Het juridisch verschil tussen afpersing en bedreiging bestaat voornamelijk uit het feit dat bij de afpersing het om een bepaald gewin voor de afperser gaat ten koste van het slachtoffer. Bedreiging kan mondeling of schriftelijk geuit worden. Een schriftelijke bedreiging kan op grond van artikel 285 gestraft worden met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vierde categorie (Kuiper 16–17). De daders van afpersing uiten hun dreigementen of eisen schriftelijk (brief, sms, e-mail, etc.) of mondeling (telefonisch of rechtstreeks contact) (Van Linden et al. 25).

In verdere analyse zal de aandacht besteed worden aan de afpersingsbrieven.

3.3 Kenmerken van afpersingsbrieven

Afpersingsbrief is een bijzondere vorm van taalhandeling. Een van de twee belangrijke handelingen in een afpersingsbrief is die volgens Brinker (Fobbe 88) de zogenaamde commissieve handeling. Bij de commissieve taalhandeling verplicht de afperser zich ertoe om een bepaalde actie (niet) te ondernemen als aan zijn eisen niet voldaan wordt. Een aankondiging van handelen is een verplicht element van een afpersingsbrief. De hoofdfunctie van een afpersingsbrief bestaat

uit de eis om bijvoorbeeld geld te betalen. Aan het begin van de brief wordt de eis gesteld, dan komt de aankondiging van handelen en aan het einde wordt de eis opnieuw aangehaald (Fobbe 88–91).

Volgens Olsson en Luchjenbroers (2014) bestaan afpersingsbrieven uit vier componenten: *leverage* [invloed, macht over iemand], *demand* [eis], *threat* [dreiging] en *promise* [belofte bv. dat het slachtoffer zou veilig terugkomen] (163).

Er bestaat geen standaard opmaak voor een afpersingsbrief en de auteurs gebruiken verschillende schrijfstrategieën. Volgens Stein en Baldauf (2000) die 298 originele afpersingsbrieven afkomstig uit Bundeskriminalamt geanalyseerd hebben, staat de afperser voor een dilemma omdat er geen richtlijnen voor het schrijven van een afpersingsbrief bestaan (389). In een afpersingsbrief vindt men voornamelijk elementen van een zakelijke brief. “Die Wahl fällt auf die Textmusterformulierungen des Geschäftsbriefs, weil er die Wahrnehmung des Inhalts als offiziell, ernst zu nehmend und verbindlich suggeriert” (Fobbe 79).

Uit onderzoeken naar afpersingsbrieven komt naar voren dat de schrijvers zich vaak van de beleefdheid (*Höflichkeit*) bedienen om daardoor de sociale norm na te leven en de toon van de boodschap te neutraliseren. Een andere functie van de beleefdheid is om in de ogen van het slachtoffer (briefontvanger) de geloofwaardigheid van de afperser te verhogen en zijn handelingsvaardigheid te benadrukken. De schrijvers gebruiken vaak modale werkwoorden, modale partikels of passieve vormen (Fobbe 81–83).

4. Onderzoek

4.1 Methodologie

Met het oog op de vraagstelling van het onderzoek is gekozen voor een psycholinguïstisch experiment gebaseerd op een modificatie van het experiment van Olszewska (2019).¹ Olszewska was op zoek naar een antwoord op de vraag of expertises van taalkundigen en psychologen bruikbaar kunnen zijn voor opsporingsdiensten bij het identificeren van een vermoedelijke dader. Tien personen, uitgekozen op basis van specifieke kenmerken (bv. beroep, afkomst, dialect), werden gevraagd om een anonieme brief te schrijven als dader – gesimuleerde brief (5 personen) of als copycat (iemand die de dader nadoet) – vervalste brief (5 personen). Alle brieven werden vervolgens gelezen en beoordeeld door een taalkundige en een politiepsycholoog. Op basis van hun analyses werd het niet mogelijk om bv. leeftijd, geslacht of opleiding van de dader/schrijver te bepalen,

¹ Magdalena Olszewska heeft de auteur van deze bijdrage haar schriftelijke toestemming verleend om een modificatie van haar experiment uit te voeren, waarvoor de auteur Magdalena Olszewska hartelijk dankt.

maar het werd wel mogelijk om zijn/haar specifieke kenmerk(en) te schetsen. Dat laatste zou behulpzaam kunnen zijn bij het opstellen van een dadersprofiel.

Bijzonder interessant aan het experiment van Olszewska was het idee van gesimuleerde en vervalste brieven. Volgens Zaśko-Zielińska, die een onderzoek naar afscheidsbrieven van zelfmoordenaars heeft gedaan, hebben gesimuleerde brieven veel weg van de echte brieven (Zaśko-Zielińska 34). Dat geeft mogelijkheden om taalstrategieën van echte schrijvers te bestuderen met behulp van experimenten binnen de zogenaamde laboratorische omgeving. De verkregen resultaten van dergelijke simulaties kunnen als aanwijzing dienen bij de risicotaxatie en het profileren van de dader. Daders proberen met behulp van de taal hun eigen identiteit en eigenschappen te verbergen, soms door te doen alsof ze van buitenlandse afkomst waren. Om dat van dichterbij te bestuderen, heeft de auteur een psycholinguïstisch experiment uitgevoerd.

Het experiment bestond uit het opstellen van een afpersingsbrief op basis van een concreet verhaal (opdracht), waarin een aantal aanwijzingen (*modus operandi* van de dader) genoemd werden. Een groep van de deelnemers werd gevraagd om zich in de dader in te leven en een brief te schrijven namens de dader (gesimuleerde brieven) en de andere groep werd gevraagd om een brief op te stellen namens een vriend die de dader is (vervalste brieven). Er werden geen verdere aanwijzingen gegeven. In de eerste fase van het onderzoek schreven de deelnemers in het Nederlands en in de tweede fase in het Pools conform de indeling tot de groep ‘vervalste brief’, ‘gesimuleerde brief’. Hieronder staat de opdracht:

Je hebt 300.000 PLN² nodig. Om het geld te verkrijgen, besluit je een ontvoering uit te voeren. Je ontvoert een 8-jarige dochter van een ondernemer uit Gorzów Wielkopolski. Je ontvoert haar overdag. Het meisje loopt alleen naar huis en je biedt haar een lift aan en vervolgens ontvoer je haar. Daarna stuur je een brief naar de ouders van het meisje waarin je het losgeld van 300.000 PLN eist. De vader van het meisje moet het losgeld overdragen. De vader van het meisje vertrekt in de nacht van vrijdag op zaterdag met zijn auto. Als hij op de plaats van de bestemming die door jou bepaald is, aankomt, moet hij uit de auto stappen, het losgeld op de motorkap leggen en te voet vertrekken. Vermeld erbij dat als de ouders contact met de politie opnemen, hun dochter zal dood gaan. Stel een anonieme brief op.

Aan het experiment hebben 20 studenten neerlandistiek deelgenomen – 17 vrouwen en 3 mannen. Zij beheersen het Nederlands op het niveau B1-B2.

4.2 Resultaten

In de volgende paragrafen wordt beschreven welke kenmerken de vervalste en gestimuleerde afpersingsbrieven hebben en welke verschillen er tussen de brieven

² Het experiment werd in Polen uitgevoerd en er werd besloten om het bedrag in beide taalversies in Poolse zloty uit te drukken en de plaatsnaam te behouden, zoals in het experiment van Olszewska.

zijn zowel in het Nederlands als in het Pools. Het onderzochte corpus bestaat uit 40 brieven – 10 vervalste in het Nederlands en 10 vervalste in het Pools, 10 gesimuleerde in het Nederlands en 10 gesimuleerde in het Pools.

4.2.1 Structuur

Alle 40 brieven zijn handgeschreven. In de gesimuleerde brieven (zowel in het Nederlands als in het Pools) gebruikte slechts 10% van de deelnemers een aanhef. In de vervalste brieven was het percentage hoger en bedroeg 20%. In 10 % van de gesimuleerde brieven in het Pools treft men een handtekening “XOXOXO” en daarbij een slotformule: *Pozdrawiam serdecznie, nie mogę sie doczekać interesów z panem* [vertaling: Met vriendelijke groeten, ik kan niet wachten om zaken met u te doen].

Uit het onderzoek van Stein en Baldauf (2000) blijkt dat het percentage iets hoger ligt. In 42% van de brieven werd de aanhef gebruikt en in 17% een afsluiting van de brief in de vorm van groetformule of een andere slotformule bijvoorbeeld: *auf gute Zusammenarbeit* (Stein & Baldauf 390-391).

Alle brieven bevatten de nodige componenten van de tekstsoort **afpersingsbrief**. Er wordt een eis gesteld in de vorm van het losgeld. Er zijn ook eisen gesteld als het om het handelen gaat en er is ook dreiging geuit voor het geval dat aan de eisen niet voldaan wordt. In de meeste brieven zowel in gesimuleerde als vervalste verschijnen ook optionele componenten, zoals bijvoorbeeld het **toeschrijven van de verantwoordelijkheid** voor het leven van het kind:

“Als je te laat komt of met iemand anders met je mee – zal je dochter Zosia doodgaan”³ (gesimuleerd).

“Als je niet betaalt, zal ik haar benen afhakken!” (vervalst).⁴

De schrijvers verzekeren de ontvanger **van de ernst van de situatie** en hun bereidheid om de daad bij het woord te voegen:

Jesteśmy przygotowani na wszystko. [Wij zijn op alles voorbereid] (vervalst).

Wspólnik będzie uzbroyony. [Mijn partner zal gewapend zijn] (gesimuleerd).

Er komt ook een **eis tot goed gedrag** in voor, in deze afpersingsbrieven is dat geen contact met de politie:

“Geen politie!” (gesimuleerd).

“Geen contact met de politie” (vervalst).

Gezien het feit dat de schrijfstijl individueel is en toegang kan geven tot persoonlijke kenmerken van de schrijver, zou elke brief beoordeeld moeten worden door minstens twee beoordelaars die afzonderlijk van elkaar de teksten zouden analyseren. Een dergelijke analyse zal in een volgende bijdrage besproken worden.

³ Originele schrijfwijze.

⁴ Originele schrijfwijze.

4.2.2 Lengte van de brieven

De gesimuleerde en vervalste brieven verschillen in de lengte zowel in het Pools als in het Nederlands (Tabel 1).

	GESIMULEERD NL	GESIMULEERD PL	VERVALST NL	VERVALST PL
GEMIDDELD AANTAL WOORDEN	88,1	82	68	58,7
GEMIDDELD AANTAL ZINNEN ⁵	9,2	8,4	5,2	5,1

Tabel 1. Lengte van de vervalste en gesimuleerde brieven

De gesimuleerde brieven zijn aanzienlijk langer, dan de vervalste brieven. In het Nederlands bedraagt het verschil tussen het gemiddelde aantal woorden in de vervalste en gesimuleerde brieven 25.5%. Als het om het gemiddelde aantal zinnen gaat, is het verschil tussen de vervalste en gesimuleerde brieven 57%. In het Pools bedraagt het verschil tussen het gemiddelde aantal woorden in de vervalste en gesimuleerde brieven 32%. Als het om het gemiddelde aantal zinnen gaat, is het verschil tussen de vervalste en gesimuleerde brieven 46%.

Gezien het feit dat het om een kleine steekproef gaat, werd er hier niet gekozen voor een uitgebreide statistische analyse om statistische significantie te controleren. Deze analyse zal kwalitatief en kwantitatief zijn.

4.2.4 Zelfverwijzing en andere functiewoorden

4.2.4.1 Zelfverwijzing

In 80% van de gesimuleerde afpersingsbrieven in het Nederlands gebruikten auteurs de zelfverwijzing in de vorm van het ik-woord. In de gesimuleerde afpersingsbrieven in het Pools is de hoeveelheid van de zelfverwijzingen kleiner en bedraagt 30%. Het is belangrijk om op te merken dat de zelfverwijzing in het Pools niet één keer in de nominatief voorkomt, wel in de datief. Als het om de zelfverwijzingen in de vervalste brieven gaat, is dat 10% in het Nederlands en 0% in het Pools.

4.2.4.2 Persoonlijke voornaamwoorden

In 60% van de gesimuleerde afpersingsbrieven in het Nederlands komt het voornaamwoord “jij/je” voor en in de Poolse brieven helemaal niet. In de vervalste

⁵ Een zin betekent hier een reeks woorden met een punt aan het einde.

brieven ligt de verhouding zo goed als op hetzelfde niveau, dat wil zeggen 60% van de vervalste brieven in het Nederlands en 10% van de brieven in het Pools.

Een ander persoonlijk voornaamwoord “jullie” wordt in de gesimuleerde brieven in het Nederlands niet gebruikt en in het Pools komt dit in 10% van de gevallen voor. In de vervalste brieven in het Nederlands vindt men “jullie” in 10% van de brieven en in het Pools in 20% van de brieven meestal in de datief.

	GESIMULEERD NL	GESIMULEERD PL	VERVALST NL	VERVALST PL
ik	80%	30% (mij)	10%	0%
wij	0%	10% (ons)	10%	0%
jjj/je	60%	0%	60%	10% (jou)
zij	60%	30%	30%	50%
hij	10%	0%	0%	10%
jullie	0%	10%	10%	20%

Tabel 2. Persoonlijke voornaamwoorden in de afpersingsbrieven

4.2.4.3 Bezittelijke voornaamwoorden

In 90% van de gesimuleerde afpersingsbrieven in het Nederlands komt het voornaamwoord “jouw/je” voor en in 30% van de Poolse. In de vervalste brieven ligt de verhouding op een vergelijkbaar niveau, dat wil zeggen 80% van de vervalste brieven in het Nederlands en 20% van de brieven in het Pools.

Een ander bezittelijk voornaamwoord “jullie” wordt in 10% de gesimuleerde brieven in het Nederlands gebruikt en in het Pools komt die in 40% gevallen voor. In de vervalste brieven in het Nederlands vindt men “jullie” in 10% van de brieven en in het Pools in 40% van de brieven meestal in de datief.

Het zou te maken kunnen hebben met het feit dat de Nederlandse samenleving individualistisch en de Poolse collectivistisch is. Uit het voorafgaande zou men voorzichtig kunnen concluderen dat het zijn uiting vindt in de manier, waarop de deelnemers bezittelijke en persoonlijke voornaamwoorden gebruiken.

In 20% van de gesimuleerde brieven in het Pools komt de bezittelijke voornaamwoorden “uw” voor. Andere bezittelijke voornaamwoorden worden niet toegepast.

	GESIMULEERD NL	GESIMULEERD PL	VERVALST NL	VERVALST PL
je/jouw	90%	30% (twoja, swoja)	80%	20%
jullie (bez.vnw.)	10%	40%	10%	40%
uw	0%	20%	0%	0%

Tabel 3. Bezittelijke voornaamwoorden in de afpersingsbrieven

4.2.4.4 Voegwoorden

Conform de theorie van Pennebaker (2015) worden de voegwoorden geassocieerd met de analytische stijl en ook vertellen iets over de intentie van de schrijver (Kuiper 50).

Het meest voorkomende voegwoord in beide soorten van de afpersingsbrieven in beide talen is het voorwaardelijke voegwoord “als” [*jeśli*] en het aaneenschakelend voegwoord “en” [*i*].

	GESIMULEERDE NL	GESIMULEERDE PL	VERVALSTE NL	VERVALSTE PL
als	90%	80%	80%	80%
en	90%	70%	80%	60%

Tabel 4. Voegwoorden in de afpersingsbrieven

4.2.5 Modale werkwoorden

De meest voorkomende modale werkwoorden in de afpersingsbrieven zowel in het Nederlands als in het Pools zijn: “moeten”, “willen”, “zullen” (Tabel 5).

	GESIMULEER- DE NL	GESIMULEER- DE PL	VERVALSTE NL	VERVALSTE PL
MOETEN	80%	60%	40%	20%
WILLEN	80%	70%	70%	60%
ZULLEN	70%	30%	60%	20%

Tabel 5. Modale werkwoorden in de afpersingsbrieven

Modale werkwoorden hebben verschillende functies. Door het gebruik van “moeten” geeft de schrijver te kennen dat een bepaalde handeling vereist of verplicht is, anders dreigen er nadelige consequenties voor de ontvanger:

“Als je jouw dochter wil terug hebben, moet je op vrijdagavond naar het bos met jouw auto gaan” (gesimuleerd).

“Als jullie jouw kind terug willen, moeten jullie aan mij 300 duizend euro geven” (vervalst).

Het werkwoord “willen” wordt in de meeste afpersingsbrieven als bepaling van voorwaarde gebruikt. Iets zal gebeuren onder voorwaarde dat aan een bepaalde conditie voldaan wordt.

“Als je haar nog eens wil zien, kom naar het park bij de dierentuin” (vervalst).

“Als jullie haar nog ooit willen zien moeten jullie naar mij luisteren” (gesimuleerd).

Het werkwoord *zullen* is in alle brieven in de tegenwoordige tijd gebruikt en duidt erop dat iets waarschijnlijk is.

“Zosia zal doodgaan. Ik zal haar dan doodschieten” (gesimuleerd).

4.2.6 Typische woorden

In de meeste afpersingsbrieven wordt het ontvoerde kind “dochter” genoemd zowel in de gesimuleerde als in de vervalste brieven in beide talen. Andere vormen zijn “dochtertje”, “schatje”, “meisje”. De benamingen in het Pools zijn meer gediversifieerd en vindingrijker, dan in het Nederlands. Hier een paar voorbeelden: *mala* [kleine], *mloda* [jonkie], *bachor* [rotkind], *babelek* [floepie]. Dit verschijnsel zal later uitgebreider besproken worden in de paragraaf over emoties, omdat de schrijver met behulp van verschillende (koos)namen emoties bij de ontvanger kan opwekken.

In de Poolstalige brieven gebruikten de deelnemers een verzonnen voornaam vaker, dan in de Nederlandstalige brieven. In de Nederlandstalige brieven werd het meisje *Zosia* genoemd. In de Poolstalige brieven draagt zij verschillende voornamen: *Ania*, *Zosia*, *Basia*, *Marysia*, *Kasia*, *Karolinka*.

4.2.7 Modus operandi en detailinformatie

In de opdracht werd de modus operandi geschetst ervoor te zorgen dat de brieven op het inhoudelijk niveau op elkaar zouden lijken. De Poolstalige afpersingsbrieven, zowel gesimuleerde als vervalste, bevatten meer gedetailleerde omschrijving van de delictplaats (overdrachtplaats van het losgeld) en het verloop van de overdracht. De deelnemers gebruikten straatnamen – *ul. Srebrna* [Strebrnastraat], *ul. Szczecińska 27* [Szczecińskastraat 27] en aanwijzingen over de omgeving – *musi dojechać do końca ulicy Piotrowskiej i skręcić w zieloną bramę* [hij moet tot het einde van Piotrowskastraat rijden en afslaan naar de groene poort]. In de Nederlandstalige brieven vindt men voornamelijk aanwijzingen die vermeld werden in de opdracht zelf met weinig extra aanvullingen van de deelnemers en het ontbreekt in die brieven aan precisie. Het heeft hoogstwaarschijnlijk te maken met de kennis van de taal en de uitingsmogelijkheden in het Nederlands.

Aan de andere kant laten de gesimuleerde brieven zowel in het Pools als in het Nederlands aan de ontvanger meer ruimte over om te beslissen. De zinnen zijn voorwaardelijk, verhalend en langer dan in de vervalste brieven in beide talen. Men zou kunnen concluderen dat de schrijvers van de gesimuleerde brieven behoefte hebben om hun daden te rechtvaardigen. Het feit dat zij gevraagd werden om zich in te leven en namens henzelf te schrijven zorgde ervoor dat hun

brieven meer elementen bevatten die op een verhaal lijken en het gebruik van de voorwaardelijke brieven de ontvanger tot een dialoog uitnodigt.

Vervalste brieven zijn korter, concreter, formeler en lijken op een instructie. De ontvanger krijgt aanwijzingen in de gebiedende wijs die uitgevoerd dienen te worden, er is geen plaats voor dialoog. De schrijver verwacht geen antwoord, het is een monoloog. Vervalste brieven zijn minder persoonlijk, afstandelijker, alsof de schrijvers zich op deze manier van de daad probeerden te distantiëren.

4.2.8 Emoties

Een van de middelen om de druk uit te oefenen en iemand tot een actie te motiveren, is emotie. De boodschap en de situatie die daarin gecreëerd werd, zijn op zichzelf schokkend en angstaanjagend, maar de schrijvers van de brieven maakten gebruik van verschillende taalmiddelen om de druk en angst te versterken. In de meeste brieven (gesimuleerd en vervalst) werd bedreigd met ernstige consequenties voor het kind. De ouders zouden hun kind nooit meer zien, of het kind zou doodgaan. Opvallend is dat in de Poolstalige brieven de schrijvers geen details doorgeven over een mogelijke moordwijze en geen verantwoordelijkheid voor de dood op zichzelf nemen. In 20% van de Nederlandstalige brieven, zowel gesimuleerd als vervalst, vindt men zelfverwijzingen (ik-woord) en de beschrijving van de manier waarop het kind zou omgebracht worden. Het zou overeen kunnen stemmen met de uitslagen van onderzoeken naar verminderde emotionele resonantie in een vreemde taal die tot het afzwakken van het empathisch vermogen kan leiden (zie paragraaf 2.1).

GESIMULEERD NL	GESIMULEERD PL	VERVALST NL	VERVALST PL
jullie dochter gaat dood	<i>dziecko zginie</i> [het kind gaat dood]	het lijk zoeken	<i>wasza córka zginie</i> [jullie dochter gaar dood]
jouw dochter zal dood zijn	<i>córka już nie wróci lub wróci tylko jej ciało</i> [de/je dochter komt niet meer terug of enkel haar lichaam komt terug]	je dochter nooit zien	<i>poinformowanie policji=śmierć Basi</i> [politie informeren = Basia's dood]
Zosia zal sterven. Ik zal haar dan doodschieten.	<i>córka zginie</i> [de/je dochter gaat dood]	jouw dochter zal sterven	<i>nigdy nie zobaczycie dziecka</i> [jullie zien het kind nooit meer]
je zal jouw dochter nergens vinden	<i>nigdy nie zobaczysz jej żywej</i> [je ziet haar nooit levend terug]	ze gaat dood	<i>zobaczysz córkę na stole prosekcyjnym</i> [je ziet je dochter op de autopsietafel]

GESIMULEERD NL	GESIMULEERD PL	VERVALST NL	VERVALST PL
je zal nooit meer jouw kleine dochter zien of alleen haar lijk!	<i>Marysia natychmiast zginie</i> [Marysia zal onmiddellijk doodgaan]	je dochter nooit meer zien	<i>jeden niewłaściwy ruch i będziesz tego żałował</i> [een verkeerde beweging en je krijgt er spijt van]
ik zal je dochter dood maken	<i>wasza córka zginie</i> [jullie dochter gaat dood]	ik zal haar benen afhakken en haar levend in brand steken	<i>możesz od razu pożegnać się z córką</i> [je kunt meteen afscheid nemen van je dochter]
		ik wil haar vermoorden en in stukken aan jullie sturen	<i>córka zginie</i> [de/je dochter gaat dood]

Tabel 6. Emotionele dreiging in afpersingsbrieven

Emotionele druk werd ook uitgeoefend door gebruik te maken van verschillende (koos)namen voor het kind. Het geldt voor de Poolstalige brieven van beide groepen. Het kan te maken hebben met de kennis van de emotionele woorden in de moedertaal en hun werking op de ontvanger. In de Nederlandstalige brieven vindt men geen koosnamen.

Opvallend voor alle groepen is het kleine aantal adjectieven, wat erop zou kunnen lijken dat de schrijvers een formele toon willen behouden en geloofwaardig willen overkomen.

5. Conclusie

Het doel van dit onderzoek was om kennis te vergaren over kenmerken van gesimuleerde en vervalste afpersingsbrieven. Gezien een kleine onderzoeksgroep zijn er enkel voorlopige conclusies mogelijk. Het meest opvallende resultaat betreft de lengte van de gesimuleerde en vervalste brieven en de zelfverwijzingen in beide soorten brieven. Het schrijven namens zichzelf maakt de tekst meer persoonlijk en zorgt ervoor dat het moeilijker is om de daad van een afstand te bekijken. In de vervalste versie van de teksten verandert het perspectief en het lijkt erop dat het makkelijker is om de psychologische afstand te vergroten en de verantwoordelijkheid voor de daad van zich af te schuiven. De vervalste brieven kunnen gezien worden als instructies wegens de gebiedende wijze en kleinere ruimte voor onderhandelingen. In beide soorten brieven vindt men voorwaardelijke voegwoorden en die worden in meeste brieven in dezelfde context gebruikt. Ten eerste om de eis uit te drukken wat er gedaan moet worden om het kind levend terug te zien (“Als jullie haar nog willen zien, bereid 300 000 zł voor” – vervalst). Ten tweede

om duidelijk te maken wat de consequenties zullen zijn van contact met de politie (“Als je de politie zal informeren zal jouw dochter dood zijn” – gesimuleerd).

In het Nederlands klinken de brieven minder empathisch en meer gewelddadig, dan brieven in het Pools. Dat zou kunnen betekenen dat de vreemde taal invloed heeft op het empathisch en moreel vermogen van de taalgebruikers, maar om conclusies te kunnen trekken over statistische significantie zou het onderzoek statistisch geanalyseerd en kwantitatief uitgebreid moeten worden. De uitslagen zouden ook vergeleken moeten worden met echte afpersingsbrieven geschreven door Nederlandstaligen.

In de brieven in beide talen worden fouten gemaakt. Fouten kunnen doelbewust gemaakt worden om de opsporingsdiensten op een verkeerd spoor te zetten en het onderzoek te bemoeilijken. Gezien het belang van dit onderwerp voor het profileren van de dader en het beoordelen van de authenticiteit van een schrijven, wordt een foutenanalyse in een ander artikel besproken.

Dit onderzoek had als doel om een corpus van afpersingsbrieven aan te leggen om het vervolgens te kunnen vergelijken met brieven geschreven door de moedertaalsprekers. De volgende stap zou het ontwikkelen van een meetinstrument zijn om het risico op het uitvoeren van de bedreiging te kunnen beoordelen. Tegenwoordig wordt het risico getaxeerd op basis van analyse van de deskundigen/beoordelaars en met behulp van computerprogramma's. Op dit moment laten beide methodes nog veel ruimte voor verbetering over.

Dit onderzoek heeft aangetoond dat er een groot psycholinguïstisch onderzoeksveld open ligt voor taalkundigen en psychologen. Resultaten van deze interdisciplinaire onderzoeken zouden een belangrijke bron van expertise kunnen worden voor de psycholinguïstiek en ook voor de opsporingsdiensten en justitie.

Bibliografie

- Białek, Michał. "Mechanika moralności. Dylematy moralne i intuicyjne rozumienie dobra i zła". *Czasopismo Psychologiczne – Psychological Journal*, vol. 23, no.1, 2017, pp. 9–19.
- Bosma, Evelyn. "Beter kiezen in een andere taal. Hoe meertaligheid het nemen van beslissingen beïnvloedt". *Onze Taal*, vol. 4, 2014, pp. 86–87, https://www.dbnl.org/tekst/_taa014201401_01/_taa014201401_01_0067.php#:~:text=Evelyn%20Bosma%20Beter%20kiezen%20in,van%20beslissingen%20be%C3%AFnvloedt%2C%20Onze%20Taal. Geraadpleegd 30 juli 2023.
- Costa, Albert, et al. "Your Morals Depend on Language". *Plos One*, vol. 9, 2014, pp. 1–7, https://www.academia.edu/12890425/Your_Morals_Depend_on_Language. Geraadpleegd 30 juli 2023.
- Feluś, Antoni. *Z zagadnień językoznawstwa kryminalistycznego*. WSPiA, 2011.
- Fobbe, Eilika. *Forensische Linguistik. Eine Einführung*. Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co.KG, 2011.
- Frijda, Nico H. *De emoties. Een overzicht van onderzoek en theorie*. Bert Bakker, 2005.
- Hayakawa, Sayuri, en Boaz Keysar. "Using a foreign language reduces mental imagery". *Cognition*, vol.173, 2018, pp.8-15, <https://bilingualism.northwestern.edu/wp-content/uploads/2018/07/Hayakawa2018.pdf>. Geraadpleegd 23 juli 2023.

- Kochan, Anna. "Lingwistyka kryminalistyczna w pracy sędziego wydziału karnego sądu rejonowego. Rekonesans". *Lingwistyka kryminalistyczna. Teoria i praktyka*, geredigeerd door Monika Zaśko-Zielińska en Krzysztof Kredens. Uniwersytet Wrocławski, Quaestio, 2019, pp. 65–74.
- Kredens, Krzysztof. "Identyfikacja autorstwa anonimu: metodologia i aspekty praktyki sądowej w krajach anglosaskich". *Lingwistyka kryminalistyczna. Teoria i praktyka*, geredigeerd door Monika Zaśko-Zielińska en Krzysztof Kredens. Uniwersytet Wrocławski, Quaestio, 2019, pp. 265–237.
- Kuiper, M.L. *Het woord en de daad. Kenmerken van dreigbrieven en de intenties waarmee ze geschreven werden*. Boom criminologie, 2018.
- Matsumoto, David, et al. *Emotion in Predicting Violence*, <https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/the-role-of-emotion-in-predicting-violence>. Geraadpleegd 26 juli 2023.
- Olsson, John, en June Luchjenbroers. *Forensic Linguistics*. Bloombury Academic, 2014.
- Olszewska, Magdalena. "Anonim jako ślad kryminalistyczny". *Lingwistyka kryminalistyczna. Teoria i praktyka*, geredigeerd door Monika Zaśko-Zielińska en Krzysztof Kredens. Uniwersytet Wrocławski, Quaestio, 2019, pp. 303–326.
- Pennebaker, James W. *The secret life of pronouns*. Bloomsbury Publishing, 2015.
- Rybicki, Jan. "Pierwszy rzut oka na stylometryczną mapę literatury polskiej". *Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, vol. 2 (146), 2014, pp. 106–128, https://rcin.org.pl/Content/59776/PDF/WA248_78492_P-I-2524_rybicki-pierwszy_o.pdf. Geraadpleegd 26 juli 2023.
- Stachowiak, Stanisław. "Źródła informacji o popełnionym przestępstwie w polskim postępowaniu karnym". *Prokuratura i Prawo*, vol. 2, 2005, pp. 28–38.
- Stein, Stephan, en Christa Baldauf. "Feste sprachliche Einheiten in Erpresserbriefen Empirische Analysen und Überlegungen zu ihrer Relevanz für die forensische Textanalyse". *Zeitschrift für Germanistische Linguistik*, vol. 28 (3), pp. 377–403. DOI: 10.1515/zfgl.2000.28.3.377.
- Sternberg, Robert J., en Karin Sternberg. *The nature of hate*. Cambridge University Press, 2008.
- Van Dale. www.vandale.nl. Geraadpleegd 23 juli 2023.
- Van Linden, Ilse, et al. *Je bedrijf of je leven. Aard en aanpak van afpersing van het bedrijfsleven*. WODC, Ministerie van Justitie, 2007.
- Wetboek van strafrecht. <http://www.wetboek-online.nl/wet/Sr/317.html>. Geraadpleegd 26 juli 2023.
- Witczak, Anna. "Emocje, czyli o poszukiwaniu językowych środków ekspresywności w listach anonimowych". *Linguistische Treffen in Wrocław*, vol. 17, 2020, pp. 339–354.
- Zaśko-Zielińska, Monika. *Listy pożegnalne. W poszukiwaniu lingwistycznych wyznaczników autentyczności tekstów*. Quaestio, 2013.

Kamila TOMAKA

ORCID: 0000-0002-4514-0600

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Na dokładkę nog even dit. Overeenkomsten en verschillen tussen de classificaties van partikels in de Poolse en in de Nederlandse traditie van partikelstudie

Abstract

The aim of this paper is to present the characterisation of the category of Dutch and Polish particles and to compare the taxonomy of particles in Dutch and Polish linguistics. This article also provides an overview of approaches to particles taken in both linguistics areas with the aim of identifying their convergent points and suggesting a framework for a contrastive analysis. It appears that the specific relation between distinguished subcategories of particles in Dutch and Polish and the commensurability between the counterparts of individual particles in these two languages remain to be discerned but the findings made so far for both languages are significant and comparable enough to establish a basis for further contrastive research.

Keywords: Dutch particles, Polish particles, taxonomy, commensurability, cross-linguistic particle research.

1. Inleiding

Partikelonderzoek heeft veel wetenschappelijke aandacht gekregen, zowel in de Poolse als in de Nederlandse taalkunde. Het onderzoek wordt ook steeds meer cross-linguïstisch: partikels worden vaak in een contrastief perspectief geplaatst met hun equivalenten in andere talen. Studies die Nederlandse partikels contrasteren met hun equivalenten in andere talen (bijv. Engels, Duits, Frans, Zweeds) zijn talrijk (bijv. Abraham 1984, Nuyts 2001, Simon-Vandenbergen & Aijmer 2003, Hiligsmann & Noiret 2005, 2010, De Vriendt & Van de Craen 2008), maar Neder-

lands-Pools of, meer in het algemeen, Nederlands-Slavisch contrastief onderzoek op dit gebied is tot dusver eerder schaars en fragmentarisch geweest (Křížová 2015).

Hoewel er een behoorlijke traditie bestaat in het onderzoek naar zowel Nederlandse als Poolse partikels, heeft het contrastieve onderzoek daar dus geen deel van uitgemaakt. De categorie van partikels is echter om een aantal redenen een absorberend object van cross-linguïstisch Nederlands-Pools onderzoek. Allereerst is de categorie van partikels tot nu toe in beide talen niet duidelijk afgebakend. Ten tweede verschillen de criteria die worden gebruikt om de categorie te identificeren niet alleen cross-linguïstisch, maar zelfs ook binnen Nederlandse of Poolse studies. Bovendien is de classificatie van partikels in beide talen nog steeds niet grondig onderzocht en er moet nog een nauwkeurige identificatie van de equivalenten van partikels in de twee talen worden vastgesteld.

Een tweevoudig contrasterend perspectief dat in deze bijdrage wordt gepresenteerd, is voor zover ik weet een eerste verkenningstocht naar dit *terra incognita*. Bij het onderzoeken van de benaderingen van partikels in beide taalgebieden, presenteer ik de classificatielabels die voor partikels binnen elk van de ‚nationale‘ tradities van grammatica worden gebruikt, namelijk de Poolse traditie van partikelonderzoek, en de Nederlands-Vlaamse traditie. Dit perspectief zal waarschijnlijk enig licht werpen op de pragmatische en semantische eigenschappen van individuele partikels in beide talen. Een specifieke analyse van de tegenhangers van partikels in de twee talen vereist echter meer uitgebreid onderzoek en valt als zodanig buiten het bestek van mijn huidige studie.

Het doel van deze bijdrage is vooral de karakterisering te presenteren van de categorie van Nederlandse en Poolse partikels en de taxonomie te vergelijken van partikels in de Nederlandse en Poolse taalkunde. Mijn bijdrage toont ook een overzicht van de wijze waarop men in beide taalgebieden partikels beschreven heeft, met als doel hun gemeenschappelijke kenmerken vast te stellen en een raamwerk voor een contrastieve analyse voor te stellen. Het zet ook een stap in de richting van een systematische vergelijking van Nederlandse en Poolse partikels door hun behandeling in de Nederlandse en Poolse taalkunde te analyseren. Ten slotte presenteert het de kenmerken van partikels in beide taalgebieden met als doel de criteria te verduidelijken die worden gebruikt voor de classificatie van deze categorie in het Nederlands en het Pools.

2. De karakterisering van partikels in de Nederlandse en Poolse taalkunde

De meeste Nederlandse en Poolse bijdragen over partikels, ongeacht het theoretische kader dat ze vertegenwoordigen, beginnen hun analyses met uitspraken over de problematische en heterogene aard van deze categorie (bijv. Grochowski 1984,

Foolen 1986). Soortgelijke reflecties zijn te vinden in referentiegrammatica's. Aan de ene kant beweren de wetenschappers dat partikels kleine en raadselachtige woorden zijn, maar een wereld van verschil kunnen maken in betekenis. Zo beschrijft Van der Wouden (1999) partikels in het Nederlands als "smeermiddelen van de taal" of "woordjes die het Nederlands markeren" (2006). Vergelijkbare waarnemingen zijn gedaan door Poolse onderzoekers met betrekking tot partikels in de Poolse taal. Aan de andere kant merken de taalkundigen op dat de categorie van partikels de prullenbak-categorie van grammatica vormt en vergelijken deze met een "vuilniszak" (Jodłowski 1949, Bańko 2012) of noemen ze de partikels "rotwoordjes" (Van der Wouden 1999) of "geluiden zonder bijzondere betekenis" (Foolen 1986). Dergelijke uitspraken lijken op het citaat uit een inleidend taalkundig boek van Hurford (1994): "If it's small and you don't know what to call it, call it a particle" (153).

Om de overeenkomsten en verschillen in benaderingen van partikels in de Nederlandse en Poolse taalkunde te schetsen, is het nuttig even terug te gaan naar de vroege karakterisering van deze categorie in beide taalgebieden. Oorspronkelijk gebruikt zowel de Nederlandse als de Poolse grammatica de term partikel om naar alle onverbogen woorden te verwijzen (vgl. Hoogvliet 1903, Bańko 2012), maar de specifieke referenten van deze term lijken in de twee talen verschillend te zijn. De lijst van partikels in het Pools bevatte aanvankelijk onverbogen woordklassen zoals bijwoorden, voegwoorden, voorzetsels, tussenwerpsels. In de Nederlandse taalkunde werd de categorie oorspronkelijk gedefinieerd om van toepassing te zijn op een relatief grote groep woorden die "invoegselwoordjes" worden genoemd (Hoogvliet 1903). In de 19^e eeuw werd de categorie van partikels in de Poolse grammatica geïdentificeerd met alle lexemen die niet aan een van de traditionele woordklassen konden worden toegewezen, terwijl die categorie in de Nederlandse taalkunde geleidelijk werd opgenomen in de categorie van bijwoorden. In de 20^e eeuw breidde de categorie van partikels zich in het Pools uit tot alle nauwelijks geclassificeerde lexemen, meestal voegwoorden en bijwoorden die niet die prototypische eigenschappen vertoonden van de categorieën waarmee ze eerder wel werden geïdentificeerd. De evolutie van de relatie tussen partikels en bijwoorden in het Pools wordt dan gekenmerkt door Grochowski et al. (25) als een overgang van eenheid naar volledige scheiding, wat zeker niet gezegd kan worden over de relatie tussen bijwoorden en partikels in het Nederlands. Hoewel partikels in de Nederlandse taalkunde een aparte woordklasse vormen, vallen ze traditioneel in de categorie van bijwoorden (Van der Wouden, "Smeermiddelen van de taal" 105).

De Nederlandse en de Poolse grammatica verschillen ook aanzienlijk in de manier waarop ze partikels classificeren. Dit wordt grotendeels bewerkstelligd door verschillen in het begrip van partikels als categorie. Soms worden Poolse equivalenten van Nederlandse bijwoorden geclassificeerd als partikels of anders-

om: Nederlandse equivalenten van Poolse bijwoorden worden geïnclassificeerd als partikels. In zowel de Poolse als in de Nederlandse taalkunde wordt de dynamische aard van de categorieën van partikels en bijwoorden vaak opgemerkt.

Het belang van de meest recente publicaties op het gebied van Nederlandse en Poolse partikelstudies is het vaststellen van de classificatiecriteria voor elk type afzonderlijke partikels, en het verduidelijken van hun reeks van betekenissen. De moeilijke status van partikels, zowel in het Pools als in het Nederlands, verklaart waarom wetenschappers er tot nu toe nauwelijks in slaagden tot een bevredigende classificatie te komen. Dit probleem van de classificatie van partikels veroorzaakt grote controverses, zowel in de algemene taaltheorie als bij de analyse van partikels in (beide) afzonderlijke talen. Onderzoekers benaderen dit probleem vanuit verschillende gezichtspunten en passen verschillende criteria toe op de classificatie van partikels. Daarom is er veel subjectiviteit bij het definiëren van deze criteria en bijgevolg vinden we verschillende classificaties.

3. De taxonomie van Poolse partikels

De Poolse moderne grammaticale traditie van partikelstudie, met name vertegenwoordigd door een groot en indrukwekkend werk over Poolse partikels, nl. *Słownik gniazdowy partykuł polskich* (2014), onder redactie van Grochowski, Kisiel, Żabowska, realiseerde een belangrijke vooruitgang in de taxonomie van Poolse partikels en kwam tot een voorlopige classificatie van hun functies. De classificatie van Poolse partikels die wordt gebruikt in *Słownik gniazdowy partykuł polskich*, overgenomen in het onderzoek naar Nederlandse partikels, kan het op de een of andere manier mogelijk maken om de partikelequivalenten in beide talen te rangschikken.

Słownik gniazdowy partykuł polskich presenteert een beschrijving van Poolse partikels in semantisch gerangschikte ‘nesten’, d.w.z. groepen, en illustreert het bereik van de betekenis van Poolse partikels met voorbeelden uit het Nationaal Corpus van de Poolse taal. Het geeft een beschrijvend en interpretatief overzicht van de categorisatiecriteria die worden gebruikt in de voorgestelde methoden voor het karakteriseren van syntaxis, semantiek, prosodie en pragmatiek van Poolse partikels. Op basis van de analyse van de partikels, met name met betrekking tot hun relatie tot begrippen als waarheid, kennis, bevestiging, ontkenning, worden elementaire semantische nuances in de geanalyseerde categorisatie getoond.

Als resultaat van de gebruikte pragmatisch-semantische criteria worden vijf ‘supernesten’ van Poolse partikels beschreven. Grochowski, Kisiel, Żabowska (398) merken op dat een supernest die eenheden verzamelt die een opmerking maken over een van de vijf grondbeginselen van spreken: 1) de kennis van de spreker wat betreft de waarheidsgetrouwheid van wat er wordt gezegd (epistemische

partikels), 2) zijn beslissing om een bepaalde uitdrukking te gebruiken (partikels die commentaar geven op een uiting), 3) een verklaring gebaseerd op wat eerder is gezegd (conclusieve partikels), 4) vergelijking van bepaalde objecten of standen van zaken (vergelijkende partikels), 5) het verbinden van nieuwe informatie met wat al bekend is (toevoegende partikels). De auteurs wijzen erop (398) dat elk supernest bestaat uit nesten die taaleenheden verzamelen die qua betekenis dicht bij elkaar liggen (d.w.z. eenheden die hun semantische basiscomponent delen). De naam van een nest geeft de belangrijkste semantische component aan die wordt gedeeld door de taaleenheden die in het nest worden beschreven.

Naam van het supernest	Naam van het ondernest	Aard uitgedrukte relatie	Enkele voorbeelden
epistemische partikels	<i>Partykuły: hipotetyczne</i> (hipotetische partikels), <i>inferencyjne</i> (inferentiele partikels), <i>niewykluczające</i> (niet-exclusieve partikels), <i>pewnościowe</i> (partikels die de zekerheid van de spreker aanduiden), <i>polemiczne</i> (polemische partikels), <i>potwierdzające</i> (bevestigende partikels), <i>przeświadczenia</i> (die de overtuiging van de spreker aanduiden), <i>referujące</i> (verwijzende partikels), <i>wykluczające</i> (uitsluitende partikels)	de kennis van de spreker wat betreft de waarheidsgetrouwheid van wat er wordt gezegd	<i>pewnie, pewno, prawdopodobnie, przypuszczalnie, zapewne, najwidoczniej, najwyraźniej, widać, widocznie. bodaj, bodajże, być może, chyba, może, ani chybi, bez wątpienia, jak nic, na bank, na mur beton, na pewno, na sto procent, niechybnie, niewątpliwie, z pewnością</i>
partikels die commentaar geven op een uiting	Partykuły: <i>namysłu</i> (partikels die de reflectie van de spreker aanduiden), <i>precyzujące</i> (specificerende partikels), <i>uściślające</i> (bepalende partikels)	de beslissing van de spreker om een bepaalde uitdrukking te gebruiken	<i>jakby, jak gdyby, na dobrą sprawę, niby, niejako, ponieważ, praktycznie, raczej, tak jakby, właściwie, w sumie, w zasadzie, zasadniczo</i>
conclusieve partikels	<i>Partykuły: ekwiwalencji</i> (partikels van equivalentie), <i>koncesyjne</i> (concessieve partikels), <i>nieimplikatywne</i> (niet-implicatieve partikels), <i>niezależności</i> (partikels van onafhankelijkheid), <i>uzasadniające</i> (rechtvaardigende partikels), <i>wynikowe</i> (consequentiele partikels)	een verklaring gebaseerd op wat eerder is gezegd	<i>czyli, innymi słowy, jednym słowem, krótko mówiąc, mianowicie, tym samym, znaczy się, jednakże, wszakże, wszelako, bądź co bądź, było nie było, ewentualnie, koniec końców, mimo wszystko, tak czy owak, tak czy siak, tak czy tak, w każdym razie, w ostateczności</i>

Naam van het supernest	Naam van het ondernest	Aard uitgedrukte relatie	Enkele voorbeelden
vergelijkende partikels	Partykuły: <i>analogii</i> (partikels van analogie), <i>egzemplifikacji</i> (partikels van exemplificatie), <i>generalizujące</i> (partikels van generalisatie), <i>kwantyfikacji</i> (partikels van kwantificatie), <i>limitatywne</i> (beperkende partikels), <i>restryktywne</i> (restrictieve partikels), <i>sekwencji</i> (partikels van sequentie), <i>wyróżniające</i> (onderscheidende partikels)	vergelijking van bepaalde objecten of standen van zaken	<i>i, jeszcze, nawet, również, także, też, chociażby, choćby, dajmy na to, między innymi, na przykład, generalnie, ogólnie, w ogólności, na ogół, przeważnie, zawsze, zazwyczaj, z reguły, zwykle, z zasady, chociaż, choć, co najmniej, przynajmniej</i>
toevoegende partikels	Partykuły: <i>dodające</i> (toevoegende partikels), <i>rozszerzające</i> (uitbreidende partikels), <i>wzmacniające</i> (versterkende partikels)	het verbinden van nieuwe informatie met wat al bekend is	<i>co więcej, i to, mało tego, na dobitkę, na dobitkę, na dodatek, na dokładkę, na domiar złego, nadto, ponadto, powiem więcej, poza tym, przy tym, w dodatku, między nami mówiąc</i>

Tabel 1. De taxonomie van Poolse partikels gebaseerd op het schema van Grochowski, Żabowska, Kisiel (2014)

4. De taxonomie van Nederlandse partikels

Hoewel de beschrijving van partikels in *Słownik gniazdowy partykuł polskich* suggereert dat deze klasse in het Pools vrij duidelijk is afgebakend, geven de auteurs zelf toe dat sommige gevallen nog steeds classificatieproblemen opleveren. Als het gaat om het specificeren van de criteria voor de classificatie van Nederlandse partikels, is het nog veel ingewikkelder. Tot nu toe bestaat er niet zoiets als een alomvattend overzicht van Nederlandse partikels en zijn ze nooit grondig geïnclassificeerd (Van der Wouden 2020). De grammaticale en semantische eigenschappen van Nederlandse partikels worden onvolledig behandeld in grammatica's en woordenboeken en in cursusmateriaal Nederlands. Ondanks pogingen om een woordenboek van Nederlandse partikels te maken (Van der Wouden 2002), slaagden onderzoekers er niet in een bevredigende classificatie vast te stellen en de reikwijdte van de klasse van partikels in het Nederlands in duidelijke termen te specificeren. Dit lijkt hier essentieel, aangezien de taalkundige

literatuur op het gebied van de Nederlands-Vlaamse partikelstudie uiteenlopende lijsten van partikels biedt, soms zeer verschillend van elkaar, en vermoedelijk niet uitputtend. Die lijsten kunnen echter in verder onderzoek worden gebruikt als bron voor mogelijke classificatie van Nederlandse partikels, en vervolgens worden herzien en verrijkt met de daarin ongemarkeerde eenheden met betrekking tot hun equivalenten in de Poolse taal.

Hoewel er veel onduidelijkheid bestaat op het gebied van Nederlandse partikels en hoewel ze moeilijk te categoriseren zijn, hebben sommige onderzoekers geprobeerd een voorlopige taxonomie vast te stellen. In deze studie volg ik de classificatie die gemaakt is door onderzoekers als Foolen, Van der Wouden, König, Redeker, Vandeweghe, Devos & De Meersman. Nederlandse partikels kunnen op verschillende manieren in groepen worden ingedeeld. In het algemeen onderscheiden de onderzoekers in het Nederlands meestal drie categorieën van partikels. Ze spreken over modale partikels, focus- of scopepartikels en discourspartikels. Deze classificatie streeft er gewoonlijk naar om de grenzen tussen het bereik van de betekenis van Nederlandse partikels te trekken door hun semantische, syntactische en pragmatische eigenaardigheden aan het licht te brengen. Door dit descriptieve kader over te nemen en uit te breiden, kan men proberen om partikels in het Nederlands binnen deze drie hoofdgroepen te karakteriseren.

De Nederlandse modale partikels duiden op een bepaalde houding van de spreker ten opzichte van de in de uitgesproken zin uitgedrukte gedachte. Ze benadrukken een bepaald aspect van een boodschap en brengen de stemming of houding van de spreker over. De Nederlandse modale partikels zijn meestal erg ingewikkeld om te vertalen. Eén partikel kan in een bepaalde context het ene betekenen, maar in een andere context iets heel anders. Daarnaast hebben Nederlandse modale partikels vaak een tegenhanger in een of meer andere woordklassen. Partikels zoals *nou*, *toch*, *eens*, *maar*, *dan*, *ook*, *zelfs*, *misschien*, *soms* vallen onder deze groep. In de officiële grammatica van de Nederlandse taal (*de Algemene Nederlandse Spraakkunst*, de *ANS*) worden Nederlandse modale partikels ook geclassificeerd als “schakeringspartikels”.

De focus- of scopepartikels onderscheiden het woord of de zin waarnaar ze verwijzen, of beperken het idee dat ze uitdrukken. De lijst van focus- of scopepartikels omvat meestal *alleen*, *ook*, *zelfs*, *slechts*, *maar*, *vooral*, *met name*, *niet eens*, *juist* (König 1991, Van der Wouden 2002). Binnen de categorie van focuspartikels onderscheidt Van der Wouden ook tijdspartikels. Dit zijn partikels met een tijdsaspect zoals *al*, *nog*, *pas*, *weer*, *(niet)meer*.

De discourspartikels markeren verschillende soorten verbanden of samenhangende relaties binnen de argumentatie. De meest voorkomende discourspartikels zijn *dus*, *enfin*, *kortom*, *kijk*, *hé*, *hoor*, *joh*, *maar* (Van der Wouden 2002, Redeker 1994). Deze partikels worden vaak gebruikt om het discours te construeren en te organiseren, b.v. om het begin van een nieuw deel van de argumentatie te marke-

ren, om te eindigen of van onderwerp te veranderen, om de argumentatie samen te vatten, te ordenen, of te rangschikken. Ze fungeren ook als antwoordfiches in een gesprek. De partikellijst van Van der Wouden omvat ook graadpartikels zoals *zo*, *erg*, *te*.

Interessant is dat de *ANS* Nederlandse focus- en modale partikels (hier “schareringspartikels”) classificeert in de categorie van bijwoorden als oordeelpartikels. Vandeweghe, Devos & De Meersman (147) verdelen de oordeelpartikels verder in vijf groepen, die zij handig vinden om de semantiek van partikels te presenteren in plaats van hun formele classificatie. De vijf groepen die ze onderscheiden zijn: aspectuele partikels (*al/reeds*, *nog*, *niet meer*, *nog niet*, *nog maar*, *pas*), beperkende partikels (*maar*, *enkel*, *alleen*, *alleen maar*), additieve partikels (*ook*, *zelfs*, *niet eens*), bepalende partikels (*bijna*, *ongeveer*), preciserende partikels (*net*, *juist*, *precies*).

Wat de classificatie en het gebruik van Nederlandse partikels betreft, dient er nog een belangrijk element behandeld te worden. Wanneer er sprake is van de Nederlands-Vlaamse traditie van partikelstudie, wordt er gesuggereerd dat het gebruik van partikels in het Nederlands niet universeel voor het hele taalgebied geldt. Ik heb in deze studie mijn uitspraken over de classificatie en gebruiksmogelijkheden van Nederlandse partikels steeds gebaseerd op de intuïties van Nederlandse taalkundigen, aangevuld met door hen geattesteerde voorbeelden. Ik ben er daarbij van uitgegaan dat deze intuïties representatief zijn voor het ABN. Dat ze niet representatief zijn voor alle varianten van het Nederlands kan geïllustreerd worden met enkele observaties uit het Vlaams. Het gaat bijvoorbeeld om het gebruik van *maar* in een kontekst waar het ABN dit woord niet zou gebruiken. Foolen (1993) wijst op de voorbeelden van Vandeweghe (1983) om te illustreren dat het Vlaams vaak *maar* gebruikt waar in het ABN *pas* gebruikt zou worden:

In heel wat (Vlaamse) dialecten is *pas* als graad partikel trouwens onbekend, en gebruikt men zowel bij Kwant [kwantitatieve uitdrukkingen] als bij Temp [uitdrukkingen die een tijdstip aanduiden] het restriktieve partikel *maar*: Hij is *maar* om 4 uur aangekomen (160).

Dit voorbeeld laat zien dat er binnen het Nederlandse-taalgebied verschil kan zijn in partikelgebruik. Volgens Van der Wouden (1999) zijn die verschillen aanzienlijk:

Sommige springen direct in het oog – bijvoorbeeld het gebruik van *ja* dat je in Noordoost-Nederland vindt (‘Dat is ja een probleem’) of het Belgische gebruik van *alleszins* (‘Er zal alleszins een last van mijn schouders vallen’) – andere vallen veel minder op, zoals het zojuist genoemde *al eens* (295).

Dit soort variatie in partikelgebruik is nog steeds het onderwerp voor een uitgebreid onderzoek.

Er bestaat dus nog steeds een heel grote behoefte aan een grondige beschrijving van het gebruik van partikels in de Nederlandse taal, waarbij ook

de verschillen tussen de verschillende delen van het Nederlandse taalgebied nadrukkelijk aan de orde komen. Een dergelijke uitvoerige beschrijving is niet alleen voor moedertaalsprekers van bijzonder belang. Het is ook essentieel voor leeders van het Nederlands als tweede en/of als vreemde taal. Voor iemand die het Nederlands niet als moedertaal geleerd heeft, zijn verschillen in partikelgebruik binnen het Nederlandse taalgebied heel moeilijk aan te voelen. Meestal kunnen moedertaalsprekers die subtiele verschillen trouwens ook nauwelijks onder woorden brengen. Ik citeer Ton van der Wouden uit zijn bespreking van het boek van Lijntje Pronk (<https://neerlandistiek.nl/2022/09/gebruik-nou-toch-eens-modale-partikels/>):

Er is één groot probleem met dit boek. Het Nederlands dat hier namelijk beschreven wordt, is het Nederlands van Nederland. Zoals Hollanders niets hadden aan de voorganger van dit boekje, *De finesses van het Nederlands*, omdat het een Vlaamse taalrealiteit beschreef, hebben Vlamingen weinig aan dit boekje, omdat zij modale partikels op meer of minder subtiele manieren anders gebruiken dan Hollanders. Een niet zo subtiel voorbeeld is *nou*, dat in België nauwelijks gebruikt wordt (het Nederlandse deel van het Corpus Gesproken Nederlands telt bijna 60000 voorkomens van *nou*, het Belgische deel dat ongeveer de helft zo groot is zo'n 250), en in Nederland een complexe taakverdeling heeft met *nu*. Niets daarover in dit boekje. Waarschijnlijk is de auteur zich niet bewust geweest van dit soort verschillen, en dat kan haar ook niet verweten worden, want dat is nog nauwelijks bekend. De moraal is, dus, andermaal, dat er meer aandacht besteed moet worden aan de beschrijving van de Nederlandse partikels en hun gebruik in het hele taalgebied.

5. Overeenkomsten en verschillen tussen de classificaties van partikels in de Poolse en in de Nederlands-Vlaamse traditie van partikelonderzoek

Een poging om de validiteit van de classificatie van partikels in het Nederlandse taalgebied voor Poolse partikels te verifiëren vereist uitgebreid onderzoek en valt als zodanig ver buiten het bestek van deze studie. In dit stadium kunnen echter enkele algemene opmerkingen worden gemaakt over de vergelijkbaarheid en verenigbaarheid van deze benadering met die van Poolse onderzoekers mbt. Poolse partikels.

Sommige van de subcategorieën die in *Słownik gniazdowy partykuł polskich* worden onderscheiden, worden ook in Nederlandse studies onderscheiden. Grochowski et al. identificeren een nest van ‘beperkende’ partikels (*jedynie, tylko, tylko i wyłącznie, wyłącznie*), die overeenkomt met Nederlandse beperkende partikels, bestaande uit *maar, enkel, alleen, alleen maar*. De groep ‘toevoegende’ partikels van Grochowski et al. (*co więcej, i to, mało tego, na dobitek, na dobitkę, na dodatek, na dokładkę, na domiar złego, nadto, ponadto, powiem więcej, poza tym, przy tym, w dodatku*) is gelijk aan Nederlandse additieve partikels (*ook, zelfs,*

niet eens). Hoewel de additieve functie van de in deze categorie gegroepede partikels hun onderscheidende eigenaardigheid lijkt te zijn in beide classificaties, is het lidmaatschap van deze categorie in het Nederlands en Pools verschillend. Opmerkelijk is dat het Poolse equivalent van Nederlandse additieve partikels (*ook, zelfs, niet eens*) het nest is van ‘analogiserende’ partikels (*i, jeszcze, nawet, również, także, też*). De categorie die door Grochowski et al. wordt aangeduid als het nest van partikels met een specificerende boventoon (*akurat, dokładnie, ni mniej ni więcej, tylko, właśnie*) is grotendeels de tegenhanger van wat Nederlandse onderzoekers definiërende partikels noemen, met partikels als *net, juist, precies, uitgerekend*.

Een vergelijking van de kleine woordjes in *Słownik gniazdowy partykuł polskich* met de kleine woordjes die Nederlandse onderzoekers onderscheiden, laat ook zien dat taalkundigen verschillen in de manier waarop ze de term partikel begrijpen. Nederlandse equivalenten van de ‘concessieve’ partikels van Grochowski et al. worden bijvoorbeeld meestal niet als partikels beschouwd, maar als verbindende bijwoorden (ANS, Vandeweghe, Devos & De Meersman 270), hoewel sommige ervan worden geclassificeerd als discourspartikels of discoursmarkers, bijv. *wel* (Hogeweg 2009). Daarnaast zijn enkele van de specifieke typen partikels die in de Poolse traditie van partikelonderzoek worden onderscheiden, ook geïntroduceerd in het Nederlandse onderzoek naar partikels. Zo is de categorie van epistemische partikels in beide talen geïdentificeerd (Nuyts 2001, Mortelmans 2012, Rozumko 2013, 2016). De in de Nederlandse taalkunde onderscheiden categorieën van benaderende partikels (*bijna, hoogte, nagenoeg*) en graadpartikels (*zo, erg, te*) worden ook gebruikt in Poolse besprekingen van metatekstuele uitdrukkingen. Een van de recente publicaties over metatekstuele uitdrukkingen in het Pools is Wajszczuk (2005). Ze groepeerde ze in metapredicatieve operatoren, metatekstuele operatoren en metatekstuele commentatoren. Metapredicatieve operatoren zouden functioneren binnen de syntactische structuur van een zin, en omvatten versterkers (bijv. *bardzo*) die vergelijkbaar zijn met Nederlandse graadpartikels (*zo, erg*) en approximatoren (bijv. *niemal*) die equivalent zijn aan Nederlandse benaderende partikels (*bijna, komende*).

De focus op de functionele in plaats van de formele kenmerken van partikels die zijn opgesomd door Grochowski et al. in *Słownik gniazdowy partykuł polskich*, komt grotendeels overeen met de benaderingen van partikels die in Nederlandse studies zijn uiteengezet en maakt daarom de classificatie van partikels van Grochowski et al. vergelijkbaar met die van zijn tegenhangers gepresenteerd in de Nederlandse taalkunde. De lijst van Poolse partikels in *Słownik gniazdowy partykuł polskich* bevat echter meer items en is structureel complexer. Het opnemen van enkele Nederlandse partikels in de categorie van bijwoorden, waarschijnlijk ingegeven door hun moeilijke status, maakt de lijst met Nederlandse partikels nogal selectief.

Gedurende vele jaren, vooral in de Poolse taalkunde, was het onderzoek naar partikels gericht op syntactische bepaling, terwijl het pragmatische onderzoek aanzienlijk onderbelicht bleef. Daarom zijn de pragmatische functies van partikels in het Pools tot nu toe minder uitputtend geanalyseerd. De criteria die worden gebruikt voor de beschrijving van partikels in het Pools zijn voornamelijk syntactisch en semantisch van aard. De laatste tijd lijkt de tendens veranderen. Veel recente publicaties over partikels bespreken hun gebruik binnen de discours-pragmatische benadering. Deze benadering is toegepast op partikels in een groot aantal moderne Europese talen. Echter, vanwege hun pragmatische functies en hun ‘discursieve’ rol wordt in de Nederlandse taalkunde vaker gezegd dat partikels als modale of pragmatische taalelementen of discoursmarkers functioneren. In tegenstelling tot hun Nederlandse tegenhangers worden Poolse partikels meestal niet geanalyseerd binnen discoursstudies, omdat deze niet zo goed ingeburgerd zijn in de Poolse taalkunde als in het Nederlands. De meeste Poolse onderzoeken naar partikels richten zich op het identificeren en vaststellen van de criteria voor het onderscheiden van partikels als grammaticale categorie. In het geval van Nederlands onderzoek ligt de focus grotendeels op discoursstudies, omdat partikels meestal als een discourscategorie worden gezien. In de Poolse taalkunde worden partikels bestudeerd binnen verschillende theoretische kaders, waardoor kan de contrastieve analyse niet beperkt worden tot één specifieke methodologische school.

Hoewel Nederlands en Pools onderzoek naar partikels verschillende theoretische kaders gebruiken, zijn hun doelen en bevindingen niet noodzakelijk onvergelijkbaar. Nederlandse en Poolse studies van partikels lijken een aantal doelen te delen en hun bevindingen overlappen ook in veel gevallen. De meest onderscheidende eigenschap van Poolse en Nederlandse partikels is hun metatekstuele karakter. Dit lijkt een van de belangrijkste kenmerken te zijn bij de beschrijving van partikels in de Nederlandse en Poolse taalkunde. Maar wat de Nederlandse taalkunde ‘discourse markers’ of ‘discourspartikels’ noemt, noemt de Poolse taalkunde ‘metatekstuele uitdrukkingen’. De analyse van de lagen van de doeltekst die recentelijk meer aandacht heeft gekregen in de Poolse taalkunde, weerspiegelt grotendeels de problemen van de Nederlandse discussie over de soorten discoursmarkers of discourspartikels.

6. Conclusies

Het hierboven gepresenteerde overzicht van Nederlands en Pools onderzoek naar partikels is noodzakelijkerwijs zowel veelzijdig als selectief. In zowel de Nederlandse als de Poolse taalkunde wordt de categorie van partikels vaak als breed en heterogeen gepresenteerd. De Nederlandse taalkunde behandelt het echter

enger. De specifieke relatie tussen onderscheiden subcategorieën van partikels in het Nederlands en het Pools en de vergelijkbaarheid tussen de tegenhangers van individuele partikels in deze twee talen moeten nog worden vastgesteld, maar de tot nu toe bereikte bevindingen voor beide talen zijn significant en vergelijkbaar genoeg om een basis te leggen voor verder contrastief onderzoek. In een dergelijk cross-linguïstisch onderzoek lijkt het pragmatisch-functionele raamwerk bijzonder nuttig. Aangezien veel van de functies van specifieke partikels in beide talen worden geactualiseerd tijdens het spreken en de veelheid van hun rollen vaak door de cultuur wordt bepaald, dienen die contrastieve studies speciale aandacht besteden aan de pragmatische en functionele eigenschappen van partikels in beide talen. Dat is ook de moeite waard vanuit het perspectief van interpersoonlijke en interculturele communicatie, aangezien een zeer veel manieren om verschillende discourspragmatische functies door het gebruik van partikels tot uitdrukking te brengen dienen te worden beschouwd als zowel taal- als cultuurspecifiek.

Bibliografie

- Abraham, Werner. "De betekenis en de functie van het Nederlandse *wel* – een vergelijking met het Duits". *Studies over Nederlandse partikels*, geredigeerd door Johan Van der Auwera en Willy Vandeweghe, *Antwerp Papers in Linguistics*, nr. 35, 1984, pp. 19–46.
- Aijmer, Karin, en Anne-Marie Simon-Vandenberg. "The Discourse Particle *wel* and Its Equivalents in Swedish and Dutch". *Linguistics*, vol. 41, no. 6, 2003, pp. 1123–1161.
- Bañko, Mirosław. *Wykłady z polskiej fleksji*. PWN, 2012.
- Callebaut, Inge. "Variatie en verandering bij partikels". *Artikelen van de sociolinguïstische conferentie*, geredigeerd door Erica Huls en Bert Weltens. Eburon, 1999, pp. 85–97.
- De Vriendt, Seraphin, en Piet Van de Craen. "Schakeringspartikels in het Nederlands en het Frans". *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde*. Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, 2008, pp. 5–15.
- Foolen, Ad. "Typical Dutch noises with no particular meaning: Modale partikels als leerprobleem in het onderwijs Nederlands als vreemde taal". *Verslag van het negende colloquium van docenten in de Neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten*. IVN, 1986, pp. 39–57.
- . *De betekenis van partikels. Een dokumentatie van de stand van het onderzoek, met bijzondere aandacht voor 'maar'*. Diss. Nijmegen, 1993.
- Grochowski, Maciej. "Program metodologiczny opisu partykuł". *Sbornik Prací Filosofické Fakulty Brněnské University A 32*, Brno, 1984, pp. 77–88.
- Grochowski, Maciej, et al. *Słownik gniazdowy partykuł polskich*. PAU, 2014.
- Haeseryn, Walter, et al. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Tweede, geheel herziene druk. Martinus Nijhoff & Deurne/Wolters Plantyn, 1997.
- Hilgsmann, Philippe, en Florence Noiret. "Modale partikels in het Nederlands, hoe worden die *nou* in het Frans vertaald?" *Le linguiste/De taalkundige*, vol. 51, no. 4, 2005, pp. 13–21.
- . "Modale partikels in het Nederlands en hun vertalingen in het Frans". *Voor Magda. Artikelen voor Magda Devos bij haar afscheid van de Universiteit Gent*, geredigeerd door Johan De Caluwé en Jacques van Keymeulen. Academia Press, 2010, pp. 281–292.
- Hogeweg, Lotte. "The meaning and interpretation of the Dutch particle 'wel'". *Journal of Pragmatics*, vol. 41, no. 3, 2009, pp. 519–539.

- Hoogvliet, Jan Marius. *Lingua. Een beknopt leer- en handboek van Algemeene en Nederlandsche taalkennis*. S.L. van Looy, 1903.
- Hurford, James Raymond. *Grammar: A student's guide*. Cambridge University Press, 1994.
- Jodłowski, Stanisław. "O przysłówkach, partykułach i im pokrewnych częściach mowy". *Język polski*, vol. 29, no. 3, 1949, pp. 97–106.
- König, Ekkehard. *The meaning of focus particles: a comparative perspective*. Routledge, 1991.
- Křížová, Kateřina. "Het Nederlandse woord *even* en zijn Tsjechische equivalenten in het parallelle corpus InterCorp". *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik*, vol. 29, no. 2, 2015, pp. 151–165.
- Mortelmans, Tanja. "Epistemic *must* and its cognates in German and Dutch. The subtle differences". *Journal of Pragmatics*, vol. 44, no. 15, 2012, pp. 2150–2164.
- Nuyts, Jan. *Epistemic modality, language, and conceptualization: A cognitive-pragmatic perspective*. Benjamins, 2001.
- Pronk, Lijntje. *Dan nou maar eens even. Hoe gebruik je modale partikels in het Nederlands*. Taalbureau TXT, 2022.
- Redeker, Gisela. "Maar nu even iets heel anders – maar als segmentatiesignaal". *Nauwe Betrekkingen. Voor Theo Janssen bij zijn vijftigste verjaardag*, geredigeerd door Ronny Boogaart en Jan Noordegraaf. Stichting Neerlandistiek VU, 1994, pp. 213–221.
- Rozumko, Agata. "Modal adverbs, particles and discourse markers across languages. Recent attempts at delimiting the categories in Anglophone and Polish linguistics". *Białostockie Archiwum Językowe*, vol. 13, 2013, pp. 289–294.
- . "Linguistic concepts across languages: The category of epistemic adverbs in English and Polish". *Yearbook of the Poznań Linguistic Meeting*, vol. 2, no. 1, 2016, pp. 195–214.
- Van de Poel, Kris, et al. *De finesses van het Nederlands. Oefenboek voor anderstaligen*. ACCO, 1996.
- Van der Wouden, Ton. "Smeermiddelen van de taal. Partikels in het Nederlands". *Onze Taal*, vol. 11, 1999, pp. 292–295.
- . "Over zeker zeker? Zeker!". *TABU: Bulletin voor Taalwetenschap*, vol. 30, 2000, pp. 63–89.
- . "Naar een partikelwoordenboek van het Nederlands". *Nederlandse Taalkunde*, vol. 7, 2002, pp. 20–43.
- . "Partikels: woordjes die het Nederlands markeren". *Wat iedereen van het Nederlands moet weten en waarom*, geredigeerd door Nicoline van der Sijs et al. Bert Bakker, 2006, pp. 119–129.
- . "Zit je nu alweer te twitteren? Een nieuwe manier om partikels in kaart te brengen". *De Kaartenbank. Over taal en cultuur*, geredigeerd door Nicoline van der Sijs. Amsterdam University Press, 2014, pp. 68–74.
- . "Er is nog steeds geen partikelwoordenboek, hoewel echter het partikelonderzoek niet stilligt". *Nederlandse Taalkunde*, vol. 25 (2), 2020, pp. 241–253.
- . "Gewoonweg verschillend". *Wat gebeurt er in het Nederlands? Over taal, frequentie en variatie*, geredigeerd door Nicoline van der Sijs et al. Sterck & De Vreese, 2021, pp. 255–258.
- . <https://neerlandistiek.nl/2022/09/gebruik-nou-toch-eens-modale-partikels/>. Geraadpleegd 01.09.2023.
- Vandeweghe, Willy. *De partikels van de al/nog/pas-groep in het Nederlands*. Diss., Gent, 1983.
- Vandeweghe, Willy, et al. *Grammatica van de Nederlandse zin*. Garant, 2013.
- Wajszczuk, Jadwiga. *O metatekście*. Katedra Lingwistyki Formalnej UW, 2005.

Kateřina KRÍŽOVÁ

ORCID: 0000-0002-7357-9530

Univerzita Palackého Olomouc

Vaste combinaties van werkwoorden met voorzetsels in het Nederlands en het Tsjechisch

Abstract

This paper describes the results of a pilot contrastive study that focused on the differences and similarities between Dutch combinations of verbs with fixed prepositions and their Czech equivalents. Since the use of the correct prepositions in the combinations with verbs belongs to the typical learning problem of Czech students of Dutch as a foreign language, the results of the research can help clarify the causes of these difficulties. The pilot study showed that the majority of Dutch constructions have an equivalent construction with a fixed preposition in Czech. Only more than a tenth of the Czech equivalents do not contain a preposition. However, the bigger issue for students may be the fact that one Dutch preposition can correspond to several Czech prepositions and that some Dutch verbs are combined with various fixed prepositions.

Keywords: verbs, fixed prepositions, contrastive analysis, equivalent, Dutch as a foreign language, Czech.

1. Inleiding

In de leerboeken en grammatica's Nederlands voor Tsjechen staan combinaties van werkwoorden met vaste voorzetsels meestal in alfabetische lijsten van nieuwe woorden (zie bijv. Hrnčířová et al. 179) of apart in langere of kortere alfabetische lijsten van Nederlandse woorden met vaste preposities samen met hun Tsjechische equivalenten (zie bijv. Máčelová-van den Broecke & Spěváková 192–203 of Lingea 88–89). Slechts zelden worden deze combinaties in speciale lijsten gesorteerd op het voorzetsel dat deel uitmaakt van het voorzetselvoorwerp (Čermák & Hrnčířová 42–44).

In deze bijdrage beschrijf ik de resultaten van een in 2022 uitgevoerd contrastief pilotonderzoek over de verschillen en overeenkomsten in Nederlandse en Tsjechische vaste combinaties van werkwoorden met voorzetsels. In deze context

besteed ik tevens aandacht aan de mogelijke samenhang tussen resultaten van dit onderzoek en problemen van Tsjechische studenten met het gebruik van correcte voorzetsels, die ik heb waargenomen tijdens mijn lessen Nederlands als vreemde taal (NVT).

2. Pilotonderzoek over het gebruik van vaste voorzetsels

Voor mijn contrastief onderzoek heb ik een corpus van 320 Nederlandse vaste combinaties van werkwoorden en voorzetsels met hun Tsjechische pendanten samengesteld. Dit corpus is primair opgebouwd uit meer dan 280 Nederlandse werkwoorden die vermeld staan op de lijst van woorden met vaste preposities in het leerboek *Učebnice nizozemštiny pro Čechy. Wegwijs worden in Nederlands* (Máčelová-van den Broecke & Spěváková 192-203),¹ waar ook Tsjechische vertalingen genoemd worden. Andere Nederlandse werkwoorden werden aan het corpus toegevoegd uit de tabel met vaste voorzetsels in het *Nederlands-Tsjechisch woordenboek* (Čermák & Hrnčířová 42–44) en uit de lijst van werkwoorden met vaste voorzetsels die online beschikbaar is en deel uitmaakt van de cursus *In Zicht* (Tersteeg & Duenk 308–309).² Bijvoeglijke naamwoorden, zelfstandige naamwoorden, evenals verbonominale constructies met een vast voorzetsel, die op deze lijsten ook voorkomen (bijv. *allergisch voor iets*, *bang zijn voor iemand*, *een aanval op iemand*, *gebrek hebben aan iets*, *gebruik maken van iets* of *in aanmerking komen voor iets*), zijn niet in dit corpus opgenomen.³

Op grond van de vergelijking van Nederlandse werkwoorden uit dit corpus met hun Tsjechische vertalingen wilde ik nagaan:

1. of hetzelfde type voorwerp (het voorzetselvoorwerp) in de equivalenten Nederlandse en Tsjechische constructies in alle gevallen voorkomt;
2. welke Tsjechische voorzetsels overeenkomen met Nederlandse voorzetsels, die het vaakst deel uitmaken van deze vaste constructies.

Dit pilotonderzoek sluit gedeeltelijk aan op eerdere discussies over het voorzetselvoorwerp in het Nederlands (NL) en het Tsjechisch (TJ) (Engelbrecht & Krížová 2021, Vandeweghe 2022, 2023). Omdat ik speciale aandacht heb besteed aan werkwoorden die in de leerboeken voor NVT/NT2 tot ongeveer niveau B1 voorkomen, zullen deze werkwoorden vaak genoemd worden als voorbeelden in de volgende beschrijving van de onderzoeksresultaten.

¹ Deze lijst is grotendeels overgenomen uit het boek *Nederlandse Grammatica voor Anderstaligen* (Fontein & Pescher-ter Meer).

² Zie https://www.nt2.nl/documenten/in_zicht/lijst_werkwoorden_met_een_vast_voorzetsel.pdf.

³ In deze pilotstudie heb ik me gericht op vaste combinaties van zelfstandige werkwoorden en voorzetsels. Verbonominale constructies die een functiewerkwoord bevatten, werden dus in het corpus niet opgenomen. Dit criterium kan de voorzetselkeuze beïnvloeden, vgl. *rekenen op*, maar *rekening houden met*.

3. Resultaten van het pilotonderzoek⁴

3.1 Equivalenten van Nederlandse voorzetselvoorwerpconstructies in het Tsjechisch

Uit het contrastieve onderzoek is gebleken dat de meeste equivalente constructies zowel in het Nederlands als in het Tsjechisch als voorzetselvoorwerp functioneren (zie de voorbeeldzinnen hieronder), hoewel deze constructies in de Tsjechische grammatica's anders worden benoemd, bijv. door Petr Karlík *předmět v pádu předložkovém* [“voorwerp in de voorzetselnaamval”].⁵

Voorzetsel in NL / voorzetsel in TJ

Als we Nederlandse en Tsjechische voorzetsels in de volgende voorbeeldzinnen vergelijken, dan kunnen we opmerken, dat er in een reeks gevallen parallellisme bestaat (*op/na, aan/na; uit/ze; in/v; met/s*). Aan de andere kant hebben we hier ook te maken met enkele opmerkelijke verschillen (*voor/o, met/k, van/na*). De eerste groep equivalente constructies veroorzaakt in principe weinig problemen voor de Tsjechische NVT-leerders, terwijl voor de tweede groep extra uitleg nodig is.

*Haar broer interesseert zich **voor** politiek.*

– *Její bratr se zajímá **o** politiku.* (accusatief)

*Ik wacht **op** uw instructies.*

– *Čekám **na** vaše instrukce.* (accusatief)

*We denken vaak **aan** onze kinderen.*

– *Často myslíme **na** své děti.* (accusatief)

*Het examen bestaat **uit** twee onderdelen.*

– *Zkouška se skládá **ze** dvou částí.* (genitief)

*We willen hem feliciteren **met** zijn verjaardag.*

– *Chceme mu poblahopřát **k** jeho narozeninám.* (datief)

*Het hangt af **van** je beslissing.*

– *To závisí **na** tvém rozhodnutí.* (locatief)

*Zij vergist zich nooit **in** mensen.*

– *Nikdy se **v** lidech nemýlí.* (locatief)

⁴ Ik dank alle anonieme reviewers voor hun waardevolle opmerkingen en suggesties over de beschrijving van de resultaten van het pilotonderzoek.

⁵ Zie <https://www.czechency.org/slovník/P%C5%98EDM%C4%9AT>.

*Hij vergelijkt het Nederlands **met** het Tsjechisch.
– Porovnává nizozemštinu **s** češtinou. (instrumentalis)*

Voornoemde voorbeelden illustreren ook het feit dat Tsjechische voorzetsels altijd gevolgd worden door een woord in een specifieke naamval die door het concrete voorzetsel wordt bepaald. Dit correspondeert met de uitleg over het voorwerp in het Tsjechisch, die te vinden is in het online woordenboek *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [*CzechEncy – Nieuw encyclopedisch woordenboek van het Tsjechisch*] (Karlík):

Zatímco předmětu v pádě předložkovém nositel valence přiděluje předložku a ta přiděluje jménu pád (*přemýšlet o Pavlovi / *k Pavlovi*), v případě předmětu v pádě prostém nositel valence přiděluje pád přímo jménu: *pít vodu / *vodě*.

[Terwijl de valentiedrager een voorzetsel toedeelt aan het voorwerp in de voorzetselnaamval, en dat voorzetsel dan de naamval aan het zelfstandig naamwoord toewijst (*přemýšlet o Pavlovi / *k Pavlovi* = nadenken over Paul / *tot Paul), wijst de valentiedrager in het voorwerp zonder voorzetsel de naamval direct aan het zelfstandig naamwoord toe: *pít vodu / *vodě* = water drinken / *aan water drinken].

Voorzetsel in NL / naamval in TJ

In meer dan een tiende van het totale aantal onderzochte equivalente constructies vinden we in het Tsjechisch géén voorzetselvoorwerp, maar wel een voorwerp zonder prepositie, mét een specifieke naamval, vgl.:⁶

GEN

*deelnemen **aan** – účastnit se + G*
*schrikken **van** – leknout se + G*
*zich onthouden **van** – zdržet se + G*

DAT

*lijken **op** – podobat se + D*
*(zich) wijden **aan** – věnovat se + D*
*beantwoorden **aan** – odpovídat + D*
*lachen **om** – smát se + D*
*zich verwonderen **over** – divit se/podivovat se + D*
*voldoen **aan** – dostát/vyhovět + D*

ACC

*voldoen **aan** – splnit + A*
*herinneren (iemand) **aan** – připomenout/připomínat (někomu) + A*
*luisteren **naar** – poslouchat + A*

⁶ De voorzetsels worden hier vetgedrukt. G = genitief, D = datief, A = accusatief, L = locatief, I = instrumentalis. Deze letters worden ook verder in de tekst gehanteerd als afkortingen van de naamvallen.

zich abonneren **op** – *předplatit si* + A
bevallen **van** – *porodit* + A
genieten **van** – *užít si* + A, *užívat si* + A/G
houden **van** – *mít rád / milovat* + A
zich houden **aan** – *dodržovat* + A

INSTR

zich bemoeien **met** – *zabývat se* + I
benoemen **tot** – *jmenovat* + I
beschikken **over** – *disponovat* + I
lijden **aan** – *trpět* + I

Het flectieve Tsjechisch, dat in totaal 7 naamvallen (nominatief, genitief, datief, accusatief, vocatief, locatief en instrumentalis) kent, gebruikt hier of de accusatief bij transitieve werkwoorden, of de datief, de instrumentalis en de genitief (in mindere mate) bij intransitieve werkwoorden.

Er bestaan dus gevallen waar het Nederlandse werkwoord gevolgd wordt door een voorzetselvoorwerp, maar het equivalente Tsjechische werkwoord wordt gevolgd door een direct object, d.w.z. in Tsjechische zinnen vinden we een voorwerp in accusatief zonder prepositie, zoals ook al bleek uit het overzicht hierboven; vgl.:

Hij luistert graag naar klassieke muziek.

– *Rád poslouchá klasickou hudbu.* [= Hij beluistert graag klassieke muziek].⁷

Ik moet hem herinneren aan onze afspraak.

– *Musím mu připomenout naši schůzku.* [= Ik moet hem onze afspraak in herinnering brengen].

Ik heb me ook geabonneerd op het tijdschrift.

– *Také jsem si předplatila ten časopis.* [= Ik heb me ook het tijdschrift vooruitbetaald].⁸

Met deze asymmetrie tussen verschillende typen van voorwerpen (met of zonder prepositie) in het Nederlands en het Tsjechisch moet ook rekening gehouden worden in het leerproces van Tsjechische NVT-studenten.

3.2 Equivalenten van Nederlandse vaste voorzetsels in het Tsjechisch

Tot de vaak gebruikte vaste voorzetsels, die Nederlandse voorzetselvoorwerpen kunnen inleiden, behoren: *aan, achter, bij, in, met, naar, om, op, onder, over,*

⁷ Tussen vierkante haakjes staan letterlijke vertalingen. Deze zijn van mijn hand.

⁸ Het Tsjechische werkwoord voor *abonneren*, namelijk *předplatit*, betekent letterlijk *vooruitbetalen*, wat in het Nederlands eveneens door een direct object wordt gevolgd.

tegen, tot, uit, van en voor (Haeseryn et al., vgl. Čermák & Hrnčířová 42–44). Indien we Nederlandse combinaties van werkwoorden met een vast voorzetsel met de equivalente Tsjechische combinaties vergelijken, kunnen we constateren, dat één Nederlands voorzetsel vaak correspondeert met meerdere Tsjechische voorzetsels. In deze paragraaf illustreren we dit per voorzetsel in het NL.

AAN (NL) Tsjechische equivalenten van Nederlandse werkwoorden met vast voorzetsel **aan** worden vaak gecombineerd met het Tsjechische voorzetsel **na** en de accusatief, bijv. *denken aan – myslet na* + A, *sterven aan – zemřít na* + A, *wennen aan – zvyknout si na* + A. Dit geldt echter niet in alle gevallen, wat voor studenten verbazend kan zijn, vgl. bijvoorbeeld *twijfelen aan – pochybovat o* + L, *grenzen aan – hraničit s* + I, *toevoegen aan – přidat/doplnit k* + D, *ruiken aan*⁹ – *přivonět si k* + D.

Bovendien verschijnt het Tsjechische voorzetsel **na** met accusatief ook als tegenhanger van andere Nederlandse voorzetsels, bijv. in de vaste combinaties met het voorzetsel **op** (*wachten op – čekat na* + A, *zich voorbereiden op – připravit se na* + A, *schelden op – nadávat na* + A),¹⁰ met het voorzetsel **in** (*zich specialiseren in – specializovat se na* + A) of **over** (*zich beklagen over – stěžovat si na* + A).

OP (NL) Equivalenten van Nederlandse combinaties met het frequente vaste voorzetsel **op** bevatten in het Tsjechisch niet alleen het voorzetsel **na** + A, maar ook het voorzetsel **pro** gevolgd door de accusatief (*stemmen op*¹¹ – *hlasovat pro* + A), het voorzetsel **v** gevolgd door de accusatief (*hopen op – doufat v* + A) en zelfs het voorzetsel **s** gevolgd door de instrumentalis (*rekenen op – počítat s* + I).

VAN (NL) Bij andere equivalente combinaties met vaste voorzetsels is er ook verschil in idiomatiek, net wat je kunt verwachten bij ‘vaste’ voorzetsels. Zo heeft bijv. het Nederlandse voorzetsel **van**, dat vaak deel uitmaakt van voorzetselvoorwerpen, in Tsjechische equivalente constructies veel verschillende pendanten:

- od** + G (*afzien van – odhlédnout od* + G, *scheiden van – oddělit od* + G¹²)
- z** + G (*verdenken van – podezírat z* + G, *beschuldigen van – obvinít z* + G)
- o** + L (*weten van – vědět o* + L, *overtuigen van – přesvědčit o* + L)
- na** + L (*afhangen van – záviset na* + L)

⁹ De combinatie *ruiken naar* betekent in het Tsjechisch *vonět po* + L of *být cítit* + I, eventueel *vonět/zapáchat* + I [geuren/stinken].

¹⁰ Dat is niet abnormaal aangezien zowel TJ *na* als NL *aan* en *op* een soort van ‘positieve richting’ aangeven.

¹¹ Het werkwoord *stemmen* kan ook gecombineerd worden met het voorzetsel *voor*, met slechts licht betekenisverschil – zie <https://taaladvies.net/voorzetsels-algemeen/>. In *op* zit iets van ‘positieve richting’, in *voor* zit iets van ‘begunstigde’.

¹² Hier in de betekenis *uit elkaar halen*. Voor de betekenis *uit elkaar gaan* heeft het Tsjechisch een ander werkwoord, namelijk het reflexieve werkwoord *rozvést se* met het voorzetsel *s* [met] en de instrumentalis. Dat is normaal, aangezien *met* (NL *met*, TJ *s* + I) past bij een reciproke activiteit (vgl. Ina Schermer-Vermeer 2006).

De Tsjechische voorzetsels *od* en *z* zijn in deze gevallen niet zo abnormaal ('verwijdering', 'oorzaak'), TJ *na* + L is dan wel bijzonder door de tegenstelling 'negatieve richting' (*van*) en 'positieve richting' (TJ *na* – zie ook vroeger in het artikel waar *aan* / *van* besproken wordt). Dat moet wellicht verklaard worden vanuit de werkwoord-betekenis.

VOOR (NL) Ook het voorzetsel **voor** kan veel verschillende tegenhangers in het Tsjechisch hebben, bijv.:

za + A (*danken voor* – *děkovat za* + A, *zich verontschuldigen voor* – *omluvit se za* + A)¹³

o + A (*zich interesseren voor* – *zajímat se o* + A, *zorgen voor* – *pečovat / starat se o* + A)

před + I (*vluchten voor* – *uprchnout před* + I)¹⁴

Als gevolg van de onverwachte verschillen tussen de moedertaal en het Nederlands kunnen Tsjechische studenten fouten maken bij het gebruik van het juiste voorzetsel in enkele vaste combinaties van werkwoorden en voorzetsels. Aan de andere kant kunnen bepaalde niet-misleidende gelijkenissen tussen de twee talen hen bij het gebruik van voorzetsels ook helpen.

OVER (NL) Bijvoorbeeld bij de Tsjechische equivalenten van Nederlandse werkwoorden met het voorzetsel **over** kunnen we vaak het voorzetsel **o** met de locatief vinden, vgl.: *denken over* – *přemýšlet o* + L, *spreken over* – *mluvit o* + L, *praten over* – *povídat (si) o* + L, *vertellen over* – *vyprávět o* + L, *dromen over*¹⁵ – *snít o* + L.

Equivalenten van Nederlandse werkwoorden *roepen*, *vragen*, *spelen*, *wedden*, *vechten* of *strijden* die met het vaste voorzetsel **om** gebruikt worden, worden in het Tsjechisch gecombineerd met het voorzetsel **o** en de accusatief (bijv. *roepen/vragen om hulp* – *volat/žádat o pomoc*, *spelen om geld* – *hrát o peníze*). Dit geldt echter niet voor alle Tsjechische equivalenten van Nederlandse werkwoorden met het voorzetsel **om**, bijv. *huilen om* – *plakat kvůli* + D.¹⁶

MET (NL) Het vaste voorzetsel **met** dat ook deel kan uitmaken van Nederlandse voorzetselvoorwerpen, wordt in de Tsjechische voorwerpen met prepositie meestal door het voorzetsel **s** vertaald, gevolgd door een woord in de instrumentalis, <overeenkomst, vgl. NL *over*/ TJ *o*> overg.: *beginnen met* – *začít s* + I, *kampen met* – *bojovat s* + I, *ophouden met* – *přestat s* + I, *vergelijken met* – *porovnat/srovnat s* + I, *verbinden met* – *spojit s* + I. Een uitzondering

¹³ De letterlijke betekenis van TJ *za* is *achter* of *voor*.

¹⁴ Het gaat hier over het 'vermijdende' *voor*, vgl. NL *zich hoeden voor*, *bang zijn voor*.

¹⁵ Er bestaat wel een subtiel verschil in het Nederlands tussen *dromen over* en *dromen van*: *ik heb over jou gedroomd* (dwz. ik heb je in mijn dromen gezien, in het Tsjechisch *zdálo se mi o tobě*) en *ik heb van jou gedroomd* (romantisch; in het Tsjechisch *sníl jsem o tobě*, dwz. *ik heb naar je verlangd*) – zie <https://onzetaal.nl/uploads/editor/Taalpost-m1201.pdf>.

¹⁶ Het voorzetsel *kvůli* betekent *vanwege* en is in het Tsjechisch geen vast voorzetsel.

is echter de combinatie met het werkwoord *feliciteren*, in het Tsjechisch *blahopřát*, dat het Tsjechische voorzetsel *k* met de datief vereist (*feliciteren met* – *blahopřát k* + D). Over het algemeen leveren combinaties met het voorzetsel *met* dankzij de overeenkomst met het TJ *s* niet zo veel moeilijkheden op voor Tsjechische studenten.

TOT (NL) / UIT (NL) Hetzelfde geldt voor Nederlandse werkwoorden met het vaste voorzetsel *tot* (in het Tsjechisch meestal *k* + D) of *uit* (in het Tsjechisch meestal het voorzetsel *z* + G), vgl. *behoren tot* – *patřit k* + D, *gebruiken tot* – *používat k* + D, *leiden tot* – *vést k* + D, *dwingen tot* – *nutit k* + D, *bestaan uit* – *skládat se z* + G.

NAAR (NL) Nederlandse werkwoorden die het voorzetsel *naar* vereisen, vormen een interessante, niet al te grote groep. De Tsjechische pendanten bevatten of het voorzetsel *po* gevolgd door de locatief (*zoeken naar* – *pátrat po* + L, *ruiken naar* – *vonět/ zapáchat po* + L of *být cítit* + I, *verlangen naar* – *toužit po* + L, *smaken naar* – *chutnat po* + L), of het voorzetsel *na* gevolgd door de accusatief (*kijken naar* – *dívat se na* + A, *informereren naar*¹⁷ / *vragen naar* – *informovat se/ ptát se na* + A, *verwijzen naar* – *odkazovat na* + A). In beide gevallen is er ook in het Tsjechisch sprake van een soort van ‘richting’. Dat is anders bij het voorzetsel *o* gevolgd door de accusatief (*streven naar* – *usilovat o* + A, *solliciteren naar* – *ucházet se o* + A): die gevallen zijn vergelijkbaar met die waar NL *om* door TJ *o* vertaald wordt. Het NL *om* heeft immers vaak te maken met een doel of iets nastrevenswaardigs, en staat dan in betekenis dicht bij *naar*.

3.3 Extra complicatie voor studenten NVT: variatie bij NL voorzetsels

Naast het bovenstaande moet er ook rekening mee worden gehouden dat enkele Nederlandse werkwoorden gecombineerd kunnen worden met meerdere vaste voorzetsels – soms zonder betekenisverschil, soms met subtiele betekenisverschillen, soms met grotere verschillen in de betekenis. Bijvoorbeeld het werkwoord *waarschuwen* kan worden gebruikt zowel met het voorzetsel *voor* als ook met het voorzetsel *tegen*, zonder betekenisverschil, maar de combinatie *waarschuwen voor* is volgens het *Taaladviesnet.nl* toch “het gebruikelijkst”.¹⁸ In het Tsjechisch is dat *varovat před* + I, een vergelijkbare toepassing als bij *zich hoeden voor*, *bang zijn voor*. Daarentegen bestaat er een betekenisverschil tussen

¹⁷ Het werkwoord *informereren* kan ook met het voorzetsel *over* gecombineerd worden in de betekenis *inlichten*, *kennis geven van* (in het Tsjechisch *informovat o* + L) – meer zie <https://onzetaal.nl/taaloket/informereren-zich-informereren>.

¹⁸ Zie <https://taaladvies.net/waarschuwen-voor-of-tegen>.

lijden aan en *lijden onder*¹⁹ dat in het Tsjechisch niet gemaakt wordt: in beide gevallen *trpět* + I. Het betekenisverschil is subtiel tussen *geloven in* (*věřit v* + A) en *geloven aan* (*věřit na* + A).

Een ander bekend voorbeeld is het werkwoord *slagen* dat gecombineerd kan worden met twee vaste voorzetsels: *voor* en *in*. De combinatie *slagen voor* wordt in de standaardtaal alleen gebruikt in de context van examens (in het Tsjechisch *uspět při* + L of *uspět u* + G, bijv. *uspět při zkoušce*, *uspět u zkoušky* of zonder prepositie *udělat zkoušku*), in alle andere situaties vinden we *slagen in* (*obstát v* + L, *uspět při* + L).²⁰ Er is ook een groot betekenisverschil tussen *uitkijken naar* (*těšit se na* + A, *vyhlížet* + A) en *uitkijken voor* (*dávat pozor na* + A).

Er moet ook speciale aandacht worden besteed aan paren werkwoorden met of zonder een voorvoegsel, die worden gekenmerkt door een klein betekenisverschil en worden verbonden met verschillende vaste voorzetsels, bijv.: *denken aan* (*myslet na* + A) tegenover *nadenken over* (*přemýšlet o* + L).

Er bestaan ook verschillen in het gebruik van voorzetsel tussen een werkwoord en een verbonominale constructie die een van dit werkwoord afgeleid abstractum bevat, bijv. *rekenen op* (*spoléhat na* + A, *počítat s* + I) naast *rekening houden met* (*počítat s* + I, *brát v úvahu* + A).²¹

Wat de zaak voor taalleerders NVT extra bemoeilijkt, is het bestaan van regionale varianten wat het gebruik van vaste voorzetsels betreft. Bijvoorbeeld *lachen om* is volgens het *Taaladvies.net* standaardtaal in het hele taalgebied en de variant *lachen met* is standaardtaal in België.²²

Aangezien zelfs moedertaalsprekers soms niet zeker zijn van het juiste voorzetsel, is er op het internet een reeks adviezen over dit onderwerp te vinden die heel nuttig kunnen zijn ook voor studenten NVT – zie bijv. de websites *Taaladvies.net*, *Taalloket* van Onze Taal,²³ *Team Taaladvies* van de Vlaamse overheid²⁴ of de online editie van de *Schrijfwijzer* (Renkema)²⁵ waar ook vragen gesteld kunnen worden.

¹⁹ Jan Renkema in de *Schrijfwijzer*: “Je lijdt onder het feit dat je partner ziek is (de situatie), maar je lijdt zelf aan een ziekte” – <https://www.schrijfwijzer.nl/taalvragen/verwarwoordenboek/verwarwoord/342/lijden-aan-onder#q=lijden+aan>. Vergelijk: *Hij leed onder de verwijten* en *Hij leed aan schizofrenie*.

²⁰ Zie de uitleg op het *Taaladviesnet.nl* (<https://www.vlaanderen.be/taaladvies/taaladviezen/slagen-voor-in-een-examen>) of in de online editie van de *Schrijfwijzer* (Renkema): <https://www.schrijfwijzer.nl/taalvragen/verwarwoordenboek/verwarwoord/476/slagen-in-voor#q=slagen+voor>.

²¹ De letterlijke betekenis van TJ *brát v úvahu* is *in overweging nemen*.

²² Zie <https://taaladvies.net/lachen-met-of-om/>.

²³ Zie <https://www.onzetaal.nl/taalloket>.

²⁴ Zie <https://www.vlaanderen.be/team-taaladvies>.

²⁵ Zie <https://www.schrijfwijzer.nl/>.

4. Conclusie

De meerderheid van de onderzochte Nederlandse constructies die gevormd worden door een werkwoord en een vast voorzetsel, hebben ook in het Tsjechisch een equivalente constructie met een vast voorzetsel. Slechts een klein deel van de equivalente constructies (meer dan een tiende van het totale aantal) bevat in het Tsjechisch geen vast voorzetsel, d.w.z. het equivalente werkwoord wordt gevolgd door een voorwerp in een concrete naamval zonder prepositie. In het Tsjechisch bestaan er dus twee manieren om datgene aan te geven waarvoor het Nederlands voorzetselvoorwerpen gebruikt: 1. nominale groepen gecombineerd met voorzetsels (met hun specifieke naamval), 2. nominale groepen zonder voorzetsel, waarin de naamval de relatie met het werkwoord aangeeft.

Het pilotonderzoek heeft verder laten zien dat voor een aantal Nederlandse vaste voorzetsels een semantisch overeenkomstig voorzetsel in het Tsjechisch gekozen wordt, al zijn er vaak ook grote verschillen in de voorzetselkeuze. Voorts kunnen studenten Nederlands te maken krijgen met extra complicaties, zoals bijv. het feit dat enkele Nederlandse werkwoorden gecombineerd kunnen worden met meerdere vaste voorzetsels. Dit kan het onderwerp zijn van verder gedetailleerd onderzoek. Op basis van de corpusgegevens zou het ook nuttig zijn om de lijsten van werkwoorden met een vast voorzetsel te actualiseren, rekening houdend met verschillende frequentie van deze constructies.

De resultaten van het contrastieve pilotonderzoek, die de overeenkomsten en verschillen tussen het Nederlands en het Tsjechisch in het gebruik van vaste voorzetsels bij werkwoorden omvatten, kunnen bijdragen aan het verduidelijken van moeilijkheden die Tsjechische NVT-studenten hebben met dit taalverschijnsel.

Bibliografie

- Čermák, František, en Zdeňka Hrnčířová. *Nizozemsko-český slovník / Nederlands-Tsjechisch woordenboek*, 3e druk. Leda, 2005.
- De Kleijn, Piet, en Elie Nieuwborg. *Basiswoordenboek Nederlands*, 7e druk. Wolters-Noordhoff, 1996.
- Engelbrecht, Wilken, en Kateřina Krížová. “Iets om over te praten. De problematiek van het voorzetselvoorwerp in het Nederlands en het Tsjechisch”. *Neerlandica Wratislaviensia*, vol. 31, 2021, pp. 43–56.
- Fontein Anna Maria, en Agaath Pescher-Ter Meer. *Nederlandse grammatica voor anderstaligen*. NCB, 1996.
- Haeseryn, Walter, et al. “20.6.2 Gezegdes met een voorzetselvoorwerp (versie 2.1)”. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. N.p., januari 1997. <https://e-ans.ivdnt.org/topics/pid/ans200602lingtopic>. Geraadpleegd 7 april 2023.
- Hrnčířová, Zdenka, et al. *Nizozemština nejen pro samouky*. Leda, 2020.
- Karlík, Petr. “Předmět”. *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*, geredigeerd door Petr Karlík, et al. 2017, <https://www.czechency.org/slovník/PŘEDMĚT>. Geraadpleegd 6 april 2023.

- Kolektiv LINGEA. *Gramatika současné nizozemštiny*. Lingea, 2012.
- Máčelová-van den Broecke, Ems, en Dana Spěváková. *Učebnice nizozemštiny pro Čechy. Wegwijs worden in Nederlands*. H+H, 1997.
- Onze Taal – Taalloket*. <https://www.onzetaal.nl/taalloket>. Geraadpleegd 20 april 2023.
- Renkema, Jan. *Schrijfwijzer*. 6e druk. Boom, 2020. <https://www.schrijfwijzer.nl/taalvragen/verwarwoordenboek/verwarwoord/342/lijden-aan-onder#q=lijden+aan>. Geraadpleegd 18 mei 2023.
- Schermer-Vermeer, Ina. “Worstelen met het voorzetselvoorwerp”. *Nederlandse Taalkunde*, vol. 11/2, 2006, pp. 146–167.
- Taaladvies.net*. <https://taaladvies.net>. Geraadpleegd 20 april 2023.
- Taalpost 1266*. Genootschap Onze Taal, 2012. <https://onzetaal.nl/uploads/editor/Taalpost-m1201.pdf>. Geraadpleegd 15 maart 2023.
- Team Taaladvies*. <https://www.vlaanderen.be/team-taaladvies>. Geraadpleegd 20 april 2023.
- Tersteeg, Wim, en Sandra Duenk. *In zicht*. Boom, 2017.
- Vandeweghe, Willy. “Het voorzetselvoorwerp in neerlandistiek en contrastieve taalkunde”. *Plurima sub falso tegmine vera latent. The Embarr[as]sments of Interdisciplinarity*, geredigeerd door Agnieszka Flor-Górecka en Kateřina Křížová. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2022, pp. 283–291.
- . “Adjectieven met voorzetselvoorwerp: een taalvergelijkende studie”. *Roczniki Humanistyczne*, vol. 71/5 (speciale uitgave), 2023, pp. 48–69.

Camiel HAMANS

ORCID: 0000-0002-1568-4703

Universiteit van Amsterdam / Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Lambert ten Kate en de fysicotheologie

Abstract

This contribution discusses the work of the Dutch dilettante linguist Lambert Ten Kate (1674–1731), the first scholar to describe the system of Ablaut. It is claimed that ten Kate, who was also active as an amateur naturalist and writer-translator of religious works, took the same approach to all his research. This is a physicotheological view. Physicotheology is a school of theology that emerged at the end of the 17th century and remained popular well into the 18th century, which sought to gain knowledge about God through experimental research and which tried to prove his greatness, omnipotence and wisdom on the basis of hard facts which resulted from experimental research. Ten Kate's important linguistic works should be seen in this context as an attempt to prove that a thorough analysis of the apparently chaotic language facts would reveal the system behind them. This system has been instilled into man by God and mankind has built it up through his reason.

Keywords: 18th-century Dutch linguistics, physicotheology, quest for God, Adriaen Verwer, Bernard Nieuwentijt, Isaac Newton.

1. Inleiding

Over geen figuur in de historiografie van de Nederlandse taalkunde is zoveel geschreven als over Lambert ten Kate (1674–1731).¹ Terecht, want met zijn twee gepubliceerde taalkundige werken, *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche* (1710) en zijn overbekende *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduytsche sprake* (1723), heeft hij de wetenschappelijke beoefening van de historische taalkunde, zeker waar het de Germaanse talen betreft, een solide basis gegeven. Het was Ten Kate, die lang voor Grimm de Ablaut ontdekte, en daardoor in staat bleek de ogenschijnlijke chaos van Germaanse werkwoordsvormen in vijf overzichtelijke en regelmatige klassen van sterke werkwoorden en één van zwakke onder te brengen (Knol 105). Het was

¹ Voor biografische gegevens over Ten Kate, zie Ten Cate (1987).

bovendien Ten Kate die door scrupuleuze vergelijkingen van klankovereenkomsten en -verschillen het idee van regelmatige klankveranderingen, en daarmee dus in feite de klankwetten, op het spoor kwam. Ook stelde hij vast dat in Germaanse talen de klemtoon op de wortel ligt, en niet op voorvoegsels of uitgangen. Ten slotte was het ook Ten Kate die het Gotisch de plaats in de taalgeschiedenis gaf die het toekomt, niet als moeder van bijvoorbeeld het Nederlands, maar als zuster taal (cf. Noordegraaf & Van der Wal).

Maar zelfs al jaren voor zijn eerste boekpublicatie hield Ten Kate zich bezig met taalkundig onderzoek.

In 1699 bijvoorbeeld voltooide hij een *Verhandeling over de Klankkunde*, waarin hij blijk gaf van zijn kennis van de fysische factoren die een rol spelen bij het voortbrengen van klanken. Deze tekst bleef ongepubliceerd, maar werd herzien en verwerkt in de twee delen *Aenleiding* (Noordegraaf & Van der Wal 4).

In deze *Verhandeling* liet Ten Kate overigens al meteen zien dat zijn interesse verder reikte dan alleen de articulatorische fonetiek en de taal. Ook muziek en harmonieeler hadden zijn belangstelling. Deze uit 1699 stammende *Verhandeling* bevat ook een sectie over de verhoudingen tussen de tonen van het octaaf (Ducheyne, ‘Talents’ 38). Het thema bleef Ten Kate bezighouden, zoals blijkt uit de achtste “redewisseling van de *Aenleiding*”, waarin de “Toonverandering in de Zangkunst” behandeld wordt.

Schultink (263–266) wijst er bovendien op dat Ten Kate niet alleen als een voorloper van de wetenschappelijke historische taalkunde gezien moet worden, maar dat hij ook als morfoloog zijn tijd vooruit was. Hij werkte met een ‘onmiskkenbare morfologische netwerkconceptie’. De ongelijkvloeiende [= sterke] werkwoorden staan daarin centraal. De worteldelen der sterke verba en in het bijzonder hun verleden tijden, vormen het uitgangspunt voor wat tegenwoordig ‘conversie’ heet, dat wil in dit geval zeggen impliciete, niet door affixen gekenmerkte transpositie naar substantiva als (*de*) *krijg*, (*de*) *goot*, en (*de*) *gave* [van de verba *krijgen*, *gieten* en *geven* ‘ch’]. En van deze substantiva kunnen op hun beurt gelijkvloeiende, zwakke verba worden afgeleid [bijvoorbeeld *drinken*, *drank*, *drenken*, het laatste verbum met *Umlaut* van /a/]’ (263). Met de vaststelling van deze wetmatigheid was Ten Kate, zoals Schultink in het voetspoor van Rompelman (1952) terecht constateert, Grimm weer een eeuw voor. Dit was niet de enige correcte morfologische observatie van Ten Kate. Naast dat hij “de samenhang tussen Ablaut en conversie” (266) goed in beeld had, merkte hij ook op dat in samenstellingen het rechterdeel het hoofd is. Simon Stevin had dit al eerder vastgesteld, net zoals hij ook eerder de hiervoor genoemde klemtoonregel al had opgemerkt, maar Ten Kates formulering van wat nu de *right hand rule* heet is tekenend voor zijn werkwijze. “*’t Is gemeen, en ook bekend, dat onze Composita of Saemgezette Woorden meest altijd (eenige weinigen uitgezondert) het geslagt*

volgen van 't agterste deel” (‘Aenleiding’ I: 406), waarna hij een groot aantal voorbeelden en moeilijke gevallen laat volgen en bespreekt.

Ondanks Ten Kates toewijding en aandacht voor taal, heeft het onderzoek hiernaar niet zijn grote liefde. In 1729, tezamen met een zending van vier van zijn boeken, schrijft Ten Kate een begeleidende brief aan Johann Philipp Breyne, botanicus en arts te Dantzig, waarin Ten Kate vertelt dat andere interesses hem veel meer boeien.

UwEd: schrijft ook wel te willen weten, waer toe mijne liefhe[bberij] voornamelijk inclineerde. Ze is vrij wijd gestrekt. Van jongs af is [mijn] gevallen geweest op alle geagte konsten en wetenschappen. Tot het gra[mma-]ticael, zoo, en 't gene 'er in 'gemeen van gehandelt word, was nooit mij[ne] zinlykheit, dog wel voor zo verre zulks tot het verhevene deel behoord[e] en ons leeren [kon] netter te denken, en netter onze gedachten aen anderen mede te deelen. En dat onderzoek heeft mij zoveel stoffe van nieuws opgelev[erd] dat 'er de 2 gemelde quartijnen uit gegroeit zijn, die ik voor eenige tijd de wereld mede gedeelt heb [*Aenleiding* ch]. (...) Niettemin, schoon deze stoffe veel arb[eid] na zig gesleept heeft door 't aangroeyen van beschouwing op beschouwing, egter is ze nog van mijne minste liefhebberij gebleven. En veel meer van mijn vermaek is de stoffe van de werkjes No: II. en No: III. [*Den Schepper* en *Groey, Bloey Plantengewasschen* ch] dewijle mij die nog directer tot iets hoger opleiden: En nog van allermeest dat van No:IV [*Drie gewigtige bedenkingen* ch], vermits die beschouwingen zijn om mij te leiden daer mij dunkt dat ik wezen moet, en daer in 't regt genot en vermaek van de andere beschouwingen eerst in haer edelste geur kan vinden (Noordegraaf, 'Dantsig' 100).

De vragen die in het vervolg van deze bijdrage gesteld worden, gaan over wat dat hogere is, waar Ten Kate zijns inziens moest uitkomen en hoe dat in verband kan worden gebracht met zijn taalkundig werk.

2. Ten Kates productiviteit

Lambert ten Kate had geen academische achtergrond, maar maakte wel deel uit van wat Vermij (‘Formation’ 186) “the Amsterdam mathematical amateurs” noemt, een informele groep of wellicht niet meer dan een netwerk van wiskunde dilettantes, in de oorspronkelijke positieve betekenis van het woord. Tot deze liefhebbers behoorden onder meer de Purmerendse geneesheer en regent Bernard Nieuwentijt, die met zijn *Het regt gebruik der werelt beschouwingen, ter overtuiging van ongodisten en ongelovigen aangetoont* (1715) nationaal en internationaal bekend geworden is, de naar Amsterdam uitgeweken remonstrantse Zwitserse theoloog, filosoof, historicus en uitgever Jean le Clerc (1657–1736) en de als “spraakkonstenaar” uitvoerig bestudeerde Adriaen Verwer (1655–1717), die net als Ten Kate doopsgezind was en die wel gezien wordt als Ten Kates taalkundige mentor. Onder zijn initialen AV is Verwer een van de twee gesprekpartners in de tien dialogen waaruit het eerste deel van de *Aenleidingh* bestaat.

Leden van deze groep bestudeerden Newtons *Principia*, vooral de uitgebreide en van een toelichting voorziene tweede druk van 1713, onafhankelijk en met een ander doel dan de Leidse experimentele wetenschappers en propagandisten van Newton in academia, Boerhaave, 's Gravesande, en Van Musschenbroeck (Maas 129). Maar daarnaast waren ze ook actief op allerlei andere terreinen: zo publiceerden ze over taal, over de resultaten van hun natuuronderzoek en over filosofische en theologische kwesties. Het merendeel van deze groep betoonde zich dan ook in deze woelige vroege verlichtingsjaren (cf. Israel) anti-Cartesianist en anti-Spinozist, zonder overigens tot orthodox-conservatieve standpunten te vervallen. Ook verzamelden ze 'zeldzaamheden', die in hun kabinetten stonden te pronken of soms ook tentoongesteld werden (cf. Van de Roemer). Ten Kate heeft zich op al deze gebieden bewogen, mede doordat hij als rentenier niet alleen over voldoende vrije tijd, maar daarnaast ook over een vrijwel ongebreidelde belangstelling beschikte. Het is onbegonnen werk om al Ten Kates activiteiten en publicaties op te sommen, maar een kleine selectie ervan kan een goed beeld schetsen van zijn ruime interesses.

In 1720 schreef hij de *Verhandeling over het denkbeeldig schoon der schilders, beeldhouwers en dichters*, een studie over esthetica die pas in 1869 door Joseph Alberdingk Thijm gepubliceerd werd, maar waarvan Ten Kates tijdgenoten door een Engelse vertaling en een daarop volgende Franse bewerking, respectievelijk uit 1724 en 1732, kennis hadden genomen. In deze verhandeling prijst Ten Kate de wijze waarop Rafael Nieuwtestamentische figuren weet af te beelden door hen niet als aanzienlijken neer te zetten, maar juist als vrome eenvoudige lieden te portretteren. Aan het eind van zijn essay komt Ten Kate te spreken over de ideale lichamelijke verhoudingen van het "denkbeeldig schoon", of anders gezegd: de perfecte menselijke maten. En dan komt hij, voor ons onverwacht, terecht bij intervallen uit de muziek. Er bestaat naar zijn inzicht een harmonische relatie tussen de ideale menselijke lichamelijke proporties en de onderlinge afstanden binnen de toonladder. Ducheyne concludeert op basis hiervan terecht dat Ten Kate geloofde in een verborgen universele harmonie, die ten grondslag lag aan de creatie van de Schepper. (Ducheyne, 'Talents' 29–34).

Het was overigens niet de eerste keer dat Ten Kate zich de vraag stelde hoe je de ideale verhoudingen van het menselijk lichaam weer kan geven in de beeldende kunsten. Uit eerdere brieven blijkt dat hij zich al langer met deze kwestie bezig gehouden had en ook toen al op deze parallellie gestuit was. In een brief van 1710 aan de schilder en graveur Hendrik van Limborch schrijft hij:

Zie daar, op welk een wonderlye wyze de gronden van de Muzyk (...) met deze proportien van het Denkbeeldig schoon overeenstemmen. O! welk eene verwonderlyke saamengepaardheid! Welk verrukkende Liederden zingt onophoudelyk de schoone Natuur ter eere van haaren Goddelyken Schepper!²

² Geciteerd naar Ducheyne ('Talents' 35, fn 44).

In 1728 publiceerde Ten Kate samen met zijn net overleden jonge neef Herman *Drie gewichtige bedenkingen des gemoeds; benevens Den weg tot Heil; alsmede eenige zededichten door H.T.K. Jr* [= neef Herman]. Dit werk, aangeduid als “No IV” in de brief aan Breyne, kan het best omschreven worden als van religieuze en theologische aard, net zoals de na Ten Kates dood gepubliceerde evangelieharmonie *Het leven van onzen heiland Jezus Christus; in-een-getrokken uit eene nieuwljks onderzochte schikking van overeenstemminder vier Evangelisten* (1732).

Het andere werk dat Ten Kate naar Dantzig zond en dat hij als “No III” aanduidde, verscheen in 1727 als een bijlage bij het Register van het “gantse Natuur- en Konst-kabinet”³, dat uitgever Balthasar Lakeman in 1723 uitbracht, na het overlijden van Willem van Ranouw, de samensteller van dit uittrekselblad. De titel van dit werk is *Tweederhande Natuerkundige Beschouwingen omtrent den Groey, Bloey, 't Onderhoud en de Vrughtmaking der Plantgewassen*. Het laatste deel van deze titel spreekt voor zich, het ‘tweederhande’ slaat op het feit dat L.T.K.H., zoals Ten Kate het Voorbericht ondertekent, twee buitenlandse werken als bron voor zijn uittrekselwerk gebruikt heeft. Hoewel het hier in feite om een botanisch of misschien eerder agrarisch werk lijkt te gaan, grijpt Ten Kate het Voorbericht aan voor een religieuze bespiegeling.

Zo wel Lieflykheid van Reuk en Smaeck, als nut van Levens Onderhoud te trekken uit den Planten en Kruiden des Velds is den Menschen en Beesten gemeen geschonken. (...) Maer nog boven dit, en zo, verre 't nutte van 't Gemoed het voordeel van 't Burgerlyke overtreft, zo veel heerlyker, nutter en vermaekelyker, voor den Geest van dien, die 't doen kan, is het Eerbiedig beschouwen van des Scheppers Wonderbare Wysheid en Voorzienigheid, omtrent den Groey, Bloey, 't Onderhoud, en de Voortteeling der Plantgewassen (*2).

De Schepper en diens voortreffelijke inrichting van zijn Schepping zijn nooit ver weg bij Ten Kate, blijkt hier opnieuw.

Hoewel Ten Kate duidelijk laat zien dat het metafysische voor hem het hogere is, begeeft hij zich toch zonder aarzeling op het terrein van de fysica. Eind oktober 1716 voerde hij een lichtbrekingsexperiment uit dat Newton al eerder op een andere manier had uitgevoerd en over had gerapporteerd in zijn *Opticks*⁴ (Dijksterhuis 163). Ten Kates afwijkende resultaten werden pas decennia later in 1757 gepubliceerd in de *Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandse Maatschappij der Weetenschappen te Haarlem* onder de titel “Proef-ondervinding over de scheidende der couleuren, bevonden door een Prisma, in de volgende orde der Musyk”. Newton had al een relatie gelegd tussen de kleuren van het spectrum en de tonen van het octaaf. Op basis van een vernuftig bedacht experiment was

³ Hiermee doelt Lakeman op *Kabinet der natuurlijke historien, wetenschappen, konsten en handwerken*, zoals het blad officieel heette en dat verscheen vanaf 1719 tot aan Van Ranouws dood in 1723.

⁴ Ten Kate gebruikte niet de eerste Engelse editie uit 1704, maar de Latijnse van 1706.

Ten Kate in staat Newtons verdeling van het octaaf te verbeteren. Dat was in overeenstemming met zijn idee dat “vermits de Werken der Natuere, hoe meer ze ge kent, hoe volmaeckter dat ze gevonden worden” (Ten Kate, ‘Proef-onder-vinding’ 21). In wezen lijkt dit toch weer een metafysische verklaring, want het suggereert dat er een groot samenhangend systeem of een basisprincipe is dat ten grondslag ligt aan de natuur, of zoals Ten Kate waarschijnlijk liever gezegd zou hebben: de Schepping.

Kleurenleer had overigens al langer Ten Kates belangstelling. Van 1707 tot 1713 zocht hij samen met de eerder genoemde Hendrik van Limborch en diens collega Jacob Christoph Le Blon, die zich bezig hield met onderzoek naar kleurendruk en die ook de vertaler was van de Engelse editie van de *Verhandeling over het denkbeeldig schoon*, naar een methode hoe kleuren te mengen. Volgens Dijksterhuis (163) leidde dit onderzoek tot een aantal inventieve en originele experimenten en interessante ideeën over de eigenschappen van kleuren.

Wellicht dat Ten Kate ook nog de auteur is van het anoniem gepubliceerde *Beschrijving van het planetarium, dienende tot een Vervolg op den Korten Inhoud der Philosophische Lessen van Dr. J.Th Desaguliers* (1732) (Van de Bilt & Noordgraaf 10). De uitgever meldt in zijn “Bericht van den Uitgever” dat de auteur de verschijning niet meer heeft mogen meemaken, hetgeen zou kloppen als de schrijver inderdaad Ten Kate is.

3. De Schepper

Het vierde boek dat Ten Kate naar Dantzig stuurde, “No II”, verdient uitvoeriger aandacht. Het gaat hier om zijn uit 1716 stammende boek *Den Schepper en Zyn bestier te kennen in Zyne schepselen*. Dit werk is maar deels van Ten Kates hand. Het is een samenvattende vertaling van *Philosophical Principles of Natural Religion* van George Cheyne dat een jaar eerder verschenen was. Ten Kate baseerde zich bij zijn bewerking voornamelijk op de zeer uitvoerige samenvatting die de eerder genoemde Le Clerc in datzelfde jaar in zijn *Bibliothèque ancienne et moderne* had gepubliceerd. Ten Kate beperkte zich niet tot een simpele vertaling. Her en der voegde hij eigen opmerkingen en voorbeelden toe, op basis waarvan Ducheyne (‘Method’ 43) kon opmerken dat Ten Kate er blijk van gaf de sleutelbegrippen uit Newtons *Principia* te kennen en vertrouwd te zijn met een aantal van de technische resultaten die besproken worden in de Boeken I tot III van de *Principia*.

Verbazingwekkend is dit geenszins, als men bedenkt dat Ten Kates goede vriend Adriaan Verwer over een exemplaar beschikte van de eerste druk van Newtons *Principia* (1687). Van dit boek werden er naar schatting tussen de 250 en 400 exemplaren gedrukt (Jaski), waarvan er vijf in Nederland verkocht zijn

(Jorink & Zuidervaart 21). Verwers exemplaar is bewaard gebleven en bevindt zich nu in de Universiteitsbibliotheek van Utrecht. De opmerkingen en het commentaar dat Verwer in de marges heeft geschreven laten zien hoe intensief hij dit werk bestudeerd heeft (Mojet). Verwer had overigens ook goede contacten met een groep Schotse onderzoekers die in Newton geïnteresseerd was en tot wie ook George Cheyne behoorde, de auteur van het door Ten Kate bewerkte boek.

Wie de volledige titel van *De Schepper* leest begrijpt meteen wat de bedoeling van de auteur is: *Den Schepper en zyn bestier te kennen in Zyne Schepselen; Volgens het Licht der Reden en Wiskonst. Tot opbouw van Eerbiedigen Godsdienst, en Vernietiging van alle Grondslag van Atheistery, als mede Tot een rechtzinnig Gebruyk van de Philosophie*. Het gaat hier om een apologetisch werk, dat met behulp van wiskunde en ratio de Schepping tracht te doorgronden en daardoor nader te komen tot het begrip van de Schepper. Ten Kate acht het in zijn brief aan Breyne minder hoogstaand dan de *Drie gewigtige bedenkingen*, want die bevatten pure godsdienstwetenschap. Ongetwijfeld waardeert Ten Kate *Den Schepper* lager dan de *Drie gewigtige bedenkingen*, omdat in *Den Schepper* niet de theologie maar het natuuronderzoek voorop staat, ook al staat dit ten dienste van een hoger doel.

In de “Voor-reden” maakt Ten Kate duidelijk dat het doel van dit boek is om via natuurkundig onderzoek aan te tonen dat God niet als een schepper op afstand gezien moet worden, maar als een almachtige en goedertierende figuur die zich daadwerkelijk met de dagelijkse gang van zaken in zijn schepping bezig houdt.

Elk, die zyn redensgebruyk te werk weet te stellen, 't zy hy van de Wiskonst wete of niet, vind hier volheyd van Stoffe, om dat Allerschoonste en Wonderbaerlykste Gestel der Geschapene NATUER met een aendagtig Ooge en opgetogen herte te leeren beschouwen. En 't Bewys van GODES ZYN en BESTIER is hier niet op een enkele, maar meer dan honderd Pilaren, zoodanig vast en onwrikbaar gebouwt, dat yder van die, hoofd voor hoofd, schoon men de hulpe der anderen aen eene zyde schoof, magtig is, om het gantsche Getimmerte ongekreukt te blijven onderschragen. (...)

Hoe heuchlyk is het, in 't aendachtig beschouwen van de orde der Natuer, GODES onnaspeurlyke Wysheyd; in de gepaste Gedaentes der Stofdeeltjes, in derzelve mate en Gewigt, en vooral in de onderhoudende kragt van Beweging', GODES Almagt; en in de Schepping en Heylbezorging' van den redelyken Mensch, GODS ondoorgrondelyke Goedheyd te vinden; om al zoo zynen dadelyken en alles gestaeg ondersteunenenden Arm, niet schemeragtig, maer van naby, en als handtastelyk te leeren kennen, om den Vinger GODS met een neerslagtigen en dankbaren Eerbied te kussen (**5v - **5iv).

Voor een hedendaags lezer klinkt het wellicht vreemd dat Ten Kate de wiskunde inroept om tot het geloof te komen. Voor een geschoolde 17^e eeuwewer was dit echter heel gewoon, want hadden Descartes en Spinoza niet *more geometrico* hun filosofie en godsbegrip ontwikkeld? Ten Kate wil hetzelfde, maar is het absoluut oneens met Spinoza en vooral Descartes. Descartes, hoewel een goed wiskundige volgens Ten Kate, kiest een fout uitgangspunt. Hij gaat uit van hypo-

thesen en ontwikkelt op basis daarvan met mathematische middelen een theorie, die erop uitkomt dat God weliswaar de wereld geschapen heeft, maar zich vervolgens afzijdig houdt. De Schepping wordt geregeerd door een “Eeuwig *Mechanismus* van ’t Geheel-al zonder tusschen-komen van eenig Opperbestierder” (**2).

Men ging nog verder; tot te meerder opbouw van ’t zelve schreef *Descartes* alle de Werking van ’t Gedierte en van ’t Dierelyke aen zulk een *Mechanismus* (of Verschuyf- en Stoot-beweginge) toe; als of die zonder behulp van Ziel of geest, zonder Denken of wezendlyk Gevoel geschiedde: waer door een weg gebaent wierd, om verder ook alle de Bewegingen in den Mensch met een diergelyk Oog’aen te zien (*4).

De weg naar ‘ongodisme’(Vermij, ‘Secularisering’ 58) of atheïsterij, zoals Ten Kate dit noemt, wordt hiermee wijd open gezet en dat is voor de doperse Ten Kate een horreur. Spinoza, die in deze jaren in de Republiek nog meer onder vuur lag dan *Descartes*, wordt slechts één keer genoemd maar die ene keer maakt Ten Kate hem ook meteen ernstige verwijten.

[omdat hij en zijn volgelingen] alle de Werkingen van den OORSPRONK en als Noodzaekelyk in zig zelf, ons afschilderen, en HEM, een-wezig en een-zelvig met al de gewrogtgen; vermengende aldus den Schepper en ’t Schepsel, beneffens den Geest en ’t Lichaem zo onafscheidelyk ondereen, dat ‘er zelf in haren genaemden God en zyne Schepselen beyden even min vrye Will’ was: ik zeg in haren genaemden God, want hare stelling wel ingezien zynde, bedienden ze zig alleenlyk van dien agtbaren naem, om dien van ’t *Blinde Nootlot*, die te Heydensch klonk, dog in der daed daer mede gemient wierd, of nootzaeklyk uyt volgde, mede te verbloemen (*5);

Gelukkig echter ontwikkelden “eenige voorname Mannen in Engeland, die in de onzekerheid der Onderstellingen [hypothesen ch] geen’ smaek hadden” (**) met behulp van natuurkundige proeven en ondersteund door de juiste wiskunde een *Philosophia Experimentalis*.

En, dat men op zulke Grondslagen niet alleen zekerder, maer zelf ook verder, als met eenige zulke Onderstelling, vorderen kan, heeft de allerberoemste Wiskonstenaar *Newton* aengetoont in zyn Boek genaemt *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (**);

Dus is nu door dit bewys niet alleen ’t gevaer van de *Philosophie* uyt de weg geruymt, maer ook in de Wiskonst, na den trant van dezen Engelschen Heer op den Hemelsloop toegepast, een allerkragtigsdt Betoog en onverzettelyken Steun van onzen Welgegronden Godsdienst te vinden. Want de Ridder *Newton* gaf hier wiskonstiglyk zulk een vertooning van de *Natuer*, dat men onwederspreeklyk genootzaekt wierd, om byzonderlyk GODES HAND in die verschynselen te erkennen, zulks dat men (...) blind moet zyn, om in alle die Schikkingen de Wysheyd en Goedheyd van eenen Almogend Bouw-Heer niet te kunnen vinden (**2).

De wijze waarop Isaac Newton experiment en theorie wist te combineren, leidt er in de ogen van Lambert ten Kate toe, maar eerder ook al in die van Adriaen Verwer (cf. Mojet), dat onomstotelijk aangetoond kan worden dat er een Schepper bestaat, die zich daadwerkelijk met de dagelijkse gang van zaken

in zijn Schepping bezig houdt. Of om de woorden van Vermij ('Formation' 183) te parafaseren: de theorie van Newton is onder zijn aanhangers niet alleen een verklaring van de zwaartekracht, maar tegelijk ook een demonstratie van de werkzaamheid van de vinger Gods in de natuur.

Ten Kate was aanvankelijk helemaal niet van zins Cheynes werk te vertalen, schrijft hij. Hij had het plan om te zijner tijd verslag te doen van wat hij in der loop der jaren "in 't natuurkundige ondervonden en zelf opgemaakt had" om zo "deze gewigtige Stoffe, zo vol van onverzadelyke Zielsgeneugte" in eigen woorden op te tekenen. Het uitvoerige Franse uittreksel van Le Clerc en lezing van het Engelse "tractaetje" zelf overtuigden hem er evenwel van dat hij zijn andere werk, de *Aenleiding*, terzijde moest schuiven om aan *Den Schepper* prioriteit te geven. Hij kon nu immers "in een kort beslag, onder 't bijvoegen mijner Aenteekeningen, 't Voornaemste van dit myn Oogmerk (...) voldoen" (**3).

4. Ten Kates drijfveer

Uit wat hiervoor geciteerd en becommentarieerd is, komt een duidelijk beeld naar voren van wat Ten Kate drijft bij al zijn onderzoek. Hoewel hij spreekt over "vermaek" in zijn brief aan Breyne moeten we hierbij niet aan een aangenaam tijdverdrijf denken. Het gaat hem om "zielsgeneugte", zoals de "Voor-reden" van *Den Schepper* duidelijk maakt, dus zoiets als bevrediging van de ziel. Ten Kate wil door middel van zijn onderzoek een innerlijke onrust bestrijden. De vragen die hem bezig houden en waarvan de beantwoording hem het hoogst bereikbare geluk kunnen bezorgen, blijken van theologische aard. Dit komt overeen met de woorden van zijn eerste biograaf, Herman Tollius (35), die zei dat al zijn werk geïnspireerd is door zijn geloof.

Ten Kate vraagt minder naar een bewijs van het bestaan van een Schepper dan om inzicht in het wezen van die Schepper. Is hij actief betrokken bij zijn Schepping en is hij inderdaad de albestierder die met wijsheid en goedheid richting geeft aan deze Schepping? Het antwoord op die vragen, ligt volgens Ten Kate in proefondervindelijk natuuronderzoek. Natuuronderzoek is voor hem niet alleen onderzoek van flora en fauna, maar ook en vooral van fenomenen uit de fysica. In dat onderzoek was Ten Kate al ver gevorderd. Hij heeft ontdekt dat aan een aantal natuurkundige verschijnselen, zoals de verhouding van kleuren ten opzichte van elkaar en de ideale menselijke proporties, eenzelfde harmonie ten grondslag ligt, die overeenkomt met die van de tonen in het octaaf. Een nog duidelijker aanwijzing voor een alwijze Schepper die zich met één formule in de hand gezet heeft aan het creëren van zijn Schepping, is moeilijk denkbaar.

Ten Kate is geenszins de eerste die op deze 'natuurlijk filosofische' wijze de wereld om hem heen benadert. Newton deed dit ook, al liet deze nadrukkelijk

alle theologische of religieuze consequenties van zijn theorie buiten beschouwing. Navolgers, de zogenaamde Newtonians, gebruikten diens ideeën echter wel in hun metafysica, zoals Ten Kate dit ook expliciet doet. Vandaar dat men hem ook wel een Newtonian genoemd heeft, zelfs in zijn taalkundig werk (Noordegraaf, 'Matter', en vooral Salverda).

Ten Kates vriend en taalkundig mentor Adriaen Verwer gebruikte Newtons opvattingen over zwaartekracht en de daarmee samenhangende verklaring van de elliptische banen van hemellichamen expliciet ten bewijze van Gods bestaan en van diens ingrijpen in de Schepping. Het is immers onmogelijk om een ovaal draaiende te houden zonder tussenkomst van een onafhankelijke "bestierder". (Mojet 65). De benaming Newtonian voor Verwer, Ten Kate en gelijkgestemden is echter misleidend. Anders dan bijvoorbeeld 's Gravesande promootten ze niet Newtons theorieën, maar gebruikten ze slechts datgene wat in hun kraam te pas kwam; Newton was nuttig voor hun doel (cf. Mojet; Vermij, 'Supernatural'; Ducheyne, 'Method'). "'Newtonianisme' zoals gepraktiseerd door de vroege Nederlandse 'Newtonians', [Verwer, Ten Kate, Nieuwentijt e.a. ch]", schrijft Dijksterhuis (174), "was het fysicotheologisch programma dat uitdaagde tot een vroom antwoord op de veronderstelde atheïstische implicaties van Descartes' en Spinoza's mechanistische filosofische opvattingen. Met andere woorden, 'Newtonianism' is een theologisch/filosofisch begrip dat zorgvuldig onderscheiden moet worden van astronomische, fysische of chemische theorieën". Nieuwentijt, die Newtons methode ook inzette waar hem dat uitkwam, accepteerde bijvoorbeeld geenszins dat de aarde om de zon draaide. Dit "zou zijn boek in orthodoxe kring onverteerbaar maken", concludeert Besseling (110).

De publicatie van Ten Kates *Den Schepper* was een van de aanstichters van een golf van fysicotheologie in de Nederlanden vanaf 1715 (Dijksterhuis 165). Terzelfder tijd publiceerden ook Adriaen Verwer, Jean Le Clerc en Bernard Nieuwentijt soortgelijke geschriften, waardoor de indruk ontstond van een georkestreerde campagne (Vermij, 'Supernatural' 187). Ieder van hen had natuurlijk een eigen aanpak en baseerde zich op andere delen van Newtons werk, maar wat ze allemaal deelden is dat ze de "relatie tussen God en de natuur zo probeerden te definiëren dat die zowel aan wetenschappelijke als aan religieuze eisen voldeed" (Vermij, 'Supernatural' 188).

Fysicotheologie is een school binnen de theologie, die opkwam aan het eind van de 17^e eeuw en tot ver in de 18^e eeuw populair bleef. Deze school probeerde op basis van proefondervindelijk onderzoek kennis over God te vergaren en die op basis van harde feiten en daarop verricht experimenteel onderzoek diens grootsheid, almacht en wijsheid trachtte te bewijzen (cf. Bots & Vermij, 'Secularisering'). Fysicotheologische auteurs beperkten zich niet tot het bestuderen van de Bijbel, maar 'lazen' ook een tweede bron: het Boek der Natuur (Van Berkel 269).

De befaamdste van deze Nederlandse fysicotheologen is Bernard Nieuwentijt. De ondertitel van zijn uit 1715 en vaak herdrukte *Regt Gebruik* “ter overtuiging van ongodisten en ongelovigen” maakt al duidelijk wat zijn bedoeling is. Het is net als *Den Schepper* een apologetisch werk, maar minder theoretisch. Nieuwentijt, arts van opleiding, bespreekt eerst het menselijk lichaam, hoe bijvoorbeeld ademhaling werkt, wat de functies zijn van het hart en waarvoor spieren dienen. Vervolgens bespreekt Nieuwentijt hoe de buitenwereld in elkaar steekt: wat de lucht is en waarvoor die dient, welke vogels er zijn en wat hun verschillende rollen zijn, hoe de plantenwereld in elkaar zit, de kosmos, welke natuurkundige en scheikundige wetten er bestaan en tenslotte eindigt Nieuwentijt met de vraag naar de opstanding van de mens. Telkens komt hij tot de conclusie dat de Schepping zoals wij die in en om ons heen zien het bewijs is van de volmaakte voorzienigheid van de Schepper. Een voorbeeld: waarom zijn er zulke onhandige dingen als bergen? Die spelen een rol in de globale waterhuishouding die niet over het hoofd gezien kan worden, want ze dwingen de wolken tot opstijgen, waardoor ze hun water als regen naar beneden moeten laten vallen, hetgeen de wijsheid van de Schepper aantoont.

Een navolger van Nieuwentijt, Jan Floris Martinet (1729–1795), ging in zijn zeer populaire *Katechismus der Natuur* (1777–1779), veel verder. Waarom heeft de mens twee neusgaten? Dat is omdat hij bij verkoudheid dan nog altijd een neusgat over heeft om te ademen. Waarom heeft een otter korte poten, brede voeten en tenen met zwemvliezen? Het antwoord is simpel: zodat hij sneller kan zwemmen. Waarom bestaan er luizen? Om onhygiënische, luie mensen te dwingen zich te wassen. Waartoe is het hert op aarde? Om de mens jachtgenoege en wildbraad te verschaffen. Wat is de functie van de walvis? Om de mensheid van veel spek te voorzien. Waarom zijn de meeste planten groen? Omdat de wereld, als de flora uitsluitend zwart was, te somber zou worden en in het geval planten andere kleuren zouden vertonen, de wereld ondraaglijk bont zou worden. (Paasman 51–53). Al deze voorbeelden bewijzen de vooruitziende blik van de Schepper, diens goedheid en wijsheid. De gehele Schepping is doelmatig ingericht en alleen een almachtige, wijze Vader kan dat gedaan hebben.

5. Ten Kate als taalkundige

In zijn taalkundig werk claimt Ten Kate nergens een godsbewijs te willen leveren of te willen aantonen dat de taal zo doelmatig is dat die wel door de Schepper zelf bedacht moet zijn. Expliciet fysicotheologisch gezien laat hij zich nauwelijks uit in *De Gemeenschap* en *De Aenleiding*. Toch is duidelijk dat hier dezelfde onderzoeker aan het werk is. Dat kan natuurlijk ook niet anders. Ten Kate is er immers ten heiligste van overtuigd dat de Schepping Gods werk is en dat die

systematisch in elkaar zit. Je moet alleen uitvinden hoe. Voor taal als deel van de ‘natuer’ ligt het niet anders.

In de tiende redewisseling, van de veertien waaruit deel één van de *Aenleiding* bestaat, vraagt discussiant L, die doorgaans als Ten Kate zelf geïdentificeerd wordt, zich af wat de zin van taalkundig onderzoek is in vergelijking met de andere wetenschappen:

die ons helpen tot het voornaemste en nutste gebruik van al ‘t Zichtelijke, en van alle Wetenschappen, om overal zo binnen als buiten ons die Goddelijke Prediking van al ‘t Geschapene te verstaen, die den Schepper groot maekt en ons klein en nederig.

Zijn gesprekspartner N, Adriaen Verwer, die immers onder het pseudoniem ‘Anonymus Batavus’ zelf ook over taalkunde gepubliceerd had (Noordegraaf & van der Wal 8), antwoordt daarop:

Dog op dien voet kan ook de Natuerkundige Beschouwing van de Spraek- en Tael-gebruiken voor geen gering voorwerp verstrecken, niet alleen voor zo verre ze aenleiding geeft om netter te leeren denken en spreken, maer voornamentlijk, om dat ze ons de Waerde en Heerlijkheid onzer Tale, en vooral het Vermogen in ,t Letter-vormen en Spraekvoeren doende kennen, ons even als al het andere Geschapene, en alle andere Gaven van den Schepper aen ons geschonken, zeer kragtig tot onzen Weldoender trekt; en dat te meer, om dat we de Tael in al onzen handel nergens kunnende missen, gestadig-aen deze prediking voor ons krijgen (*Aenleiding* I: 332).

Ten Kate laat zijn gesprekspartner hier duidelijk zeggen dat een onderzoek naar taal, verricht op een vergelijkbare wijze met het onderzoek van de natuur, de mensheid nader tot haar Weldoener zal brengen, hetgeen niet anders dan als een fysicotheologisch onderzoeksprogramma kan worden gezien (cf. Jongeneelen 206). Ten Kate blijkt vervolgens volstrekt overtuigd van de legitimiteit van dit door Verwer aanbevolen type onderzoek: “Dat mijn Heer het dus opvat, zal mij met te meerder lust dit Werk doen vervolgen”.

In het onderzoek volgt Ten Kate de door Newton geschetste empirische methode: eerst de data daarna de hypothesen. Of conform Newtons overbekende anti-Cartesiaanse stelregel: *hypotheses non fingo* (‘ik bedenk geen hypothesen’). Of in Ten Kates woorden: “De Tael-wetten, even als de Land-wetten, nu van agteren te vinden en niet te maken” (*Aenleiding* I: 398). Dus geen a priori thesen, maar a posteriori. Ten Kate benadrukt dit principe herhaaldelijk. In de derde redewisseling zegt hij instemmend tegen zijn gesprekspartner: “Ik stel vast met u, dat men de *Taelwetten* of *Taelgebruiken* moet vinden en niet maken (...)” (*Aenleiding* I:13) en sluit hiermee aan bij Verwers eigen praktijk, die in 1707 als Anonymus Batavus een *grammaire raisonnée*, zoals die zich in Nederland gemanifesteerd had en als doel had de taal te reguleren op basis van vooraf vastgestelde logische inzichten (Noordegraaf, ‘Radical’ 157). Het voornaamste doelwit van Verwer was daarbij de cartesiaans geïnspireerde Arnold Moonen die grote populariteit

verwierf met zijn *Nederduytsche Spraekkunst*, waarin hij de taal probeerde te reglementeren aan de hand van het taalgebruik van de grote 17^e eeuwse dichters. Het was vooral Moonens regelzucht die diametraal-tegenover Verwers en Ten Kates op gebruik gerichte aanpak stond, die de steen des aanstoots vormde.⁵

In de tweede dialoog, ‘Lof der sprake, of heerlykheid en waerde der spraek-voering’, legt Ten Kate uit waarom het zo belangrijk is de taal te onderzoeken. “Spraek”, en daarmee bedoelt hij taal en spraek tezamen, is een “hemels geschenk” (*Aenleiding* I: 6) en dat “hy stom zy, die de Sprake gering schat” (*Aenleiding* I:7). Want wat is een mens zonder taal. Vervolgens legt Ten Kate uitvoerig uit dat het de taal is die de mens van het dier onderscheidt (cf. Noordegraaf, ‘Kringen’). Vandaar dat de taal onderzocht dient te worden.

“Taelvoering” is een “wonderbaerlyk vermogen” aan de mensheid geschonken door de “Gever” (*Aenleiding* I: 7).

een Gave zo dierbaer, dat ze ons de Aerde tot een Paradijs zou maken, zo ze nooit misbruikt wierd, zo geen onkunde of verkeerd beleid zig ooit van haer bediende. (...) Bezie de Wijsheid van den Schepper, hoe Hy de Lugtdeelen ontfankelijk van Klankbewegingen geschapen heeft, zo dat ze niet alleen eene *Sterker* en *Zwakker* beweging van *Geluid* aennemen, maer ook eenen *Hooger* en *Lager toon*, en daer door eene Zielroerlijke Leiding van gezang; Overdenk zijne Goedheid dat Hij den Mensch niet alleen met bequame werktuigen beschonk, om die tweederhande trapsgewijze verandering van klankbeweging in de Lugt door ,t gehoor te kunnen onderscheiden, en, dat nog meer is, om zelf die klanken na zijn welgevallen te kunnen voortbrengen, maer allermeest, dat Hij ons ,t vermogen gegunt heeft van de *Letterklanken* te maken, van het *Woordvormen*, van het *Taelvoeren*, om op zulk eene wijze onze innerlijkste gedagten aan anderen te kunnen mededeelen (*Aenleiding* I: 7–8);

Het menselijk taalvermogen bewijst kortom de voorzienigheid en de wijsheid van de Schepper en daarom gaat het bij het taalonderzoek niet om het opgraven van oude gebruikswijzen om op basis daarvan regels vast te stellen, zoals Moonen deed, maar om het systeem te ontdekken waardoor duidelijk wordt wat Gods voorzienigheid aan de mens geschonken heeft (cf. Van de Bilt 86).

Ten Kate volgt in zijn uitleg over het ontstaan van taal het Bijbelverhaal, waarin staat dat God de dieren voor Adam bracht om te zien hoe hij ze zou noemen (Gen. 2: 18–20).

Waerlijk, mijn Vrind, niet dan al te zelden overweegt men genotene giften. Deze gave, dit vermogen komt mij zo waerdig en verwonderlijk te voren, dat schoon ik mij enen Adam, een eerstgeschapen’ mensch als onbesmet van Geest en edel van werktuigen verbeelde, ik niet bezeffen kan hoe bij hem een Taelvoering zou verwagt kunnen worden, zo Gods Almagt hem

⁵ Een anonieme beoordelaar wijst er terecht op dat Verwer en Ten Kate een karikaturale rol schetsen van hun tegenstander Moonen. Ook deze ging uit van een zekere empirische, *a posteriori* werkwijze door zijn regels te zoeken in oude gebruikswijzen. Tevens merkt de beoordelaar wederom terecht op dat ook Verwer en Ten Kate een *a priori* standpunt innemen door er bijvoorbeeld voetstoots vanuit te gaan dat *casus* en *genus* volledige operationele standpunten zijn in het Nederlands.

niet bestraelt had met een drift tot zulk een' beweging; en zelf waer die konst ook ligt met zulk eenen verstorven, zo de vinger Gods den Kinderen niet een sterken trek en eene onbegrijpelijke hebbelijkheid tot nabootsing hadde ingeplant.

Taal is door goddelijke inspiratie ontstaan en vervolgens onder het goedkeurend oog van de Schepper door middel van de menselijke rede uitgebouwd.

En, zou men de *Taelvoering* of 't Vermogen van die niet onwaerdeerlijk agten en noemen? als zijnde gegeven om te dueren zo lange de werelt duert, en een Goddelijke gave, geschonken aen onzer aller aertsvader Adam, om haer aen te queken tot dienst en band van maetschappije, en, na dank-plicht te rekenen, tot lof van zijnen Weldoender; zijnde wijders, om haer vrugbaer en bloeiende te maken, gevoed met de melk der Rede: want zo de Rede hare hulp niet geboden had om de schikking der Sprake te voegen na 't natuerlijke onderscheid en de bequame leiding der denkbeelden, alle wetten of vaststellingen daer omtrent waren ligtelijk onbruikbaar geweest of geworden (*Aenleiding* I: 9–10).

De ratio kan niet anders dan regelmaat produceren. Er moet dus een systeem ten grondslag liggen aan de taal en die moet vervolgens in de taal te ontdekken zijn, ook al luidt het vooroordeel dat de taal vol uitzonderingen zit. Daarom is taalonderzoek nodig, maar dit betekent niet dat je zomaar lukraak om je heen kunt kijken. Men dient gericht te zoeken, zoals het frontispice van Ten Kates boekuitgave al aangeeft *qui querit invenit* ("wie zoekt die vindt"). Het gevolg is eveneens al in de gravure van de titelpagina te vinden, want daar ziet men een gezond gevuld engeltje een paper verscheuren waarop te lezen valt "geen Regel zonder exceptie" (Van der Wal 204–207).

De richting die gevolgd moet worden is de historische taalvergelijking. Al helemaal aan het begin van hun eerste gesprek wijst Verwer erop dat Ten Kate met zijn vorige boek *De Gemeenschap* niet voor niets andere Germaanse talen en voorstadia van die talen naast elkaar gelegd had. Daardoor kon hij vergelijken en een systeem achter de sterke werkwoorden ontdekken, waar anderen slechts chaos en uitzonderingen waarnamen. "Eene vlekke, die waerlijk te deerlijk zou zijn, indien ze zo wel in waerheid, als in de vergissing der Letterkonstenaers bestond" (*Aenleiding* I: 2).

Die smet heeft Ten Kate kunnen verwijderen. Hij ontdekte dat er een regelmaat ten grondslag heeft gelegen aan het verbale systeem van de Germaanse talen. En die "Regelmatigheid is de Kroon eener Tale" (*Aenleiding* I: 543). Ten Kate is er niet zozeer trots op dat hij ontdekt heeft wat sedert Grimm Ablaut genoemd wordt, maar wijst vooral op "'t belang en nut van de kennisse dezer regelmatigheid" (*Aenleiding* I: **1v). Want daarmee kan hij laten zien hoe de voorzienige Schepper de redelijke geest van Adam en diens nakomelingen heeft kunnen sturen om ervoor te zorgen dat er een heldere systematiek aan de taal ten grondslag ligt.

Ondertusschen is het mij niet onaengenaem geweest, na ons onderzoek dezer Talestofte, te bevinden dat het gemeene zeggen van *daer is geen Regel zonder exceptie* bij onze Tael geene proef meer kan houden, alzoo de Uitzonderingen zo schaers zijn geworden, en, na de rijklijkheid der gevallen te rekenen, genoegsaem als tot niet zijn versmolten (*Aenleiding*: **2v).

Met het verzamelen van data uit een groot aantal verschillende Germaanse talen, de consciëntieuze vergelijking daarvan en het vervolgens formuleren van een hypothese heeft Ten Kate niet alleen het methodisch programma van Newton gevolgd, hij is daarmee ook een stap verder gegaan. Hij wilde met zijn resultaat bewijzen dat taal geen rommeltje is, want een geschenk van de Schepper kon immers onmogelijk een rommeltje zijn. Dat maakt van Ten Kate niet alleen een taalkundige, maar ook een fysicotheoloog. Of zoals Noordegraaf ('Logos' 69) concludeerde: Ten Kates taalkundige werk wordt gekenmerkt door een zoektocht naar regelmaat en harmonie. Net zoals zijn onderzoek op andere terreinen.

Bibliografie

- Besseling, John. "Op de bres voor Kerk- en Burgerstaat. De politieke carrière van fysico-theoloog Bernardus Nieuwentijt". *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman*, vol. 45, no. 2, 2022, pp. 101–118.
- Bots, Jan. *Tussen Descartes en Darwin. Geloof en natuurwetenschap in de achttiende eeuw in Nederland*. Van Gorcum, 1972.
- Ducheyne, Steffen. "A matter of Method. Lambert ten Kate's New methods in the Study of Language and the Natural Philosophical Method of Isaac Newton". *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, vol. 137, 2022 pp. 28–49.
- . "Using one's talents in honor of God: Lambert ten Kate (1674–1731) and Isaac Newton's philosophy". *Science in Context*, vol. 34, 2021, pp. 25–50.
- Dijksterhuis, Fokko Jan. "Low Country Opticks. The optical pursuits of Lambert ten Kate and Daniel Fahrenheit in early Dutch 'Newtonianism'". *Newton and the Netherlands: How Isaac Newton was fashioned in the Dutch Republic*, geredigeerd door Eric Jorink en Ad Maas, Leiden University Press, 2012, pp. 159–183.
- Israel, Jonathan. *Radical Enlightenment: Philosophy and the making of Modernity*. Clarendon Press, 2001.
- Jaski, Bart. *Newton door de ogen van een amateur*. Bijzondere collecties, Universiteitsbibliotheek Utrecht, 2020, <https://bc.library.uu.nl/newton-door-de-ogen-van-een-amateur.html>. Geraadpleegd 17 mei 2023.
- Jorink, Eric, en Ad Maas. *Newton and the Netherlands: How Isaac Newton was fashioned in the Dutch Republic*. Leiden University Press, 2012
- Jorink, Eric, en Huib Zuidervaart. "The miracle of our time". How Isaac Newton was fashioned in the Netherlands". *Newton and the Netherlands: How Isaac Newton was fashioned in the Dutch Republic*, geredigeerd door Eric Jorink en Ad Maas, Leiden University Press, 2012, pp. 13–65.
- Knol, Jan. "De Grammatica in de achttiende eeuw". *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*, geredigeerd door Dirk M. Bakker en Geert R.W. Dibbets. Malmberg, 1977, pp. 64–112.
- Maas, Ad. "The man who Erased Himself. Willem 's Gravesande and the enlightenment". *Newton and the Netherlands: How Isaac Newton was fashioned in the Dutch Republic*, geredigeerd door Eric Jorink en Ad Maas, Leiden University Press, 2012, pp. 113–138.
- Mojet, Emma. *Early Dutch interest in Newtonian Mathematics. Adriaen Verwer (1654–1717) and Newton's usefulness* (unpublished MSc thesis). Utrecht University, 2016.
- Moonen, Arnold. *Nederduytsche Spraekkunst, ten dienste van in- en uitheemschen uit verscheidene schryveren en aentekeningen opgemaakt*. François Halma, 1706.
- Nieuwentijt, Bernard. *Het regt gebruik der werelt beschouwingen ter overtuiging van ongodisten en ongelovigen*. Joannes Pauli, 1720, derde druk.

- Noordegraaf, Jan. "Amsterdamse kringen. Taalkunde en theologie". *Teeckenrijcke Woorden voor Henk Duits*, geredigeerd door Fred de Bree, Marijke Spies en Roel Zemel. Stichting Neerlandistiek VU / Nodus, 2002, pp. 235–252.
- "A Matter of Time. Dutch philosophy of language in the eighteenth century". *Janus at the Milenium: Perspectives on Time in the Culture of the Netherlands*, geredigeerd door Thomas Shannon en Johan Snapper. University Press of America, 2004, pp. 211–225.
- "From 'Radical enlightenment' to Comparative Historical Linguistics. The study of language in the Netherlands around 1700". *The History of Linguistics in Texts and Concepts – Geschichte der Sprache in Texten und Konzepten*, geredigeerd door Gerda Hassler en Gesina Volkmann. Nodus, 2004, pp. 155–168.
- "Lambert ten Kate schrijft naar Dantsig. Brieven aan Johan Philipp Breyne". *Achttiende Eeuw*, vol. 39, no. 2, 2007, pp. 96–101.
- "Lambert ten Kate en de 'logos'. Religion and linguistics in the eighteenth century". *Metaphilology. Histories and languages of philology*, geredigeerd door Pascale C. Hummel. Philologicum, 2007, pp. 61–72.
- Noordegraaf, Jan, en Marijke J. van der Wal. *Lambert ten Kate (1674-1731) en detailwetenschap. Lambert ten Kate Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake. Eerste deel*, uitgegeven door Jan Noordegraaf en Marijke van der Wal. Uitgeverij Canaletto/Repro-Holland BV, 2001 (1723), pp. 2–26.
- Paasman, Bert. *J.F. Martinet. Een Zutphens filosoof in de achttiende eeuw*. H.W. ten Bosch. 1971.
- Roemer, Gijsbert M. *De geschikte natuur: theorieën over natuur en kunst in de verzameling van zeldzaamheden van Simon Schijnvoet (1652–1727)* (uitgave in eigen beheer). Diss. Universiteit van Amsterdam, 2005.
- Rompelman, Tom A. *Lambert ten Kate als Germanist*. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, 1952.
- Salverda, Reinier. "Newtonian Linguistics. The contribution of Lambert ten Kate (1674–1731) to the study of language". 'Proper Words in Proper Places': *Studies in Lexicology and Lexicography in Honour of William Jervis Jones*, geredigeerd door Máire Davies, John Flood en David Yeandle. Verlag Hans-Dieter Heinz, 2001, pp. 115–132.
- Ten Cate, C. Ludo. *Lambert ten Kate Hermansz. (1674–1731). Taalgeleerde en konst-minnaar*. Stichting Ten Cate/Ten Kate. 1987.
- Ten Kate, Lambert. *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche*, uitgegeven door Igor van de Bilt en Jan Noordegraaf. Stichting Neerlandistiek VU/Nodus Publikationen, 2001 (1710).
- *Den Schepper en zyn bestier te kennen in Zyne Schepselen; Volgens het Licht der Reden en Wiskonst. Tot opbouw van Eerbiedigen Godsdienst, en Vernietiging van alle Grondslag van Atheistery, als mede Tot een rechtzinnig Gebruyk van de Philosophie*. Amsterdam: Pieter Visser, 1716
- *Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake*, uitgegeven door Jan Noordegraaf en Marijke van der Wal. Uitgeverij Canaletto/Repro-Holland BV, 2001 (1723) 2 dln.
- *Tweederhande Natuerkundige Beschouwingen omtrent den Groey, Bloey, 't Onderhoud en de Vrugtmaking der Plantgewassen*. Balthasar Lakeman, 1727. Ook beschikbaar via <http://archive.org/details/kabinetdernatuur08amst/page/n401/mode/2up?view=theater>.
- "Proef-ondervinding over de scheyding der couleuren, bevonden door een Prisma, in de volgende orde der Musyk". *Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandse Maatschappij der Weetenschappen te Haarlem*, derde deel, 1757, pp. 17–30.
- Tollius, Herman. "Over Lambert ten Kate Hermansz. den voortreffelijken grondlegger der Nederduitse letterkunst". *Museum, of verzameling van stukken ter bevordering van fraaije kunsten en wetenschappen*, vol. 1, 1812, pp. 3–37.

- Van Berkel, Klaas. *Citaten uit het boek der natuur: opstellen over Nederlandse wetenschapsgeschiedenis*. Bert Bakker, 1998.
- Van de Bilt, Igor. *Landkaartschrijvers en landverdelers. Adriaan Verwer, Adriaan Kluit en de Nederlandse taalkunde van de achttiende eeuw*. Stichting Neerlandistiek VU, 2009.
- Van de Bilt, Igor, en Jan Noordegraaf. "'En zie daer 't begeerde'. Ten Kate, Verwer en de studie van het Gotisch". Lambert ten Kate. *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke en de Nederduytsche*, uitgegeven door Igor van de Bilt en Jan Noordegraaf. Stichting Neerlandistiek VU/Nodus Publikationen, 2001, pp. 7–27.
- Van der Wal, Marijke J. "Lambert ten Kate presenteert zijn taalwetenschappelijke aanpak". *Boekenwijsheid. Drie eeuwen kennis en cultuur in 30 bijzondere boeken. Opstellen bij de voltooiing van de Short-Title Catalogue, Netherlands*, geredigeerd door Jan Bos en Erik Geleijns. Walburg Pers, 2007, pp. 204–212.
- Vermij, Rienk. *Secularisering en Natuurwetenschap in de zeventiende en achttiende eeuw*. Rodopi, 1991.
- "The Formation of the Newtonian Philosophy: The Case of the Amsterdam Mathematical Amateurs". *The British Journal for the History of Science*, vol. 36, no. 2, 2003, pp. 183–200.
- "Defining the Supernatural. The Dutch Newtonians, the Bible and the Laws of Nature". *Newton and the Netherlands: How Isaac Newton was fashioned in the Dutch Republic*, geredigeerd door Eric Jorink en Ad Maas, Leiden University Press, 2012, pp. 185–206.
- Verwer, Adriaen. *Linguae Belgicae Idea Grammatica, Poetica, Rhetorica deprompta ex Adversariis Anonymi Batavi in Usus Proximi Amici*. Franciscus Halma, 1707.

Marcin POLKOWSKI

ORCID: 0000-0002-5854-2027

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

The contributions of Idzi Radziszewski, Gomma Michiels and Stefan Wyszyński to research in Dutch Studies at the Catholic University of Lublin in the light of the university's contacts with the Low Countries (1918–1939)

Abstract

In 1918 a Catholic university (*KUL*) was founded in the Polish city of Lublin. Idzi Radziszewski (1871–1922), a graduate of the Catholic University of Leuven (*KU Leuven*), became the first rector of *KUL*. The connection with *KU Leuven* is an important part of the founding narrative of this Polish university. But what about Dutch studies – were they pursued before 1977 (the official beginning of Dutch studies at *KUL*)? The aim of this article is twofold. First, it examines the extent of the Polish-Dutch and Polish-Flemish academic exchanges between 1918 and 1939, focusing on Polish graduates of Belgian universities working at *KUL*, *KUL* scholars visiting Belgium and the Netherlands and Flemish and Dutch scholars employed at *KUL*. Subsequently, the relationship of the earliest products of the scholarly activities of the leading members of the academic community at *KUL* with Dutch studies will be assessed: Idzi Radziszewski's *Wszechnica katolicka w Lowanium* [*The Catholic University in Leuven*, 1908], “Ruch flamandzki” [“The Flemish Movement”, 1923] by Gomma Michiels OFMCap and future cardinal and primate of Poland Stefan Wyszyński's *Główne typy akcji katolickiej za granicą* [*The Main Types of Catholic Action Abroad*, 1931]. Of these, Michiels' article is the most significant monographic contribution to the field of Dutch studies. However, the other two are important works in which the objects of Dutch studies are presented in an interdisciplinary context.

Keywords: John Paul II Catholic University of Lublin, academic exchange, Poland, Belgium, the Netherlands, Dutch Studies, Idzi Radziszewski, Gomma Michiels, Stefan Wyszyński.

1. Introduction

The John Paul II Catholic University of Lublin (hereafter: *KUL*) is the oldest continuously existing academic institution in the city of Lublin in south-eastern Poland. Its founding in 1918 was the result of the far-sighted vision of Idzi Radziszewski (1871–1922), Roman Catholic priest and scholar specializing in the philosophical aspects of natural science.

Born in Bartoszewice, a village in central Poland, Radziszewski attended the Major Seminary in Włocławek and then studied theology at the Imperial Roman Catholic Theological Academy in St Petersburg, Russia (the only higher academic institution open to priest-students from the Russian Partition of Poland). It was there that Radziszewski, ordained in 1896, completed his studies in theology. Unable to obtain permission from the tsarist authorities to continue his studies in Belgium, he travelled to Krakow in the Austrian Partition of Poland, but instead of staying there he continued to Leuven in Belgium, where he enrolled at the Catholic University (hereafter: *KU Leuven*) under an assumed name (Wodzianowska 23–24; Dębiński & Pyter 11–34). The intellectual climate of the Higher Institute of Philosophy (*Institut Supérieur de Philosophie*) at *KU Leuven*, founded by the future Cardinal and Primate of Belgium, Désiré Felicien François Joseph Mercier (1851–1926), left an indelible mark on the intellectual formation of the young Polish priest who studied there between 1898 and 1900. It was in Leuven that Radziszewski first developed his vision of a similar university in Poland that would offer a synthesis of Catholic faith and rational scientific inquiry (Dębiński & Pyter 35–42; Ryba 28–37; Wodzianowska 24–27). Tangible proof of his fascination with *KU Leuven* was a booklet, *Wszechnica katolicka w Lowanium* [*The Catholic University in Leuven*, 1908], which will be discussed in detail below.

On his return to Poland, Radziszewski taught in Włocławek, but in 1914 he returned to St Petersburg (soon to be renamed Petrograd) to become rector of the Catholic Theological Academy. Within the Polish diaspora, Radziszewski's nascent plans for a Catholic university found support from wealthy Polish industrialists Karol Jaroszyński (1878–1929) and Franciszek Skąpski (1881–1961), who made generous donations. In February 1918 a Committee for the Organisation of a Catholic University was set up. A rapid succession of political events, culminating in the October Revolution and the subsequent civil unrest in Russia, combined with the anti-religious policies of the Bolsheviks, made the continued existence of the St Petersburg Catholic Theological Academy impossible, and it was dissolved in April 1918 (Wodzianowska 27–33; Dębiński & Pyter 47–76). At about the same time, Radziszewski (or someone in his circle) proposed Lublin as the location for the new university (Wodzianowska 32). The Treaty of Brest-Litovsk between the Central Powers and Russia, signed on 3 March 1918, allowed the evacuation of academic staff from revolutionary Russia to Poland, which was still occupied by

the Central Powers but enjoyed some autonomy as the Regency of Poland. On 26–27 July 1918, in Warsaw, Radziszewski proposed to the Polish episcopate the idea of founding a Catholic University. The proposal was reluctantly accepted, and on 6 September 1918 the Regency Kingdom gave its official approval (Wodzianowska 34). In October and the first weeks of November 1918, Lublin was at the centre of events that in retrospect marked the rebirth of Polish statehood: the formation of the short-lived socialist Provisional People's Government of the Republic of Poland by Ignacy Daszyński (1866–1936). On 8 December 1918, the University of Lublin (as it was officially known until 1928) opened its doors, with a delay caused by the turbulent situation (for example, not all the professors were able to return from Russia in time). Classes began the following day.

After 1918, the model of academic studies created by Mercier, which combined intellectual rigour, universalism and a strong commitment to the Catholic faith, was actively implemented at *KUL* by Radziszewski and his successors, especially the last pre-war rector, Antoni Szymański (1881–1942), also a *KU Leuven* graduate. Relations between Lublin and the Low Countries were maintained during the Second Polish Republic. Interrupted by the Second World War (1939–1945), they resumed only well after the end of the Stalinist period in 1957. The importance of *KU Leuven* in the *iter academicum* of Idzi Radziszewski aptly illustrates the close relationship of the first generation of *KUL* scholars with an important academic institution in the Low Countries.

The *KUL*'s pre-war contacts with *KU Leuven* have been described in recent publications (especially Bujak, Dębiński & Pyter, Ryba) and earlier ones (Karolewicz, "Lowańczycy"; Karolewicz, *Nauczyciele*; Kłoczowski). Post-war contacts are also well documented in their broad outlines (Mirek, Walewander, Walkusz). An academic exchange intensified after the Second World War, when *KUL* was the only Catholic university behind the Iron Curtain. In 1957, the Primate of Poland and *KUL* alumnus Stefan Wyszyński (1901–1981) met in Rome to discuss academic cooperation with the rector of *KU Leuven*, Honoré van Waeyenbergh (1891–1971). This cooperation took on a more permanent character after the signing of an agreement in 1971 between *KU Leuven* and Université Catholique de Louvain, which had split up three years earlier, and *KUL* (Kłoczowski 130–131). This agreement had a major impact not only on academic exchange, which increased profoundly (Walewander), but also on interest in the Dutch language and the culture of Dutch-speaking countries. In 1977, a Dutch lectureship was established at *KUL*, followed by the establishment of the Centre for Netherlandic Culture (*Ośrodek Kultury Niderlandzkiej*). Its first director was Eugeniusz Wiśniowski (1929–2008), Professor of Medieval Church History, who was succeeded by Michał Kaczmarkowski (1934–2003), Professor of Classics (Engelbrecht, "Klein" 67; Flaga 72). *KUL*'s relations with academic institutions in Belgium and the Netherlands followed the upward trend of Poland's relations

with these countries after the transition to market democracy (1989–1990). Poland’s accession to the European Union (2005) gave a further boost to interest in the Dutch language and culture. In 2007, Andrzej Budzisz, Professor of Classics and Vice-Rector of *KUL*, oversaw the transformation of the Centre for Dutch Culture into a new unit, the Department of Dutch Language and Literature in cooperation with scholars from *KU Leuven* (Koen Jaspaert, 1956–2017) and Radboud University (Maarten Klein, 1947–) (Flaga 78–79). The following year, *KUL* began offering Dutch philology at undergraduate level and, since 2013, at graduate level, opening a new chapter in its relationship with the Dutch-speaking world that continues to this day.

Admittedly, Jerzy Kłoczowski’s provocative statement that “the question of the relations that have bound the *KUL* to the old, venerable University of Leuven from the very beginning, since 1918 (...) is an open question that no one has yet seriously addressed” (117) is no longer entirely true thanks to recent research, but some gaps remain. These open questions relate not only to the two universities, but also more generally to the intellectual relations between *KUL* and the Low Countries – the Netherlands and Belgium, the “Benelux-countries” – and to the interest of *KUL* scholars in Dutch Studies: the study of the Dutch language, and the literature and culture of the Low Countries.

In the Dutch-speaking world, which comprises the Netherlands, the Dutch linguistic area of Belgium, and Suriname, the term *neerlandistiek* is used to describe the academic study of Dutch literature, Dutch linguistics and Dutch language acquisition (“*Neerlandistiek*”). In English, the term Dutch Studies (or Netherlandic Studies/Low Countries Studies, all of which are understood as synonyms) has been used for about a century not only as an equivalent of *neerlandistiek*, but also to include the study of the culture of the Low Countries in the broadest sense, that is to say the Netherlands and Belgium together with the non-Dutch-speaking areas of the Benelux countries. This usage is reflected in the activities of scholarly organisations, such as the American Association for Netherlandic Studies, or in the contents of academic curricula in the English-speaking world (“Dutch Studies”). Dutch Studies in this wider sense also refers to the historical development of an international academic enquiry into the language, literature and culture of Dutch-speaking countries, including in a Central and Eastern European context. The authors of a recent issue of the *Czech and Slovak Journal of Humanities. Linguistica*, dedicated to the history of Dutch Studies in the Czech Republic and Slovakia (Bossart; Engelbrecht, “František Kalda”; Křížová & Knap-Dlouhá) are consistent in applying this term to developments in their countries since 1918. According to Bossart “Dutch Studies” should be understood as the equivalent of “Low Countries Studies”; such a position emphasises the cultural aspects and implies a broad geographical scope of this term (7). By analogy, we will use the term Dutch Studies to address the question of the existence of research in this field at *KUL* between 1918 and 1939.

The history of Dutch Studies in Central and Eastern Europe is the natural background against which to formulate the *status quaestionis*. In his important synthesis of the histories of Dutch Studies in Poland, the Czech Republic and Slovakia, Engelbrecht (2009) begins an account of the history of Dutch Studies at *KUL* from 1977 (Engelbrecht “Klein” 67; “O kierunku”). This is true, of course, in an institutional sense. However, important pieces of information related to the activities of members of the Lublin university’s academic community during the interwar period suggest that in order to arrive at a full picture of the history of Dutch Studies at *KUL* between 1918 and 1939 we still need to address the following two questions: What was the extent of the academic exchange between the Low Countries and Lublin during that period? Did any *KUL* scholars perform any academic research on the Dutch language, literature or culture of Dutch-speaking countries? While much relevant information is scattered throughout research on the history of *KUL*, other sources, analysed here, have not yet attracted the attention they deserve from a Low Countries perspective. The research presented here is therefore intended to fill a gap in what can be regarded as a ‘prehistory’ of Dutch Studies in Lublin before 1977.

First, in 2. an overview of Dutch-Flemish-Polish academic exchanges in the interwar period will allow us to determine the ways in which Polish scholars (2.1.) and their Dutch and Flemish counterparts (2.2.) participated in academic exchanges between the Low Countries and *KUL*. Then, in 3. we will proceed to investigate in detail in what respects the following three texts by *KUL* scholars are relevant to the ‘prehistory’ of Dutch Studies in Lublin:

- 3.1. Idzi Radziszewski, *Wszechnica katolicka w Lowanium (Louvain)* [*The Catholic University in Leuven (Louvain)*, Warsaw 1908];
- 3.2. Gommar Michiels, “Ruch flamandzki” [“The Flemish Movement”], an article published in the journal *Przegląd współczesny* [*Contemporary Review*; 1923];
- 3.3. Stefan Wyszyński, *Główne typy Akcji Katolickiej za granicą* [*The Main Types of the Catholic Action Abroad*; Lublin 1931].

These three texts were chosen because of their subject matter: all of them concern the Low Countries in one way or another: Belgium alone (Radziszewski; Michiels), or Belgium and the Netherlands (Wyszyński). All three authors were important figures in the *KUL* academic community of the interwar period; one of them came from the Dutch-speaking part of Belgium (Michiels), and the others had spent some time there (Radziszewski, Wyszyński) and in the Netherlands (Wyszyński). A critical reading will allow us to determine which aspects of the wider field of Dutch Studies were most relevant to the scholars employed at the *KUL* during the interwar period, and whose research is the most comprehensive example of an interest in Dutch Studies in Lublin before 1939.

2. Academic Exchanges between *KUL* and the Low Countries during the Second Polish Republic

2.1. Polish Scholars from *KUL* in the Low Countries

The interwar university in Lublin was fairly small, although the number of faculty staff increased from 50 in the early 1920s to nearly 70 by 1938 (Wodzianowska 48; Derewenda 165). It was also relatively new. Yet in spite of this (or perhaps because of its novelty) it was not entirely unknown in the Low Countries, though its existence was not well publicized. Its public impact in Belgium, for example, can be illustrated by the fact that between 1918 and 1939 it was mentioned 13 times in articles in a major Catholic newspaper, *De Standaard* (based on a query in BelgicaPress using the search terms “Lublin AND universiteit”; the results were manually verified) (Annex. Part 1). An similar query for the Dutch nationwide Catholic daily *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, performed using the Delpher database and identical search terms, revealed 26 articles about *KUL* during the same period (Annex. Part 2). One may add that the non-Catholic press also followed the events concerning the new university in Lublin, for instance in 1918 (Polkowski).

Although these articles often quite simply only mentioned the name of the university, they revealed an interest in what was going on in Lublin. Dutch-language readers learned, for instance, that moral theologian rev. Władysław Korniłowicz (1884–1946) was an attendee of the International Liturgical Congress in Antwerp (1930) or that sociologist Ludwik Górski met with members of the International Union for the Study of Social Questions in Mechelen (“Internationaal liturgisch congres”, “Internationale unie”). A letter with congratulations by Jacek Woroniecki OP (1878–1949, rector of *KUL* 1922–1924) to the academic staff in Nijmegen on the inauguration of the Catholic university there was reprinted in *De Tijd* (26 June 1923). The abovementioned research is fragmentary, of course, because it does not include the French-language press in Belgium. It is perhaps due to this factor that the Dutch interest in *KUL* seems to have been greater than the Belgian one. However, even such a selection of material demonstrates that the public in the Netherlands and Belgium could learn about the new Polish university and the activities of its scholars in their countries.

An important aspect of the academic exchange between *KUL* and the Low Countries were the travels of Polish scholars and students to universities and institutions (*peregrinatio academica*). Karolewicz writes that eight academics employed at *KUL* during the interwar period had studied in Belgium and one in the Netherlands (*Nauczyciele* I 119). The first group was dominated by Leuven graduates: apart from Radziszewski, these were the priests Antoni Szymański (1881–1942, rector of *KUL* 1933–1939), Stanisław Domińczak and Aleksander

Wójcicki (Karolewicz, *Nauczyciele* I 168). According to Karolewicz, they played an important role in the intellectual development of Lublin's academic community ("Lowańczycy" 217–229). Two Polish lay scholars, Jan Stanisław Lewiński (1885–1930) and Jerzy Głębocki (1913–1998), had studied elsewhere in Belgium: Lewiński at the Higher Institute of Commerce in Antwerp, and the Free University of Brussels, Głębocki at Ghent University. Their specialism was political economy and international law (Karolewicz, *Nauczyciele* I 170; II 127–128; II 72). Lewiński had graduated in Brussels with a thesis on the economic history of Belgium: *L'évolution industrielle de la Belgique* [*The Industrial Evolution of Belgium*, 1911] (Lityńska 130).

The concept of *peregrinatio academica* allows us to include in the group of scholars who participated in a Dutch-Polish or Flemish-Polish cultural transfer those who travelled to Belgium or the Netherlands for brief periods of study or research. Among them was Stefan Wyszyński (1901–1981). The future Primate of Poland studied canon law at *KUL* (1925–1929) (Czaczkowska 41–42). After successfully obtaining his doctoral degree, Wyszyński received a grant from *KUL* to travel abroad in order to gather material for his sociological research on the Catholic Action. During this journey, which lasted from September 1929 to June 1930, he visited Austria, Italy, France, Belgium, the Netherlands, and Germany (Czaczkowska 50–51; Nitecki 107–108; Wargacki 335–348, esp. 341–343). Wyszyński collected the results of his research in a published volume, *Główne typy Akcji Katolickiej za granicą* [*The Main Types of the Catholic Action Abroad*; Lublin 1931], which we will have a closer look at below.

2.2. Scholars from the Low Countries at *KUL*

During the interwar years, the academic staff of *KUL* included a small, but prominent group of 13 non-Polish academics. Among them were two Belgians (both Flemings) and one Dutchman (Karolewicz, *Nauczyciele* I, 64). All three were members of the Order of Friars Minor Capuchin, and were employed at the Faculty of Theology. Their presence was a vivid reminder of the cultural transfer between the Netherlands and the young University, which in its early years had to rely on outside help to provide a full curriculum for its students. All three professors from the Netherlands held important administrative positions at the *KUL*, so their presence certainly enhanced the prestige of the Low Countries in the Lublin academic community. All three were respected lecturers, though only Michiels carried out significant research (Karolewicz, *Nauczyciele* II 141–142; Prejs, "Fermont").¹

¹ The author would like to kindly thank Mr. Marek Pawelec, director of the University Archive of the John Paul II Catholic University of Lublin, and Ms. Joanna Kapitan for their generous assistance and advice.

2.2.1. Gondulphus Fermont

The only Dutchman in Lublin was assistant professor of biblical studies Gondulphus Fermont OFM^{Cap} (1888–1963). Fermont was born in Terneuzen in the province of Zeeland, his baptismal name was Eduard. After studying at ‘s-Hertogenbosch and in Rome, he returned to the former to teach biblical exegesis at the seminary there. Moving to Poland, he lectured in Lublin for six years, from 1920 to 1926 (Fermont, personal file, University Archive, A-12; Karolewicz, *Nauczyciele* II 61–62; Prejs, “Fermont”; Wodzianowska 49). During this time he published a number of articles in the Dutch Catholic press. The bibliography provided by Karolewicz (*Nauczyciele* II 62) may be enlarged, though, to include an article Fermont wrote for *De Tijd* about the persecution of the Greek Orthodox, Russian Orthodox and Catholic faithful in Soviet Russia (Fermont).

2.2.2. Hubert Hoemaker

Hubert Hoemaker OFM^{Cap} (1889–1946) was born in Dudzele in the Belgian province of West Flanders; his baptismal name was Jozef. He came to Lublin in 1927 to replace Fermont, who had gone to Rome. Hoemaker remained at *KUL* until 1939 as professor of biblical exegesis, Greek and (initially) biblical geography. From 1933 to 1934 he was acting Vice-Dean of the Theological Faculty, when he was elected Dean (1934–1937); after completing his term of office he remained Vice-Dean. Shortly before the outbreak of the war, he spent his summer holidays in Belgium, and did not return to Lublin. At the end of the war he tried to visit Poland, but the communist authorities effectively discouraged him from coming to Lublin (Hoemaker, personal file, University Archive, A-66; Karolewicz, *Nauczyciele* II 83–84; Prejs, “Hoemaker”).

2.2.3. Gommar Michiels

The other Belgian, Gommar (Gummarus) Michiels OFM^{Cap} (1890–1965), was born in Booischot; his baptismal name was Jozef. He was ordained as priest in 1914, on the eve of World War I. After completing his studies in Belgium and Rome, he served with the Belgian army from 1918 till 1919. Sent to Poland after obtaining his doctorate in Rome, he was employed as professor at the Faculty of Canon Law of *KUL* from 1920 till 1935, where he was dean from 1924 to 1928, and 1931–1935. Michiels learned to speak and write Polish fluently (his official correspondence with the rectors of *KUL*, preserved in his personal file in the *KUL* Archive, is initially in French, but from the late 1920s consistently in elaborate, formal Polish). His lectures were popular with students (Derewenda 168). It was typical in those years for professors in theology to lecture in Latin. Michiels, Hoemaker and Fermont were no exception.

Writing from Louvain to a Polish professor in Lublin, Michiels admitted that “malgré mon attachement a la Belgique, je commence à ressentir un peu de ‘nostalgie’ vers la Pologne” [despite my attachment to Belgium I’m beginning to feel somewhat ‘nostalgic’ for Poland] (Michiels, personal file, University Archive, A-39, letter to an unspecified addressee, 15 November 1922). Indeed, Michiels enjoyed Polish culture, which he imbibed by travelling around the country, especially to Zakopane, his favourite destination, and by visiting Polish families, regardless of their social status, which ranged from the peasantry to the upper class. (Myrcha 431).

Michiels’ years at the *KUL* were academically productive. During this time he wrote several treatises on canon law. He was Dean of the Faculty of Canon Law from 1924 to 1928 and from 1931 to 1935, when illness forced him to return to the Capuchin monastery in Louvain. Shortly afterwards he was granted a honorary professorship by the Faculty of Canon Law in recognition of his academic achievements and service to the university. Michiels did not return to Lublin, but after a long convalescence he went first to Rome, where he taught at the Lateran Academy, and then, just before the Second World War, to Quebec. He spent the war years in Belgium. Although he did not return to Lublin after the war, he remained in contact with the Lublin academic community, receiving honorary doctorates from *KUL* in 1957 and *KU Leuven* in 1960 (Karolewicz, *Nauczyciele* I 67, II 141–142; Korytkowski; Krukowski; Myrcha 429–444, Derewenda 167–168). As one of his early writings was on a subject of interest to Dutch Studies, I will return to this part of his activities below.

3. Research by Members of *KUL*’s Academic Community (1918–1939) as Contributions to Dutch Studies

3.1. Idzi Radziszewski’s *Wszechnica katolicka w Lowanium (Louvain)* [*The Catholic University in Leuven (Louvain)*, 1908]

Did Idzi Radziszewski’s studies in Leuven stimulate him to explore problems relevant to Dutch Studies? The answer to this question can be found in his book *Wszechnica katolicka w Lowanium (Louvain)* [*The Catholic University in Leuven (Louvain)*, 1908]. While it is regarded by scholars as a milestone in the development of his views on the character of a Catholic university (Dębiński & Pyter 35–42, Ryba 28–37), among the many facts relating to his interest in natural science we find some information which indicates that Radziszewski was aware of the significance of the Dutch language, literature and culture of the Low Countries, and that he saw these as valid objects of academic enquiry.

Among these items of information on Flanders and the Flemish Radziszewski mentioned the fact that *KU Leuven* was home to “Flamandzkie historyczno-

-folklorystyczne towarzystwo: Genootschap gesticht in 1883 ter beoefening der aloude vaderlandsche, christelijke beschaving” [“A Flemish historical-folkloristic society: the society established in 1883 for the cultivation of the old, patriotic, Christian civilization”] (15). The Pole correctly quoted its name in Dutch. Actually a cultural-historical seminar (a fact also mentioned by Radziszewski), it had been founded by Paul Alberdingk Thijm (1827–1904) and existed until his death (Dedeurwaerder 56). Alberdingk Thijm, a Dutchman, was an expert in ecclesiastical history, Dutch and German philology, a charismatic lecturer, prolific writer and organiser of Flemish cultural and literary life. We find his name on Radziszewski’s list of renowned Leuven professors (15). In 1908 the Genootschap no longer existed. Possibly, Radziszewski obtained this information at Leuven ten years earlier, and could no longer bring it up to date when publishing his book. The Polish priest also knew of the existence of *Dietsche Warande en Belfort*, a Flemish cultural and literary journal (22). He noted that Flemish students had their own debating societies, whose abbreviated names he quoted in Dutch: “Rechtsgenootschap” (in fact Vlaams Rechtsgenootschap, the Flemish Law Society) and “Sprekersbond” (in full: Sociale Studiekring en Sprekersbond der Leuvensche studenten, the Social Study Circle and Speakers’ Union of Leuven Students) (Gevers, *Studenten*). Both institutions were significant for the Flemish Movement, of which Radziszewski was aware (17).

The fact that Radziszewski noticed Flemish institutions in Leuven is significant in itself. Linguistic relations in Belgian secondary and higher education were the subject of heated debate at the turn of the century. The Belgian Education Act of 1883 allowed students in secondary education in Flanders to study their mother tongue with Dutch as the language of instruction (previously it had been French) (Dedeurwaerder, *Professor Speelers* 119). Leuven followed these developments. From 1889 some of the university’s official documents were published in bilingual form for the first time, and from 1894 Germanic philology was taught in Dutch; some law courses were offered in Dutch as well (Lamberts, *Universiteit* 184). The early 1900s saw further gradual changes in favour of Dutch in secondary and higher education. For example, there were proposals to make admission to a university conditional on the candidate having completed a school course in Dutch (Dedeurwaerder, *Professor Speelers* 119–135). From 1897 onwards even more radical plans for a Dutch-language university in Flanders were developed by a commission headed by Julius Mac Leod (1857–1919). These visions, which would eventually lead to the ‘flamandisation’ of the University of Ghent (1930), crystallised in the first decade of the 20th century (Dedeurwaerder, *Professor Speelers* 136–186) (see also 3.2. for the role of Gommaer Michiels in this debate). In the early 1900s *KU Leuven* responded to these developments by offering an increasingly wide range of Dutch-language classes (Lamberts, *Universiteit* 195). Radziszewski probably saw the activities

of the Flemish as evidence of the freedom Leuven offered its students, and as a sign of peaceful coexistence between the two linguistic groups. Even the Polish students at *KU Leuven* had their own society, *Polonia Lovaniensis* (Karolewicz, *Nauczyciele* I 169) where, unlike in the Russian Empire, Polish patriotic-religious ideas could be freely cultivated.

Radziszewski's *Wszechnica...* shows that for him Dutch Studies were an academic discipline with solid foundations. He was aware of the language conflict in Belgium and the activities of the Flemish Movement. After a two-year stay, he could have become familiar with the Dutch language on a communicative level. This respect for the Dutch language and Flemish culture were the values he brought to Lublin in 1918.

3.2. Gommar Michiels' "Ruch flamandzki" ["The Flemish Movement"] and his activities as a public speaker in Poland

The National Library of Poland in Warsaw has in its collections a poster (fig. 1.) announcing lectures by Gommar Michiels (*Biblioteka Narodowa*, Warsaw, DŹS IK 2f).² "La Belgique, champs d'expérience de l'organisation sociale" [Belgium as a proving ground for social organisation] and "Ruchy narodowościowe we współczesnej Belgii" [National movements in contemporary Belgium]. Michiels gave these lectures in the town of Radom, a town about 115 km west of Lublin, for the Association of Christian Workers, a cultural and educational organisation founded in 1906 by Rev. Marceł Godlewski (1865–1945).³ We do not know in which year this event took place, but we only know the days: the 22nd and 23rd of March. The event was conceived as a fundraiser for cultural and educational activities for workers. However, the fact that one of the lectures was in French, and the rather high price of the tickets, ranging from 2 *złoty* to 30 *groszy*, suggests that the audience was made up of the intelligentsia and wealthy patrons of the association, not necessarily members of the working class.⁴ Two possible reasons why Michiels cooperated with the Association of Christian Workers are

² "R.P. Prof. Gommaire Michiels Belg". Polona, <<https://polona.pl/item/afisz-inc-r-p-prof-gommaire-michiels-belg-wyglosi-w-radomiu-dnia-22-i-23-marca,OTcyNDYyNjg/0/#info:metadata>> Accessed on 28.11.2022.

³ Rev. Marceł Godlewski was a paradoxical figure. In spite of his pre-war anti-Semitic views he saved the lives of many Jews as parson of Warsaw's All Saints' parish, which during World War Two found itself within the borders of the Jewish Ghetto. He is a Righteous Among the Nations. Soon after founding the Association, Godlewski visited Germany, Belgium and the Netherlands to study the organisation of Christian workers' unions (Madaj & Żuławnik 17).

⁴ By comparison, the average annual wage in agriculture was only 932 *złoty* in 1924/1925; just before the Great Depression it had grown to 1853 *złoty* only to fall sharply in the 1930s (Landau & Tomaszewski 82, 107).

Godlewski's affinity with Belgium, and a shared interest in Catholic labour organisations on the part of a group of Polish Catholic intellectuals during the interwar period, who saw the Low Countries as a model in this respect (see 3.3. below).

R. P. Prof. GOMMAIRE MICHIELS, Belg
wyłosi w Radomiu
 dnia 22 i 23 marca w sali Klubu Narodowego,
 ul. Lubelska Nr. 36, o godzinie 7½ wieczorem

DWIE KONFERENCJE
O BELGJI
 jedną w języku francuskim ≡≡≡≡≡
 ≡≡≡≡≡ drugą w języku polskim

◊◊◊◊◊ DNIA 22 MARCA ◊◊◊◊◊

Konferencję po francusku wyłosi na temat:
**„LA BELGIQUE, CHAMP DEX-
 PERIENCE DE L'ORGANISA-
 TION SOCIALE”. (BELGJA JAKO TE-
 REN PRÓB ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH).**

Konferencję po polsku odczyta na temat:
**„RUCHY NARODOWOŚCIOWE
 WE WSPÓŁCZESNEJ BELGJI”.**

Bilety można nabywać w kooperatywach Stow. Robotników Chrześcijańskich,
 Plac 3-go Maja, Trawna 3 i przy wejściu.

Cena biletów: I rząd po 2 złote, II i III po złotemu, reszta po 50 groszy,
 dla uczącej się młodzieży po 30 groszy.

DOCHÓD PRZEZNACZONY NA AKCJĘ KULT.-OŚW. WŚRÓD ROBOTNIKÓW.

Zakł. Druk. Sejmiku Radomskiego i S-M.

Fig. 1. A poster (ca. 1930) advertising the public lectures of Gommar Michiels OFMCap. in Radom. National Library of Poland, Warsaw, shelfmark DŹS IK 2f. Digitised by Polona. Public domain

Even more compelling evidence that while at *KUL* Michiels was active in the area of Dutch Studies, comes from his article “Ruch flamandzki w Belgii” [“The Flemish Movement in Belgium”], dated 3 June 1923, which appeared in 1923 in the Krakow magazine *Przegląd współczesny* [*Contemporary Review*] (Michiels). *Przegląd współczesny* was a monthly journal with a modern, open formula dedicated to international relations, edited by Stanisław Wędkiewicz (1888–1963). During the interbellum period it attracted a group of talented Polish and foreign writers and intellectuals (Bujwid-Kurek). In April 1932, *Przegląd współczesny* issued a volume (no. 120) dedicated exclusively to Belgium, with an introduction by king Albert I (1875–1934). Altogether as many as 25 Belgians contributed articles to this magazine before 1939, including such important figures of public life as Belgian historian of Polish literature Claude Backvis (1910–1998), liberal politician, lawyer and diplomat Paul Hymans (1865–1941), politician and diplomat Georges Kaeckenbeeck (1892–1973), historian Jacques Pirenne (1891–1972), socialist politician Émile Vandervelde (1866–1938), writer, critic and politician August Vermeylen (1872–1945), and Paul van Zeeland (1893–1973), statesman and prime minister of Belgium (1935–1937) (*Przegląd współczesny* no. 200 (January–March 1939) 157–158). Astonishingly, however, no work by Dutch authors ever appeared in this journal.

Michiels explored two significant areas of Dutch Studies: the Flemish struggle for cultural autonomy, and the complicated relationship of the Dutch language, Belgian politics and Flemish culture (including literature). In the paragraph “Stosunki językowe w Belgii” [“Linguistic relations in Belgium”], he delved into a problem that still remains significant to Dutch sociolinguistics: the language border in Belgium (54). Another important question for him was that of terminology. In what can be regarded as a pioneering statement on this subject in Poland, Michiels argued that what was then popularly regarded by the Polish as two languages, “flamandzki” [“Flemish”] and “holenderski” [“Hollandic”], was in fact a single language, Dutch, for which he used the Polish term “niderlandzki”. Michiels then pointed out that the Dutch language, at an early stage of its historical development (which he called “Dietsch”), already had a significant corpus of written literature (55–56).⁵

In the next section, “Prawa językowe w Belgii” [“Language rights in Belgium”], Michiels analysed the legal provisions governing the use of Dutch in Belgian public life. He brought a historical perspective to this question by providing the reader with a factual account of the main stages of the Belgian language conflict from 1830 to the beginning of the 20th century (56–64). Michiels saw the Flemish Movement as a spontaneous and democratic impulse in Flemish society (Michiels 64–80):

⁵ Between the two World Wars *Dietsch* was the standard term used in the Netherlands and Flanders to denote Middle Dutch (*Middelnederlands*), the historical variant of the Dutch language spoken between ca. 1150 and ca. 1550.

It is often said that this movement was started by writers such as Conscience, de Laet, van Rijswijck and their many followers. This is, however, a misconception. These talented individuals undoubtedly contributed to awakening national Flemish feelings in the soul of the people, but they were certainly not the founders of this movement. In fact, the Flemish Movement was not “founded” at all, but arose *spontaneously* [emphasis by Michiels], and the same natural force that caused its birth has animated it and continues to animate it to this day. This movement is not a doctrine that could be debated, but a fact, and this is the basis of this fact: there are many national groups in the world, each with its own nature and characteristic set of advantages and disadvantages. In order to express its thoughts and in a certain way to externalise its moral character, each nation has its own language, the spirit of which is nothing other than the spirit of the nation reflected in its daily speech. Like any other nation, the Flemish people belong to such a national group, with its own character, its own nature and its own language, which it speaks and which is a faithful reflection of the Flemish soul. (...) Unfortunately, foreign influences came and with them a foreign language. This language, which brought with it the spirit of a completely alien race, managed to partially infiltrate the Flemish soul, and even to obliterate some of its beauty and character. But the Flemish soul wanted so much to live its own existence that it was impossible to speak of its degeneration. It finally reacted under the influence of a few talented individuals, and this reaction was all the stronger because of the force that tried to defeat it. This *impulse of the Flemish soul* [emphasis in the original] to preserve its own being and character in spite of everything – that is the starting point of the Flemish movement. “I am a Fleming” is the motto of the Middle Ages. “Be Fleming, you, whom God created a Fleming” – this is the first motto of the Flemish Movement.⁶ The Flemish movement is therefore not a literary, political or even religious question, but a democratic question, a social movement that unites under its banner the economic, intellectual, moral and religious interests of the industrious Flemish people (Michiels 64–65, transl. by the author of this article).

I have cited this rather lengthy passage from Michiels’ text not only to provide a demonstration of his style, but most of all because this fragment illustrates how Michiels combined a pragmatic understanding of the aims of the Flemish Movement (giving the Flemish people the rights they deserved under the existing legal and political framework) with a neo-romantic, metaphysical justification, drawing on the argument of language as the expression of a ‘national soul’. Rejecting arguments that the Flemish Movement represented an ideology created by members of the Flemish intellectual elite, Michiels emphasised its broad social base. He rejected the claim that the Flemish Romantic poets Theodoor van Rijswijck (1811–1849) or Jan Alfried de Laet (1815–1891) had been responsible for its origins, but he did credit novelist Hendrik Conscience (1812–1883) with bringing about a social awakening with his novel *De leeuw van Vlaanderen* [*The Lion of Flanders*]. The Polish reader could learn from Michiels further on that this novel had been translated into Polish in 1913 (64, note 2). Michiels was not only aware of the profound significance of interactions between literature and nationalist politics in Flanders, but he was also willing to contribute to a cultural

⁶ Michiels does not give an attribution. This quotation (in Dutch “Wees Vlaming, dien God Vlaming schiep”) came from Flemish poet Guido Gezelle (Couttenier).

transfer in this area, sharing key information on important Flemish figures of literary and cultural life with his Polish audience.

Michiels' presentation of the programme of the Flemish Movement is remarkable for the absence of any critical remarks (66). The tone is generally positive (or even enthusiastic), which suggests that he personally identified with it. His principal source was *Het Vlaamsch programma*, published by *Algemeen-Nederlands Verbond* (Antwerp, 1906), which articulated demands for access to education, health care, public administration and the legal system in Dutch. With regard to higher education, Michiels opted for the flamandisation of the University of Ghent. At the time of publication (1923), this was a controversial position that required explanation to a foreign audience (Michiels 67–80, for 'flamandyzacja' see e.g. 77). For the sake of balance, in the same issue of *Przegląd współczesny*, an unknown author using the initials R.U. presented the Walloon position on this matter (R.U.). This dilemma was only resolved in 1930, when the University of Ghent became a fully-fledged Dutch-speaking institution (Lamberts 368). Michiels, however, was careful not to extend his sympathy for the Flemish Movement too far: arguing for the flamandisation of Ghent, he insisted that the Catholic University of Leuven should retain its Francophone character (Michiels 77–78).

Michiels was undoubtedly aware of the importance of using the Dutch language to communicate in a scholarly article on matters relating to the Netherlands. It is important to note that he quoted a number of expressions in the original Dutch because of their cultural significance, such as "In Vlaanderen Vlaamsch",⁷ "Zij wilden wat was recht en wonnen wat zij wilden",⁸ or "Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Christus" (Michiels 80).⁹ Suggestively placed in the final sentence, the latter may have been the scholar's personal credo, expressing a belief in the Christian dimension of the Flemish struggle for cultural and linguistic autonomy. Its presence is also not surprising given Michiels' experience as a former Belgian soldier in the First World War, an experience that must have been fresh in his mind at the time of writing.

⁷ "In Flanders, Flemish", referring to the demand of the Flemish Movement to make Dutch the official language of public life in the Flemish part of Belgium (Michiels 74).

⁸ "They wanted what was right and won what they wanted", according to Michiels a motto of the "old Flemish" (Michiels 80). In reality, it is a phrase coined by the Flemish romantic poet Karel Lodewijk Ledeganck (1805–1847) (Claeys).

⁹ "All for Flanders, Flanders for Christ". In later decades abbreviated in Flanders to *AVV-VVK*, this motto became a commonplace expression of religious-national unity among members of the Catholic wing of the Flemish Movement until the 1960s, when the Catholic element came to be regarded as unimportant due to secularization (Gevers, "Alles voor Vlaanderen"). The letters *AVV-VVK* were inscribed on the Yser Tower in Diksmuide commemorating Flemish soldiers killed in World War One (built in 1928–1930, destroyed in 1946, rebuilt 1965), which made them a symbol of the Flemish Movement.

3.3. Stefan Wyszyński, *Główne typy Akcji Katolickiej za granicą* [*The Main Types of the Catholic Action abroad*]

Catholic Action, a term that is crucial to understanding the aims of Stefan Wyszyński's research at *KUL* in the interwar period, refers to an international social movement that emerged from various Catholic organisations in the 19th century as a reaction to secularisation and modernist ideologies, especially socialism and communism. It was an attempt to reinterpret the role of the Catholic Church in modern industrial society by involving lay Catholics in activities for the benefit of their communities. The initial impetus for the creation of a movement under this name came from Pope Pius X in his *motu proprio* of 18 December 1903 and in the encyclical *Il fermo proposito* (1905). But while Pius X inspired the emergence of Catholic lay organisations, it was Pius XI who with his encyclical *Ubi arcano Dei* (1922) formally launched the movement, which quickly attracted followers in Catholic countries throughout the world (Latin America) and especially in Western Europe (Spain, Italy, France, the Netherlands, Belgium, Germany). In the 1920s, in Poland too, organisations were established which pursued the aims of Catholic Action (Dębiński 7, for Western Europe, esp. Belgium and the Netherlands, see Heerma van Voss et al.).

After visiting Western Europe (see above), Stefan Wyszyński published *Główne typy Akcji Katolickiej za granicą* [*The Main Types of the Catholic Action abroad*], where in a single chapter (19-30) he discussed the organizational activities of Catholics in Belgium and the Netherlands. For Belgium, Wyszyński's research was based on the books of Georges Ceslas Rutten OP (1875–1952) (Wyszyński 22–23). Secretary of the ACV, Rutten was a Leuven graduate and a religious leader with close ties to Cardinal Mercier („Georges Rutten”). For the Netherlands, Wyszyński consulted Henri Poels (1868–1948), Catholic priest, theologian and social activist in Limburg (Wyszyński 27, n. 3; Spiertz).

Wyszyński's description of Belgian society was partly informed by popular ethnostereotypes, such as that of the practical, materialistic Belgians (“eager to make a profit for themselves out of everything”) (Wyszyński 19; Verschaffel). Its treatment of the history of religion in Belgium seems very general, as it omitted, for instance, the significance of the Dutch Revolt to the southern Low Countries. Celebrating the country's modern, homogenous Catholicism, Wyszyński judged Belgium to be a country that “did not experience interconfessional strife” and where “no heresy ever lasted longer” (18). He recognized the importance of the Belgian Catholic Church as a force which consolidated society in spite of a polarized political landscape. Catholic Belgians, like society in general, were democratic because “priests were recruited from the lower social classes” (18). It was they who protected the population “from economic abuse by liberal industrialists and from agitation by socialist leaders” (18). Wyszyński did not

give any further details, so we do not know, for example, what he might have thought of Adolf Daens (1839–1907), whose political activism as the founder of the Flemish Christian-Democratic movement at a certain point even brought him into conflict with the Church authorities. Wyszyński was aware, however, of the tension between the Flemish and Walloon communities. This conflict involved Catholics on both sides, frustrating the attempts by Catholic organisations to coordinate their actions at a national level (Wyszyński 21).

Wyszyński was aware of the existence of Flemish Catholic organizations, citing their names in Dutch: “Jeugdverbond voor Katholieke Actie” [“Youth Union for Catholic Action”], “Kristelijke Arbeidersjongeren” [“Christian Working Youth”] (21), “Algemeen Christelijk Verbond van Werkgevers” [General Christian Union of Employers], “Boerenbond” [“Farmers’ Union”] and “Boerinnenbond” [“Women Farmers’ Union”] (24). He mentioned the titles of Flemish Catholic newspapers (*De Standaard*, *Gazet van Antwerpen*) and of Catholic publishing houses: the Norbertinians in Averbode and the Dominicans’ *Geloofsverdediging* in Antwerp (Wyszyński 25).

Going on to the Netherlands, Wyszyński intuitively diagnosed the apogee of the phenomenon that we know today, under the name given to it by Arend Lijphart, as pillarisation (*verzuiling*). Wyszyński admitted that for Dutch Catholics “religious life converged with economic life” (26), because Catholic organisations had a strict professional or cultural profile. Unlike some historians of today, who dismiss pillarisation as divisive “bloc building” (Hellemans), Wyszyński was positive in his assessment of this phenomenon. The Catholic pillar in the Netherlands was quite different from what Wyszyński could witness in the Second Polish Republic, where no similar process had taken place and where Catholic organisations were much less visible in society. Wyszyński illustrated his views by a digression on the mobility of the members of religious orders, who were frequently seen travelling by train in the Netherlands; this was not surprising to the Dutch (Wyszyński 27, n. 1). Wyszyński provided a catalogue of organizations (in Dutch): *Geloof en Wetenschap* [Faith and Science], *Interdiocesane Jeugdcommissie* [Interdiocesan Youth Commission], *Federatie van R.k. Vrouwenbonden* [Federation of Roman-Catholic Women’s Unions], *R.K. Boeren- en Tuindersbond* [Roman-Catholic Farmers’ and Gardeners’ Union], *Nederlands R.K. Middenstandsbond* [Dutch Roman-Catholic Middle Class Union] and *Katholieke Sociale Actie in Nederland* [Catholic Social Action in the Netherlands] (27–30). Because of their culturally specific nature, Wyszyński cited three terms in the original: “geestelijke adviseur” (“spiritual advisor”), “standsorganisatie” (“class or milieu organisation”) and “vakorganisatie” (“professional organisation”) (Wyszyński 27, 29). All are intrinsically connected to the history of Dutch working-class organisations, and Wyszyński’s mention of them provides evidence of their impact beyond the Low Countries.

4. Conclusion

During the inter-war period, *KUL* was the scene of a thriving but ad hoc academic exchange between Poland and the Low Countries. A common ground was the significance of a range of Church-related institutions and organizations in Belgium and the Netherlands as a valuable source of knowledge that the young Polish university could tap into. This was the reason for inviting Dutch and Flemish scholars to work in Lublin and for the *peregrinatio academica* of Polish scholars to the Low Countries. With regard to the latter, the Catholic University of Leuven stands out as the most important destination for *KUL* scholars travelling to the Low Countries. Although not much information about Lublin reached the Dutch-speaking part of Belgium and the Netherlands, the general public in these countries was nevertheless aware of the existence of a Catholic university in Poland.

An important but overlooked aspect of this academic exchange was the interest of *KUL* professors in the Low Countries, their language, literature and culture during the inter-war period. While this interest was in most cases an outlier from other scholarly pursuits (Radziszewski – philosophy; Wyszyński – sociology), or an isolated foray into another field (Michiels), all three of these key members of the interwar *KUL* community produced interdisciplinary research that in important respects touched on areas relevant to Dutch Studies. All three implicitly participated in a cultural transfer between the Low Countries and their homeland, providing Polish readers with information on selected aspects of contemporary Dutch and Flemish culture, but also on language or literature. The most interesting topics, given the focus of most authors on Belgium, were that country's language policy, the politics of the Flemish Movement, and Flemish literature. Two other important themes were academic institutions in the Low Countries, and the relationship between Roman Catholicism and modern society.

Of the three texts examined here, “Ruch flamandzki” [“The Flemish Movement”] by Michiels emerges as the most significant and insightful contribution to Dutch Studies by a *KUL* scholar during the interwar period. It is a monographic article dealing exclusively with the interaction between Flemish national identity and the Dutch language in Belgium, a subject that remains highly relevant to this day. Can we therefore speak of Dutch studies in Lublin between 1918 and 1939? Admittedly, not in an institutional context. There was, for example, no chair of Dutch philology, unlike the one that had existed in Prague since 1921, or a lectureship like the one in Bratislava (1927–) (Bossaert 10; Engelbrecht, “Frantisek Kalda” 19–20). But we can certainly say that the year 1923, when Michiels published his article, marks an important date (if not the starting point) in the history of academic research in Dutch Studies at *KUL*.

Bibliography

Archival documents

- University Archive of the John Paul II University of Lublin, shelfmark A-12, personal file of Gondulphus Fermont OFMCap, 1920–1949.
- University Archive of the John Paul II University of Lublin, shelfmark A-66, personal file of Hubert Hoemaker OFMCap, 1927–1939.
- University Archive of the John Paul II University of Lublin, shelfmark A-39, personal file of Gommamus Michiels OFMCap, 1920–1935 [1965].

Printed publications

- Anonymous. “Pater Gondulphus”. *Dagblad van Noord-Brabant*, 16 November 1920, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB23:001956264:mpeg21:p00003>. Accessed 13 July 2023.
- . “Internationaal liturgisch congres te Antwerpen”. *De Standaard*, 24 July 1930, p. 3.
- . “Internationale Unie voor de studie van sociale vraagstukken in Mechelen”. *De Standaard*, 9 September 1938, p. 1.
- . “Dutch Studies”. University College London, <https://www.ucl.ac.uk/european-languages-culture/research/research-centres/dutch-studies>. Accessed 8.07.2023.
- . “Neerlandistiek”. *Algemeen Letterkundig Lexicon*, https://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_05020.php. Accessed 8.07.2023.
- . “Georges Rutten”. *ODIS*, http://www.odis.be/lnk/PS_3992. Accessed 24.11.2022.
- . “Het Vlaamsch Programma”. NEVB, https://nevb.be/wiki/Vlaamsch_Programma,_Het. Accessed 24.11.2022.
- . “O kierunku. Filologia niderlandzka KUL”. Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, <https://www.KUL.pl/o-kierunku,19847.html>. Accessed 8.07.2023.
- Bossaert, Benjamin. “The development of Dutch Studies since 1918”. *Czech and Slovak Journal of Humanities. Linguistica*, vol. 1, 2021, pp. 7–16.
- Bujwid-Kurek, Ewa. “Stanisław Wędkiewicz”. *Jubileuszowa Księga Nauk Politycznych*, edited by A. Zięba. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2015, pp. 247–256.
- Claeys, H. “Lezing. Een woord naar aanleiding eener nota van den heer Van Droogenbroeck, op Ledeganck’s vers: ‘die wilden wat was recht en wonnen wat zij wilden’”. *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde 1902*. Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, 1902, pp. 146–152, https://www.dbnl.org/tekst/_ver025190201_01/_ver025190201_01_0047.php. Accessed 24.11.2022.
- Couttenier, Piet. “Patriotic poetry and verse: Flemish”. *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*, ed. by Joep Leerssen, electronic version; Amsterdam: Study Platform on Interlocking Nationalisms, <https://ernie.uva.nl/>, 2002, <https://ernie.uva.nl/viewer.p/21/56/object/122-160176>. Accessed 12.07.2023.
- Czaczkowska, Ewa. *Kardynał Wyszyński. Biografia*. Znak, 2013.
- Dębiński, Antoni, and Magdalena Pyter. *Wizjoner i realista. O Idzim Radziszewskim – twórcy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*. Wydawnictwo KUL, 2020.
- Dębiński, Józef. “Z dziejów Akcji Katolickiej”. *Roczniki humanistyczne*, vol. 52, no. 2, 2004, pp. 5-23.
- Dedeurwaerder, Joris. *Professor Speleers: Een biografie*. Academia, 2002.
- Derewenda, Robert. “Uniwersytet za rektora ks. Antoniego Szymańskiego (1933–1939)”. *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*, edited by Grzegorz Bujak. Wydawnictwo KUL, 2019, vol. 1, pp. 145–190.

- Engelbrecht, Wilken. "Klein en toch groot. Een beknopte geschiedenis van de neerlandistiek in Polen, Tsjechië en Slowakije". *Internationale neerlandistiek*, vol. 47, no. 2, 2009, pp. 58–80.
- . "František Kalda, the Founder of Dutch Studies in Czechoslovakia". *Czech and Slovak Journal of Humanities. Linguistica*, vol. 1, 2021, pp. 17–23.
- Fermont, Gondulf. "De Kerk in Rusland". *De Tijd: godsdiensig-staatkundig dagblad*. 29 April 1925, 1, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010531510:mpeg21:p001>. Accessed 28.11.2022.
- Flaga, Jerzy. "Kontakty i współpraca KUL z Belgią". *Belgia we wspomnieniach pracowników KUL po drugiej wojnie światowej*, edited by Edward Walewander. Towarzystwo Naukowe KUL, 2011, pp. 69–79.
- Gevers, Lieve. *Studenten en sociale kwestie: de 'Sociale Studiekring en Sprekersbond der Leuvense studenten' ten tijde van Leo XIII*. Katholieke Universiteit Leuven, 1976.
- . "Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Kristus". NEVB Online, [https://nevb.be/wiki/Alles_voor_Vlaanderen,_Vlaanderen_voor_Kristus_\(AVV-VVK\)](https://nevb.be/wiki/Alles_voor_Vlaanderen,_Vlaanderen_voor_Kristus_(AVV-VVK)). Accessed 28.11.2022.
- Hellemans, Stijn. "Pillarization ('Verzuiling'). On Organized 'Self-Contained Worlds' in the Modern World". *The American Sociologist*, vol. 51, 2020, pp. 124–147, <https://doi.org/10.1007/s12108-020-09449-x>.
- Heerma van Voss, Lex, et al., editors. *Between Cross and Class. Comparative Histories of Christian Labour in Europe 1840–2000*. Peter Lang, 2005.
- Karolewicz, Grażyna. "'Lowańczycy' wśród profesorów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym". *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, vol. 43, 1981, pp. 217–229, <https://doi.org/10.31743/abmk.7431>.
- . *Nauczyciele akademicki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*. Redakcja Wydawnictw KUL, 1994, 2 volumes.
- Kłoczowski, Jerzy. "Leuven – Louvain – Lublin". *België-Polen. Balans en perspectieven van onderzoek. Belgisch-Pools Colloquium aan de Katholieke Universiteit Lublin, 7–8 oktober 1977*, edited by Jerzy Rebeta. Wydawnictwo KUL, 1988, pp. 117–134.
- Korytkowski, Jerzy. *Życie i działalność naukowa Gommara Michielsa OFM Cap.* (Master's thesis written under the direction of Józef Krukowski). Catholic University of Lublin, Faculty of Canon Law, 1980.
- Křižová, Kateřina, and Pavlina Knap-Dlouhá. "The Development of Dutch Studies in Prague after Kalda". *Czech and Slovak Journal of Humanities. Linguistica*, vol. 1, 2021, pp. 24–34.
- Krukowski, Józef. "Józef Gommar Michiels (1890–1965)". *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, edited by Antoni Dębiński et al. Wydawnictwo KUL, 2021, pp. 169–174.
- Lamberts, Emiel. *De universiteit te Leuven 1425–1985*. Universitaire Pers Leuven, 1985.
- . "Belgium since 1830". *History of the Low Countries*, edited by J.C.H. Blom and E. Lamberts. Berghahn Books, 2006, pp. 319–391.
- Landau, Zbigniew, and Jerzy Tomaszewski. *The Polish Economy in the Twentieth Century*, transl. by Wojciech Roszkowski. St. Martin's Press, 1985.
- Lityńska, Aleksandra. "Jan Stanisław Lewiński – życie i dorobek naukowy". *Zeszyty naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, vol. 728, 2006, pp. 129–135.
- Madaj, Karol, and Małgorzata Żuławnik. *Proboszcz getta*. Instytut Pamięci Narodowej. Warszawa 2010.
- Michiels, Gommaire (Gommar). "Ruch flamandzki w Belgii". *Przegląd Współczesny*, 2, vol. 7, 1923, (October–December), pp. 52–80, <https://polona.pl/item/przegląd-współczesny-r-2-t-7-nr-18-20-pazdziernik-grudzien-1923,NTUzNzc2NTU/0/#info:metadata>. Accessed 28.11.2022.
- Mirek, Agata, editor. *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018. T. 2, 1944–1989*. Wydawnictwo KUL, 2019.

- Myrcha, Marian Alfons. "Śp. o. Gommarus Michiels a Booischoot". *Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-Historyczny*, vol. 9, no. 3–4, 1966, pp. 429–444.
- Nitecki, Piotr. *Włocławskie dzieje Stefana Wyszyńskiego 1917–1946*. Wydawnictwo im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego "Soli Deo", 2008.
- Polkowski, Marcin. "Pierwsze wzmianki o KUL w prasie holenderskiej". *Przegląd Uniwersytecki*, vol. 186, 2020, pp. 37–39.
- Prejs, Roland. "O. Gondulf Cyryl Edward Fermont OFMCap". *Dziekani Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (1919–2009)*, edited by Jan Walkusz and Tomasz Moskal. Wydawnictwo KUL, 2009, pp. 63–71.
- . "O. Hubert Józef Hoemaker OFMCap". *Dziekani Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (1919–2009)*, edited by Jan Walkusz and Tomasz Moskal. Wydawnictwo KUL, 2009, pp. 39–45.
- R.U. "Z polityki wewnętrznej współczesnej Belgii". *Przegląd Współczesny*, 2, vol. 7, 1923 (October–December), pp. 152–160.
- Radziszewski, Idzi. *Wszechnica katolicka w Lowanium (Louvain)*. Gebethner i Wolff, 1908.
- Ryba, Mieczysław. *Katolicki Uniwersytet Lubelski. Korzenie, początki, źródła tożsamości*. Wydawnictwo Von Borowiecky, 2018.
- Spiertz, M.G., "Poels, Hendrikus Andreas (1868–1948)", *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <http://resources.huylens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/poels>. Accessed 24.11.2022.
- Verschaffel, Tom. "Belgium". *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: a Critical Survey*, edited by Manfred Beller and Joep Leerssen. Rodopi, 2007, pp. 108–113.
- Walewander, Edward, editor. *Belgia we wspomnieniach pracowników KUL po drugiej wojnie światowej*. Towarzystwo Naukowe KUL, 2011.
- Walkusz, Jan. "Relacje Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego z zagranicą w okresie PRL". *Roczniki Humanistyczne*, 66 (2S), 2018, pp. 241–264, <https://doi.org/10.18290/rh.2018.66.2s-11>.
- Wargacki, Dominik. "Książd Stefan Wyszyński o akcji katolickiej". *Studia Prymasowskie*, vol. 2, 2008, pp. 335–348.
- Wodzianowska, Irena. "Deo et patriae. Rektor ks. Idzi Radziszewski (1918–1922) – uczyony i dzieło". *Katolicki Uniwersytet Lubelski 1918–2018*, edited by Grzegorz Bujak. Wydawnictwo KUL, 2019, vol. 1, pp. 21–72.
- Wyszyński, Stefan. *Główne typy Akcji Katolickiej zagranicą : IX Tydzień Społeczny Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Akademickiej Odrodzenie w Lublinie od 20-tego do 26-tego sierpnia 1930 roku*. Związek Polskiej Inteligencji Katolickiej Odrodzenie, 1931.

Annex. The impact of the Catholic University of Lublin in the Low Countries (the Netherlands and the Dutch-speaking part of Belgium): mentions in the Dutch and Flemish press

Part 1. Belgium

De standaard, between 11 November 1918 and 1 September 1939.

	Title	Date	Relevance ¹⁰
1.	“Kerknieuws” [“Church news”]	12 July 1920	
2.	“Vrouwenleven” [“The life of women”]	7 August 1921	Dormitories for female students.
3.	“Uit de katholieke wereld” [“From the Catholic world”]	22 October 1924	<i>KUL</i> mentioned with Marian Fulman, bishop of Lublin.
4.	“De katholieke universiteiten” [“Catholic universities”]	13 December 1925	
5.	“Internationale Federatie van R.K. Universiteiten” [“International Federation of Roman-Catholic Universities”]	5 April 1927	
6.	“Kunst en letteren (Hogeschool-annuaria)” [“Arts and letters (academic yearbooks)”]	31 December 1927	
7.	“De geneeskundige dienst in de missies” [“Medical service in the missions”]	15 April 1930	A course in missiology at <i>KUL</i> .
8.	“Internationaal liturgisch congres te Antwerpen” [“International liturgical congress in Antwerp”]	24 July 1930	Rev. Władysław Korniłowicz as an attendee.
9.	“Een missie-seminarie in Lublin” [“A mission seminary in Lublin”]	25 July 1932	Preparing students of theology to work in the eastern rite.
10.	“Katholieke Wereld (Polen. Katholicisme en Katholieke Arbeid)” [“Catholic world (Poland. Catholicism and Catholic labour)”]	21 November 1937	Name mentioned in a general article on Polish Catholicism and social activities.
11.	“Internationale Unie voor de studie van sociale vraagstukken in Mechelen” [“International Union for the Study of Social Questions in Mechelen”]	9 September 1938	Ludwik Górski as a participant from <i>KUL</i> .

¹⁰ A blank space is left where *KUL* is only mentioned by name.

	Title	Date	Relevance ¹⁰
12.	“Katholieke Wereld (Studieweek te Katowice)” [“Catholic World (Study week in Katowice)”]	2 October 1938	Mentions the participation of <i>KUL</i> .
13.	“Bij het 25-jarig Priesterfeest van een Vlaamsch rechtsgeleerde” [“At the 25th Jubilee of a Flemish law scholar”]	13 August 1939	The jubilee of Gommar Michiels.

Part 2. The Netherlands

De Tijd, between 11 November 1918 and 1 September 1939.

	Title	Date	Relevance ¹¹
1.	“Kerknieuws” [“Church news”]	12 July 1920	
2.	“Boekbeoordelingen” [“Book reviews”]	26 July 1920	Gondulphus Fermont beginning a new book on St. Francis.
3.	“Kerknieuws” [“Church news”]	16 November 1920	
4.	“Treurig nieuws op een feestdag” [“Sad news on a holiday”]	13 May 1920	Lublin’s reaction to the plebiscite in Silesia; an “Italian professor” of <i>KUL</i> is mentioned.
5.	“Napoleon of de twee geliefden” [“Napoleon or the two lovers”]	18 May 1920	The Polish-French alliance celebrated in Lublin and at <i>KUL</i> .
6.	“Binnenland. Acta Apostolicae Sedi” [“Domestic news. Acts of the Holy See”]	27 June 1921	The new statute of <i>KUL</i> recognized by the Holy See.
7.	“De bekering van Rusland” [“The conversion of Russia”]	11 August 1921	The mission seminary of archbishop Edward Ropp at <i>KUL</i> is mentioned.
8.	“De nieuwe Paus en de Polen” [“The new pope and the Poles”]	17 February 1922	The significance of Pius XI (Achille Ratti) for the founding of <i>KUL</i> .
9.	“Buitenland. Gemengde berichten. De geschiedenis der Universiteit van Lublin en haar Rector, of: het systeem van aanpakken” [“International. Diverse news. The history of the University of Lublin and its Rector, or the system of approach”]	6 March 1922	A detailed report on the origins of <i>KUL</i> , the activities and vision of Idzi Radziszewski, including an account of his funeral on 22 February 1922.

¹¹ A blank space is left where *KUL* is only mentioned by name.

	Title	Date	Relevance ¹¹
10.	“Kerknieuws” [“Church news”]	8 August 1922	Nomination of Gondulphus Fermont O.M.Cap., professor in Lublin, as commissioner general of the Polish Commission of the Capuchin Order in Warsaw
11.	[No title]	28 June 1923	Congratulations by Rector Father Jacek Woroniecki for the Catholic University of Nijmegen.
12.	“De blinden van Polen” [“The blind in Poland”]	27 September 1923	<i>KUL</i> and Rev. Władysław Kor- niłowicz.
13.	“De katholieke universiteit van Lublin” [“The Catholic University of Lublin”]	16 January 1924	The structure, size of the university, and a brief history (Idzi Radziszewski, Karol Jaroszyński, Jacek Woroniecki).
14.	“De R.K. Universiteit. Het Jaarboek 1924-1925” [“The Roman Catholic University. The 1924-1925 Yearbook”]	31 October 1925	Mentions plans of cooperation with <i>KUL</i> and other Catholic universities.
15.	“Polen. De positie der Katholieke Kerk” [“Poland. The Position of the Catholic Church”]	25 November 1925	
16.	“Generaal-Kapittel der Minderbroeders Capucijnen” [“The General Chapter of the Friars Minor Capuchin”]	23 January 1926	Gondulphus Fermont O.F.M. as professor of <i>KUL</i> .
17.	“Onderwijs. De federatie van R.K. Universiteiten” [“Education. The Federation of Roman Catholic Universities”]	2 April 1927	
18.	“Rede Mgr. Schrijnen” [“Speech of Mgr. Schrijnen”]	29 June 1927	
19.	“Het Jaarboek der R.K. Universiteiten” [“The Yearbook of Roman Catholic Universities”]	6 December 1927	
20.	“Katholieke Universiteiten” [“Catholic Universities”]	11 February 1928	

	Title	Date	Relevance ¹¹
21.	“België. De Capucienororde in Vlaanderen en Wallonië” [“Belgium. The Capuchin order in Flanders and Wallonia”]	21 July 1928	Three members of this order mentioned as teaching at <i>KUL</i>
22.	“Nationaliteit en staat” [“Nationality and Statehood”]		Jacek Woroniecki cited by J.E. (Albert) van de Poel (1898–1971), author of the dissertation <i>Nationaliteit en staat</i> [<i>Nationality and statehood</i>]
23.	“België. De Unie van Mechelen” [“Belgium. The Union of Mechelen”]	27 September 1928	Meeting of the International Association of Social Studies; professor Ludwik Górski (<i>KUL</i>) in attendance.
24.	“‘t Antisemitisme onder Polen’s studenten” [“Anti-Semitism among Poland’s students”]	14 November 1931	<i>KUL</i> was one of the two Polish universities where anti-Semitic incidents did not occur.
25.	“Een boek over de paus (Warschau)” [“A book about the pope (Warsaw)”]	15 April 1937	Pius XI (Achille Ratti) is given credit for the founding of <i>KUL</i>
26.	“De Kath. Universiteit van Polen” [“The Catholic University of Poland”]	29 June 1939	The history of <i>KUL</i> , structure and size, recognition by the state.

Piet VAN STERKENBURG

Emeritus INL en Universiteit Leiden

Enkele aspecten van taal, identiteit en stereotypering*

Abstract

Everybody belongs to different groups. These groups have common knowledge that is acquired by language that determines the identity of the group. However, this language varies depending on the social background of the members of the group and it has a social meaning. If a language form stands out and can be considered characteristic of a group, this leads to stereotyping. Another form of stereotyping, also called 'framing', is not based on language characteristics of a group but is the result of mostly (negative) judgements of opinion makers (e.g. about Muslims). Stereotyping is also described on the basis of the self-image of a group (the Dutch people) and on the basis of the image that foreigners have about this group (including Queen Maxima). Finally, the question is answered whether THE identity exists.

Keywords: identity, language, stereotyping, common knowledge.

1. Identiteit

Veel publicaties over taal en identiteit hebben al het licht gezien. Zonder volledig te zijn noem ik: Joseph 2004, Edwards 2007, Riley 2007, Pleij 2014, De Wever 2019, Coulmas 2019, Fukuyama 2019. Wat we daaruit leren is dat de zoektocht naar het diepere *ik*, naar de ziel van elke persoon in de 19de eeuw is ontstaan. Men kwam in die periode tot de conclusie dat dit *ik* hem of haar uniek maakt en verschillend van alle andere mensen. In de 20ste eeuw culmineerde dat onderzoek in onderzoek naar volksaard en volkskarakter (zie bijvoorbeeld Meertens & De

* Van de redactie: Deze tekst is een schriftelijke vorm van een lezing die prof. Piet van Sterkenburg in Wrocław gegeven heeft, in het kader van zijn verblijf aan de Universiteit Wrocław als *visiting professor* in december 2022.

Vries 1938 en Eickhoff 2000). Het nationaalsocialisme zorgde er met zijn rassenleer, zijn racistisch onderzoek naar raszuiverheid en zijn eugenetisch onderzoek naar superieure en inferieure eigenschappen van rassen evenwel voor dat dergelijk onderzoek in een kwaad daglicht kwam te staan. Tegenwoordig werkt men bij voorkeur met het moderne begrip ‘identiteit’.

Ieder mens heeft een bepaalde identiteit (Lie 23). Identiteit is wie je bent en wat je weet. Als iemand je vraagt: “Wie ben je?”, dan noem je je naam. Die is uniek specificerend en onderscheidt jou van al die anderen. Je identiteit is je eigenste ik, je eigenste zelf dat alleen jij kent met al zijn passies, zonden, verlangens, individuele karaktertrekken, meningen, eigenaardigheden, gedrag en gewoontes. Zonder naam ben je niemand. Maar je identiteit is meer dan alleen je naam, zij is ook je geheugen: als criterium voor de vorming van de persoonlijke identiteit. Als je dat kwijt bent, ben je ook je identiteit kwijt (voor een schrijnend voorbeeld zie Van Sterkenburg 60).

Iedereen heeft meer dan één identiteit. Als mens behoren we allemaal tot verschillende groepen en we hebben de identiteit van die groepen. De leden ervan voeden ons als individu en dus onze identiteit, d.w.z. wie we zijn.

Daarom maken we een onderscheid tussen individuele of persoonlijke identiteit en groepsidentiteit of maatschappelijke identiteit. Je kunt je identiteit ontlenen aan het land of de stad waarin je woont, aan het ras of de etniciteit waartoe je behoort, aan je beroep, aan je seksuele geaardheid, religie of sekte, aan de cultuur waaruit je komt of de school of club waar je op zit en aan de sociale klasse waarvan je deel uitmaakt. Maar ook aan je lichaam of aan een of andere subcultuur rond kleding, muziek, voeding (Joseph 4; Goddeeris 109).

2. Taal

Hoe kun je de leden van een groep onderscheiden? Om van een groep een geheel te maken moeten de leden ervan iets gemeenschappelijks hebben. Dat is in eerste instantie kennis. Gemeenschappelijke kennis maakt een groep. Die gemeenschappelijke kennis wordt gedeeld en verworven door taal. Maar ook opgeslagen in taal. Daarom is taal het gegeven bij uitstek om mensen van elkaar te onderscheiden of beter om te onderscheiden tot welke groep mensen behoren of willen behoren.

Hoe belangrijk taal is voor de identiteit van een gemeenschap bewijzen onder meer de volgende voorbeelden. Het Baskisch is geen Romaanse taal, dus claimen de Basken dat zij etnisch een totaal verschillend volk zijn. De Catalanen zien hun taal eveneens als een zelfstandige taal veel meer dan een Spaans of Provençaals dialect en zoeken nationale onafhankelijkheid op grond van hun taal (Joseph 165).

Onze grammatica en woordenschat zullen verschillen al naargelang de rol die wij spelen. Onze identiteit verandert dus overeenkomstig de situatie waarin wij met anderen verkeren en de rol die wij in die contacten spelen. In iedere groep ontwikkelt zich met andere woorden een of andere vorm van taalvariatie die die groep onderscheidt van andere groepen. Beste voorbeeld is de nauwe relatie tussen beroep en woordenschat. Mensen maken gebruik van technische termen en jargon. Je bent immers wat je kent. Iemand die de term *foneem* gebruikt, vraagt dat hij iets van taalkunde weet, horen we *deuce* dan kijken we naar een tenniswedstrijd, zegt iemand dat hij lijdt aan *diabetes mellitus* dan weten we dat we met iets medisch te maken hebben, gebruiken we *hypothecus* dan zitten we midden in een wiskundige opgave enz. Al deze woorden staan natuurlijk in een woordenboek, maar niet iedereen kent ze. Het is je maatschappelijke identiteit die bepaalt welke je kent.

Iedere mens die deelneemt aan het communicatieproces neemt bewust of onbewust zijn toevlucht tot diverse taalvariëteiten, varianten en registers daarvan omdat ieder mens nu eenmaal meerdere identiteiten tegelijk heeft. Het taalgebruik van mensen varieert namelijk afhankelijk van hun sociale achtergrond (leeftijd, geslacht, sociale klasse), maar ook van hun regionale afkomst, de situatie waarin zij zich bevinden enz. (Marzo 242).

Waar we sommige taaluitingen niet begrijpen omdat we niet tot de desbetreffende groep behoren, zijn er ook communicatieve situaties waarin de professional zich door zijn taal aan iedereen vraagt hoewel hij geen jargon gebruikt. Een paar voorbeelden: *Bent u gereed om te bestellen?*, vraagt de winkelier. Hoort u: *Mond wijd open*, dan weet u dat u bij de tandarts bent. *Kaartjes alstublieft*, is het jargon van de conducteur. *Leg je hand op de Bijbel en zeg mij na ...*, is de terminologie van een geestelijke en *Het is een meisje*, is de blijde melding van een verloskundige bij een bevalling.

De onthulling van iemands identiteit is nog eenvoudiger door formules als: *ik ben leraar; ik ben een Rotarian; sprekend als een lexicoloog, als een Ajax-supporter, als een eenvoudige belastingbetaler, bierdrinker; wij Leenaars* enz.

Ook de overheid identificeert bepaalde groepen met taal. Het Frans geeft daarvan duidelijke voorbeelden: *Les places numérotées sont réservées en priorité aux: Mutilés de guerre; Aveugles civils; Invalides de travail; Infirmes civils; Femmes enceintes; Personnes accompagnés d'un enfant de moins de quatre ans*. En ook het Engels laat zich in dit opzicht niet onbetuigd: *Please give up this seat if an elderly or handicapped person needs it* (Riley 119).

Taal beïnvloedt iemands identiteit niet alleen door jargon, maar ook door uitspraak, accent, geslacht, leeftijd, registers, stijl, spraakkenmerken als slissen, stotteren enz. Bij accent kunnen we natuurlijk denken aan het sleptonaccent van de Limburgers. Bijzondere kenmerken van spraak vinden we ook in de film *Bienvenue chez les Ch'tis* uit 2008, een film van Dany Boon die de uitspraak van

de Franse streek Hauts-de-France, zeer in het bijzonder die van Bergues (Sint-Winoksbergen) op de korrel neemt. Een woord zoals *chien* ('hond') wordt als *sien* uitgesproken. En *ce sont les siens* ('het zijn die van hem') wordt *che chont les chiens* wat dan lijkt op 'het zijn de honden'. Taal helpt de inwoners van Bergues hier om hun lokale identiteit uit te drukken en zich herkenbaar te maken.

Voor de vorming van identiteit is contact maken met anderen noodzakelijk. De gemakkelijkste manier om dat te doen, is gebruik maken van de fatische functie van taal, dat wil zeggen van taal die niet de bedoeling heeft om feitelijke informatie uit te wisselen. Het gaat dan om een soort pragmatische routineformules als: *Hoe gaat het? Wat een weer hè! Mooie dag vandaag. Pech gehad.* Begroetingen als: *hallo, hoi, goeiemorgen. Slaap lekker. A.u.b. Snap je? Goede reis. Eet smakelijk.*

Het is gemakkelijk om de kracht en het belang van een fatische communicatie te demonstreren. Alles wat je moet doen, is een vriend of buurman die je gewoonlijk groet negeren. Wat je dan doet, is het bestaan en de identiteit van je buurman ontkennen door te weigeren hem of haar te erkennen als lid van de groep. We gebruiken niet voor niets de uitdrukking *iemand doodzwijgen* (Riley 127).

Tot de fatische functie behoren ook expressiemiddelen waarmee je uit kunt drukken waar je vandaan komt (etnisch of regionaal), hoe oud je bent en tot welke sociale groep je behoort of wilt behoren. Daardoor zijn talen en variëteiten ook dragers van sociale betekenis. Die sociale betekenis kunnen we uitdrukken door te kiezen voor bepaalde taalvariëteiten, maar ook voor specifieke taalvormen (ook varianten genoemd) uit een specifieke variëteit. Voorbeelden: *frigo* in plaats van *koelkast*, *tas* in plaats van *kop* (Marzo 269–270).

Wij lezen, wij interpreteren onze gesprekspartner op grond van de taal die hij gebruikt. Wij denken door zijn taal te kunnen voelen wie hij werkelijk is. Wij construeren zijn identiteit met de kennis die we verzameld hebben in ontmoetingen en de omgang met hem. Wij maken een hypothese over wat hij lijkt te zijn en testen die door met hem om te gaan. Het omgekeerde doet hij ook met ons.

In een fractie van een seconde horen we aan de telefoon of we te maken hebben met een man of vrouw, of iemand uit Twente komt of uit Amsterdam, of hij oud of jong is en we denken te kunnen analyseren dat hij of zij intelligent, geloofwaardig of betrouwbaar is enz.

Doordat we de sociale betekenis van woorden kennen, kunnen we die kennis gebruiken om van anderen te zeggen wie zij zijn als we praten. Sprekers kunnen kiezen voor een specifieke taalvorm om een bepaalde sociale betekenis uit te drukken. Als spreker kun je opteren om een bepaalde variant te gebruiken bijvoorbeeld om hoog opgeleid te klinken (*consequentie* naast *gevolg*) of om je regionale identiteit in de verf te zetten (*stute* in plaats van *boterham*) (Marzo & Rosseel & Van de Velde 273). Hetzelfde geldt voor de keuze van een woord als *bacove* ('banaan') waarmee je aangeeft dat het gaat om een Surinaamse

dus geografische variant van de standaardtaal of wanneer je bewust *de meisje* gebruikt om je etnische herkomst te gebruiken. En dan zijn er natuurlijk ook nog de registers die je gebruikt afhankelijk van de (neutrale, formele, informele of vulgaire) situatie waarin je je bevindt. Denk maar aan *urineren, plassen, pissen* en *zeiken* (Taalunie 9–11).

Overigens is het niet alleen taal die onze identiteit verraaft. Dat kan ook door muziek, voeding, kleding, geslacht, sieraden, tatoeages en piercings. Maar ook door symbolen als de volgende:

3. Stereotypering of framing

Hierboven, waar we spraken over *Les Ch'tis* en van het sleeptonig accent van de Limburgers, zagen we dat wanneer een taalvorm sterk begint op te vallen als bijzonder of kenmerkend en mensen erover gaan spreken en schrijven er sprake is van stereotypering. Soms wordt de identiteit van een groep evenwel beïnvloed niet door een taalkenmerk van de groep, maar door de beeldende taal (metaforen, stereotypen) die gebruikt wordt door massamedia, opiniemakers en politici. Vaak wordt in dit verband gesproken van framing. Wie een frame gebruikt probeert via woorden en de beelden en gevoelens die zij oproepen, de manier waarop anderen naar de werkelijkheid kijken te beïnvloeden. Het frame wordt de bril waardoor we bepaalde informatie wel zien en andere niet (De Jong 2014). Je kunt je met andere woorden met taal ook distantiëren van een andere gemeenschap.

De aanslagen in Amerika van 11 september 2001 op het *World Trade Centre* in New York en het *Pentagon* in Washington, de moord op Theo Van Gogh in Amsterdam op 2 november 2004 door een moslim, de moord op Pim Fortuyn (6 mei 2002) die een hoofdrol voor zich opeiste met zijn anti-migratie- en anti-islamretoriek waarin vooral de Marokkanen het moesten ontgelden wegens hun schooluitval, onderwijs- en taalachterstanden, werkeloosheid en hoge criminaliteitscijfers, de proclamatie van het kalifaat in Syrië van Islamitische Staat op 4 juli 2014 waarbij de leider Abu Bakr-al Baghdadi oproept tot deelname aan de jihad (El Hamidi 34), de aanslagen van 2011 en 2015 op het Franse satirische weekblad *Charlie Hebdo* omdat dat blad cartoons publiceerde waarop de islamitische profeet Mohammed werd afgebeeld wat volgens de islam verboden is, de aanslagen van november 2015 in Parijs onder andere in de concertzaal Bataclan,

die opgeëist werden door Islamitische Staat en de aanslagen van 22 maart 2016 in Brussel zijn de voedingsbodem voor de retorica van de morele paniek in ons land.

Geweld en bedreiging en fundamentalisme wakkeren argwaan tegen de moslims aan. Vijandige houdingen worden versterkt. Debatten over hoofddoek, de gezichtsbedekking door de nikab worden gezien als bedreiging voor openbare veiligheid en als een symbool van vrouwenonderdrukking. Er leeft verontwaardiging en onbegrip voor moslims die iemand van het andere geslacht geen hand geven. De term *jihad* voedt angst voor terroristen, geweld en machtsconflicten en wordt in Nederland een term voor wreedheid en bloedvergieten. Een strenger strafregime voor allochtone, dan voor autochtone jongeren wordt serieus besproken. Na de moord werd de taal van ‘ziekte’ gebruikt, gewag gemaakt van de ‘islamisering van de Nederlandse cultuur’, de islam werd in zijn totaliteit neergezet als een ‘levensgevaarlijke godsdienst’ en er werd gesproken van ‘een golf van aanslagen’ op moskeeën.

Massamedia, opiniemakers en politici nemen krachtige standpunten in. Ze bedienen zich van de retorica van de morele paniek. En er is een roep om harde, repressieve maatregelen. De taal die gebruikt wordt om het probleem te beschrijven is beeldend, maar bergt ook een zekere overdrijving in zich: het probleem is als een ziekte of een vuur. De samenleving dreigt eraan ten onder te gaan. Het is oorlog. De tegenstander moet opgejaagd worden als een beest.

Het gaat om de reactie op een probleem in de maatschappij; hoe een reëel aanwezig gevoel van onrust in de samenleving gemobiliseerd wordt, vaak ten gevolge van een dramatische gebeurtenis. Doordat opinieleiders en publieke figuren zich krachtig uitspreken, worden beheersingsmechanismen in werking gezet. Vervolgens verandert de structuur, men anticipeert op verdere gebeurtenissen die dan weer gezien kunnen worden als bevestiging van de noodzaak van verdere repressie (Sluiter 30–31).

4. Bestaat er een Nederlandse identiteit?

De staat Nederland is een product van de 19de eeuw. Na de afscheiding van België in 1830 en het Verdrag van Londen in 1839 dat de grenzen van België vastlegde, is er sprake van een Nederlandse natie. Dat verdrag bakende tegelijkertijd het Nederlandse territorium af. Daarover oefent Nederland zowel intern als extern soevereiniteit uit zonder afhankelijk te zijn van een andere staat of grootmacht. In die Nederlandse natie leven groepen van mensen die zich met elkaar verbonden voelen door gemeenschappelijke kenmerken als taal, een gemeenschappelijke geschiedenis en tradities met gemeenschappelijke helden, een gemeenschappelijke cultuur, gemeenschappelijke symbolen als vlag, munt, nummerborden van auto’s en weerkaarten op televisie. Onderzoekers veronderstellen dat vooral de

moedertaal een integraal onderdeel is van collectieve identiteiten, zoals een nationale identiteit en dat het behoud van taal over generaties heen een sleutelfactor is voor het behoud van de identiteit van het vaderland (Marzo 252).

5. Identiteit en zelfbeeld van de Nederlanders

De groep die een natie vormt, heeft een gewenst zelfbeeld. In 2019 verscheen het “Rapport Denkend aan Nederland” van het Sociaal- en Cultureel Planbureau (SCP). Meer dan 5000 personen ouder dan 16 jaar namen deel aan dit onderzoek. Op de vraag of de Nederlandse identiteit bestaat, antwoordde 41 procent van de ondervraagden volmondig ja. 42 procent vond dat er in “sommige opzichten” sprake is van een Nederlandse identiteit. 6 procent van de ondervraagden wees een Nederlandse identiteit geheel af. Ondervraagden noemen het vaakst de Nederlandse taal als “typerend voor Nederland”. Daarna volgen vrijheid, Koningsdag, de Dodenherdenking en Bevrijdingsdag, de vlag en Sinterklaas. Mensen die symbolen en tradities, zoals het Sinterklaasfeest, noemen als belangrijke verbindende kenmerken zijn volgens het planbureau geneigd te denken in termen van dé Nederlandse identiteit.

Wij gedogen, sluiten compromissen volgens het poldermodel. Wij zijn zuinig, anti-autoritair en egalitair, vinden ons persoonlijk leven heel belangrijk, zijn spaarzaam, ideeënrijk, getuige de vele winnaars van de Nobelprijs (Van Calmthout & Reumer 2017). Tolerantie is niet zomaar een deugd, het is een nationale plicht. Openheid, vrijheid en visie zijn fundamenteel. Beheersing en matiging zijn ook in het gedrag belangrijk. “Hoge bomen vangen veel wind”, waarschuwen de Nederlanders.

6. Identiteit en het beeld van de Nederlander volgens buitenlanders

Bovenstaand zelfbeeld hoeft niet overeen te komen met het beeld dat buitenstaanders van een groep hebben, een beeld dat vaak gekenmerkt wordt door stereotypen. Stereotypen reduceren landen tot wat hen herkenbaar maakt. Men kijkt dan naar de eigenaardigheden, d.w.z. de trekjes die men meer in de ene natie vindt, dan in de andere. Met die trekjes schept men eenheid binnen een groep. Stereotypen zijn niet onwaar, maar incompleet en onbewezen. Volgens Rodney Bolt (1–3) op wie het onderstaande hoofdzakelijk berust, zien de Nederlanders zichzelf als het schoonste volk op aarde, zij zijn zuinig en hebben een ongeëvenaarde talenkennis. Nederlanders zijn boven alles trots op hun tolerantie en flexibiliteit; eigenschappen die goed zijn voor de handel.

De meeste naties zien de Nederlanders als goed georganiseerd en efficiënt, zo'n beetje als de Duitsers, maar niet zo overdreven. Nederlanders hebben ook een reputatie van eigenwijs, koppig en onverbeterlijk gemeen te zijn. Sommige naties zien hen als angstaanjagend openhartig en weinig hoffelijk. Japanners worden ontmoedigd door die Nederlandse directheid, die tot gezichtsverlies leidt en vinden Nederlanders de meest onbeschofte Europeanen waarmee zij zaken doen, hoewel zij onder de indruk zijn van het Nederlandse handelsinzicht. Zie voor de kwalificatie "Nederlanders zijn grof" ook Gentile (22).

Tegenwoordig zien sommigen de Nederlanders als ingezetenen van een natie van drugsverslaafde pornografen en ook als de uitvinders van de legale abortus, euthanasie en het homohuwelijk.

Een van de origineelste Nederlandse trekjes is volgens veel buitenlanders, onder andere volgens werkstudenten in het Zuid-Afrikaanse Stellenbosch, de neiging om een beetje wetsovertreding toe te laten om het grote kwaad buiten te houden. Dit verklaart de distributie van gratis naalden voor heroïneverslaafden, huwelijksrechten van gevangenen, abortus bij teenagers op verzoek en koffiehops die marihuana over de toonbank verkopen (Bolt 1–3).

De Nederlander tutoyeert heel snel, want niemand moet zich iets verbeelden. Dat is bij onze oosterburen wel anders. Bekend is de anekdote waarin een ambtenaar bij gelegenheid van zijn pensioen zijn Nederlandse buurman die al dertig jaar naast hem, uitnodigt voor een glas wijn. De dronk is zo geanimeerd dat de Nederlander voorstelt om elkaar maar te *dutzen*, te tutoyeren, waarop de pensionado antwoordt: "Ik weet niet of ik daar al aan toe ben".

En verder ergert de Nederlander zich aan hiërarchie, kankert op alles en heeft een mening over alles. Altijd staat hij als een pedante onderwijzer met zijn betweterige, opgestoken vingertje klaar om anderen terecht te wijzen.

Koningin Maxima hield op 24 september 2007 bij gelegenheid van de presentatie van het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid "Identificatie met Nederland" een toespraak over identiteit. Volgens haar bestaat *dè* Nederlandse identiteit niet. Er zijn nationale symbolen, een collectieve geschiedenis en het koningshuis die de Nederlanders binden aan Nederland. Een geheel van gedeelde overtuigingen en gedragsvormen die gerespecteerd worden. Volgens haar is Nederland één koekje bij de koffie, grote ramen met open gordijnen, hechten aan privacy, maar ook een enorme warmte en gastvrijheid. Stereotypen dus (Máxima 2007).

In het bestek van dit artikel heb ik mij beperkt tot slechts enkele aspecten van identiteit. Niet behandeld zijn bijvoorbeeld de etnische, culturele en religieuze identiteit (zie daarvoor onder anderen Joseph 2004 & Riley 2007). Maar ook dat zijn zaken die onlosmakelijk met taal en identiteit verbonden zijn. De vele vluchtelingen die hier politiek asiel gekregen hebben, de Turkse en Marokkaanse Nederlanders, de gezinnen van Italiaanse en andere gastarbeiders die zich hier blijvend

gevestigd hebben, brachten en brengen hun eigen tradities, gebruiken, culinaire tradities mee. En de namen van een aantal daarvan vinden hun weg in positieve of negatieve zin naar de standaardtaal (*Ramadan, Suikerfeest, jihad, niqab, sharia*). Ook de recente stroom vluchtelingen uit Oekraïne zal ons ongetwijfeld verrijken met namen voor culturele zaken. En dat alles ondanks de xenofobie die na vier decennia migratie in de Nederlander ingeslepen is (El Hamidi 97). Zaken als meertaligheid, multiculturalisme en interculturaliteit en hun invloed op de taal van het gastland blijven hier eveneens buiten beschouwing. Anderen hebben hun sporen op deze terreinen verdiend en vastgelegd in indrukwekkende monografieën.

7. Ten slotte

Onze identiteit is een sociale constructie die bestaat bij de gratie van lid te zijn van meerdere groepen. Zij is veranderlijk en gebaseerd is op kennis en taal. Taal is een instrument om een bepaalde mededeling over iemands identiteit te doen. En met die taal kunnen mensen verschillende, soms overlappende groepsidentiteiten uitdrukken. Zo kan iemand een migratieachtergrond hebben en tegelijkertijd Brabander, katholiek, transgender en lager opgeleid zijn. In afzonderlijke situaties is taal het middel bij uitstek om duidelijk maken tot welke groep we behoren of willen behoren (Taalunie 12). Daarbij dienen we wel te bedenken dat de groepen waarbij we horen altijd in oppositie staan tot andere groepen.

Een collectieve identiteit bestaat dus niet omdat niet alle leden van een gemeenschap identiek zijn, maar tot verschillende groepen behoren.

Wel denken en oordelen we over bepaalde zaken als normen, waarden en gedragsvormen op dezelfde manier (Pleij 165–166). En ook voelen we ons verbonden met en door dezelfde symbolen, dezelfde taal, dezelfde rituelen, tradities en een identieke geschiedenis.

Bibliografie

- Bolt, Rodney. *Xenophobe's Guide to the Dutch. A frank and funny look at what makes the Dutch DUTCH*. [z.p.], 2013.
- Calmthout, Martijn, en Jelle Reumer. *Nobel op de kaart. Onderzoek naar de Nederlandse Nobelprijswinnaars van vroeger en nu*. 2de ed., Lias, 2017.
- Coulmas, Florian. *Identity. A very short introduction*. Oxford University Press, 2019.
- De Jong, Jaap. "Waarom maken politici graag gebruik van framing?" *Alles wat je altijd al had willen weten over taal. De taalcanon*, geredigeerd door Mathilde Jansen en Marianne Boogaard. Meulenhoff, 2012.
- De Wever, Bart. *Over identiteit*. Borgerhoff en Lambergts, 2019.
- Edwards, John. *Language and Identity*. Cambridge University Press. Cambridge United Kingdom, 2009.

- Eickhoff, Martijn. *Volseigen, ras, cultuur en wetenschap in Nederland 1900–1950*. Walburg Pers, 2000.
- El Hamidi, Lofti. *Generatie 9/11. Migratie, diaspora en identiteit*. Pluijm, 2022.
- Fukuyama, Francis. *Identiteit*. Atlas, 2019.
- Gentile, Paola A. “Wat is imagologie?”. *Neerlandia. Nederlands-Vlaams tijdschrift voor taal, cultuur en maatschappij*, nr. 1, 2023, pp. 22–23.
- Goddeeris, Idesbald, et al., redacteurs. *Interculturaliteit en geesteswetenschappen. Over grenzen, beelden en taal*. Universitaire Pers Leuven, 2020.
- . “Identiteit: debatten over nationalisme, multiculturaliteit en integratie”. *Interculturaliteit en geesteswetenschappen. Over grenzen, beelden en taal*, geredigeerd door Idesbald Goddeeris et al. Universitaire Pers Leuven, 2020, pp.109–136.
- Hauman, Remie, et al. *De zeven woorden van de Lage landen*. Verloren, 2022.
- Huizinga, Johan. *Nederland's beschaving in de zeventiende-eeuw*. Tjeenk Willink, 1941.
- Joseph, John E. *Language and Identity: national, ethnic, religious*. Palgrave Macmillan, 2004.
- Lie, Nadia. “Interculturaliteit in het hedendaagse westerse denken: een historisch conceptueel kader”. *Interculturaliteit en geesteswetenschappen. Over grenzen, beelden en taal*, geredigeerd door Idesbald Goddeeris et al. Universitaire Pers Leuven, 2020, pp. 17–47.
- Marzo, Stefania. “Taal in ruimte en grenzen”. *Interculturaliteit en geesteswetenschappen. Over grenzen, beelden en taal*, geredigeerd door Idesbald Goddeeris et al. Universitaire Pers Leuven, 2020, pp. 241–267.
- Marzo, Stefania, et al. “Wat je zegt, ben je zelf: over indexicaliteit van taal”. *Interculturaliteit en geesteswetenschappen. Over grenzen, beelden en taal*, geredigeerd door Idesbald Goddeeris et al. Universitaire Pers Leuven, 2020, pp. 269–291.
- Máxima [Máxima Zorreguieta Cerruti]. “Toespraak van Prinses Máxima, 24 september 2007”. www.koninklijkhuis.nl/documenten/toespraken/2007/09/24/toespraak-van-prinses-maxima-24-september-2007. Geraadpleegd??
- Meertens, P.J., en Anne de Vries, redacteurs. *De Nederlandse volkskarakters*. J.H. Kok, 1938.
- Pleij, Herman. *Moet kunnen. Op zoek naar een Nederlandse identiteit*. Prometheus, Bert Bakker, 2014.
- Riley, Philip. *Language, culture and Identity. An Ethnolinguistic Perspective*. Continuum, 2007.
- Sluiter, Ineke. “Maken en breken. Over taal, identiteit en minderheden” (diesoratie). Universiteit Leiden, 2005, pp. 5–17 en 29–36.
- Taalunie. *Visie op taalvariatie en taalvariatiebeleid. Visietekst van de Adviescommissie Taalvariatie in opdracht van het Algemeen Secretariaat van de Taalunie. Februari 2019*.
- Van Sterkenburg, Piet. “Taal”. *De zeven woorden van de Lage landen*, geredigeerd door Remie Hauman et al. Verloren, 2022, pp. 59–81.
- Van de Velde, Freek. “Zegeningen en schaduwzijden van taaldiversiteit”. *Interculturaliteit en geesteswetenschappen. Over grenzen, beelden en taal*, geredigeerd door Idesbald Goddeeris et al. Universitaire Pers Leuven, 2020, pp. 211–240.
- Vandekerckhove, Reinhild, zie Taalunie.

Recensieartikelen

Mikołaj BUCZAK

ORCID: 0000-0001-6172-3286

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Interculturele competenties. Dé competenties van de 21ste eeuw

Abstract

In today's globalised world, we should develop intercultural competence in order to be able to communicate with culturally different partners without obstacles and in a spirit of openness and respect (Council of Europe). For decades, intercultural competence has been present in scientific research in the field of business or foreign language teaching. However, there is a relatively low number of publications intended for the public. The book *Interculturele competenties* (Noordhoff 2022) by Patrick T.H.M. Janssen fills this gap. Its main goal is to discuss in an accessible way the most important findings concerning intercultural competence and intercultural communication.

Keywords: intercultural competence, intercultural communication, interculturality.

In een geglobaliseerde, multiculturele en meertalige wereld is het ontwikkelen van de interculturele competenties een essentieel educatief doel. De Raad van Europa definieert ze als het vermogen “om andere mensen met respect, openheid en begrip te benaderen; om eigen standpunt op een gevoelige en verantwoorde wijze te beargumenteren en te rechtvaardigen; om ervaring met culturele diversiteit te gebruiken om kritisch na te denken over zaken die men gewoonlijk als vanzelfsprekend beschouwt” (12–13). Iedereen zou deze competenties moeten ontwikkelen om met cultureel en linguïstisch verschillende partners, zonder obstakels, frustraties en conflicten, te kunnen communiceren. Sinds de jaren negentig maakt het concept van interculturele competenties een belangrijk deel uit van het onderzoek op het gebied van de vreemdetalendidactiek. Michael Byram (1997) heeft hier zeker aan bijgedragen door zijn publicatie over het model van interculturele communicatieve competentie (ICC) die een prikkel vormde voor verder onderzoek en popularisatie van dit concept in de didactische praktijk. Hoewel de interculturele competenties een sterke theoretische basis heb-

ben, valt het nog steeds op dat docenten, leraren en studenten zich weinig bewust zijn van het bestaan ervan. Het boek *Interculturele competenties* (2022; tweede druk) van Patrick T.H.M. Janssen probeert hier verandering in te brengen. De publicatie is bedoeld voor studenten van verschillende opleidingen die internationaal georiënteerd zijn, zoals economie, internationale relaties of bedrijfskunde, maar ook voor docenten en toekomstige leraren. In het voorwoord duidt de auteur aan dat deze publicatie om drie redenen tot stand is gekomen. Ten eerste was er nog maar weinig bekend over de talrijke aspecten van de communicatie tussen culturen en hoe de mensen met culturele verschillen kunnen omgaan. Ten tweede zijn de rol van de interculturele competenties en het belang van de interculturele communicatie tegenwoordig nog steeds enorm onderschat. Ten laatste waren er maar weinig bronnen beschikbaar voor het brede publiek over dit onderwerp.

Janssens publicatie is wetenschappelijk onderbouwd maar tegelijkertijd op een toegankelijke manier geschreven wat bijdraagt tot een beter begrip van de gepresenteerde theorieën (en hun praktische toepassingen) onder de lezers met weinig of zelfs geen voorkennis. Bij het boek hoort ook een online studiehulp die lijsten met definities van begrippen (die in elk hoofdstuk voorkomen), extra vragen en opdrachten omvat. Het boek zelf bestaat uit vier grotere delen die verdeeld zijn in elf hoofdstukken. Elk hoofdstuk vormt een coherent geheel waarin een concreet aspect van de interculturele competenties en ermee verbonden kwesties centraal staat. Alle hoofdstukken (behalve hoofdstuk 5) beginnen met een inleiding over het thema en met een casus – literatuur- of artikelfragment, anekdote of stageverslag – die het probleem illustreert.

Deel 1 gaat over cultuur – een basisbegrip dat vooraleerst helder gedefinieerd moet worden om de andere theorieën te kunnen begrijpen en te verwerven. Er bestaat geen eenduidige, consistente definitie van cultuur. Daarom wordt dit begrip in hoofdstuk 1 vanuit een constructivistisch perspectief besproken – wat inhoudt dat de cultuur geen synoniem is van natie maar wel een dynamische constructie. In hoofdstuk 2 wordt dieper ingegaan op de vraag waarom verschillende culturen zijn ontstaan. Daarnaast wordt getoond hoe alle gemeenschappen hun basisaannames hebben gevormd rondom universele dilemma's, zoals omgaan met leiderschap, tijd en onzekerheid van het leven. In hoofdstuk 3 wordt de culturele identiteit van mensen besproken. Het behandelt thema's zoals subculturen, stereotypering en racisme.

Deel 2 is duidelijk gericht op de wetenschappelijke bases van interculturaliteit. Hoofdstuk 4 bespreekt de algemene redenen van onderzoek naar cultuur. Er wordt ook het idee van de meting van cultuurverschillen (die kan helpen om met andere mensen te werken en communiceren) gerechtvaardigd. Dit hoofdstuk mag als een introductie worden beschouwd tot hoofdstuk 5 dat verschillende wetenschappelijke interculturele theorieën bediscussieert. De lezer krijgt een heldere en chronologische selectie van zes modellen van verschillende auteurs

die zich bezighouden of bezighielden met interculturaliteit: Kluckhohn & Strodtbeck, Hall,¹ Hofstede, Trompenaars en Hampden-Turner, GLOBE-project en het nieuwste model waarvan Janssen een coauteur is – Dingemans & Janssen.²

In deel 3 worden de praktische toepassingen van de twee eerdergenoemde modellen besproken. Hoofdstuk 6 concentreert zich op de zes culturele dimensies van Hofstede: hoge versus lage machtafstand, individualisme versus collectivisme, femininiteit versus masculiniteit, onzekerheidsvermijding, focus op lange of korte termijnen en toegeeflijkheid versus terughoudendheid. In de inleiding van dit hoofdstuk wordt een stageverslag van een Nederlandstalige student in Vietnam gepresenteerd. Op basis daarvan wordt aan het einde van het hoofdstuk het model van Hofstede toegepast. Hoofdstuk 7 bespreekt gedetailleerd het model van Dingemans & Janssen waarin communicatiestijl en waarden binnen een cultuur centraal staan. Aan het einde wordt dit concept praktisch toegepast op basis van een stageverslag van een Nederlandstalige student in Ecuador.

Het laatste deel van het boek, deel 4, gaat over hoe de in de voorafgaande hoofdstukken bediscussieerde theorieën zich in praktijk kunnen manifesteren. In hoofdstuk 8 wordt, onder andere, de *culture shock* en zijn verschillende fases besproken. Hoofdstuk 9 concentreert zich op het model van interculturele sensitiviteit van Bennett (2017)³ dat bijdraagt aan het begrijpen van hoe mensen culturele verschillen ervaren. Het daaropvolgende hoofdstuk 10, bespreekt de verborgen aspecten van cultuur die tot misverstanden of miscommunicatie kunnen leiden. Hoofdstuk 11 is het laatste hoofdstuk van het boek waarin praktische tips worden gegeven over hoe mensen kunnen omgaan met culturele conflicten

¹ In het boek staat: “Edward en Mildred Hall hebben in hun model een set van zes culturele basiswaarden (basisaannames) op het gebied van communicatie geformuleerd (1966)” (Janssen 104). Edward T. Hall & Mildred Reed Hall hebben er wel samen een boek over geschreven maar in 1990: *Understanding Cultural Differences: Germans, French and Americans*. Daarnaast is het vermeldenswaardig dat deze zes culturele basisaannames gebaseerd zijn op eerdere theorieën van Edward T. Hall die geleidelijk werden ontwikkeld en gepubliceerd.

² Het model van Kluckhohn & Strodtbeck (1961) is gebaseerd op zes problemen (universele dilemma’s) die elke cultuur, vooral in het verleden, heeft moeten overwinnen, zoals de relatie met de natuur en de omgeving. Edward T. Hall (1966; 1976; 1983) heeft in zijn publicaties basisaannames geformuleerd met betrekking tot context, tijd en ruimte, waaronder het concept van lage- en hoge-context communicatie. Hofstede’s (1983) model is ook gebaseerd op zes universele problemen waarmee verschillende culturen op verschillende manieren zijn omgegaan, zoals machtsafstand. Trompenaars en Hampden-Turner (1997) hebben een model ontwikkeld waarin nationale culturele verschillen worden verdeeld in zeven dimensies, zoals individualisme versus communitarisme. Binnen het GLOBE-project (2020) is een model ontstaan dat gebaseerd is op negen culturele dimensies, waaronder gendergelijkheid. Dingemans & Janssen (2021) hebben een model ontwikkeld dat bestaat uit drie mogelijke theoretische culturen: taakgerichte, relatiegerichte en zingevingsgerichte culturen.

³ Het model van Bennett werd oorspronkelijk in 1986 ontwikkeld, maar is sindsdien meerdere keren bijgewerkt.

die in het boek worden gedefinieerd als de wederzijdse ervaring van culturele verschillen tussen twee partners of groepen.

Alle hoofdstukken bevatten kleurrijke foto's, grafieken en tabellen die de verwerving van deze nieuwe kennis ondersteunen. Bovendien worden er ook voorbeelden gegeven (vaak op basis van verschillende opinies van studenten of interviews) die de behandelde kwesties illustreren. Deze voorbeelden verwijzen dikwijls naar de meningen van migranten die naar Nederland zijn gekomen of Nederlandstaligen die frappante en leerzame ervaringen in het buitenland opgedaan hebben. Daardoor laten ze ook vanuit meerdere perspectieven zien hoe ingewikkeld het kan zijn om te communiceren en samen te werken met mensen uit andere culturen en/of om in andere culturen te leven.

Het boek van Patrick T.H.M. Janssen is een inzichtelijke en een toegankelijke (zowel in de zin van bereikbaar als begrijpbaar) bron van kennis over interculturele competenties. Het kan in verschillende contexten worden gebruikt, vooral met studenten die nu al functioneren of in de toekomst zullen functioneren (privé, professioneel) in cultureel of linguïstisch diverse omgevingen. De interculturele competenties zijn echter ook bijzonder belangrijk voor de studenten van vreemde talen. Daarom zou in de volgende editie van het boek een nieuw hoofdstuk kunnen worden toegevoegd dat dieper ingaat op interculturele competenties binnen het domein van vreemdetalendidactiek, bijvoorbeeld modellen van Byram (1997) en Deardorff (2006), voorbeelden van interculturele activiteiten, technieken voor de ontwikkeling van interculturele competenties in de taalles etc. Toch is het boek van grote waarde voor studenten neerlandistiek die waarschijnlijk na hun studies docenten Nederlands zullen worden of in multinationale corporaties gaan werken, en dus veel contact gaan hebben met mensen uit andere culturen. De publicatie kan ook gehanteerd worden door docenten in het hoger onderwijs binnen en buiten het Nederlandse taalgebied als basisbron in de cursussen over interculturele competenties en/of interculturele communicatie.

T.H.M. Patrick Janssen, *Interculturele competenties*. Noordhoff, 2022, ISBN 978-90-01-27846-5, 260 pp.

Bibliografie

- Bennett, Milton. "Developmental Model of Intercultural Sensitivity". *International Encyclopedia of Intercultural Communication*, geredigeerd door Y. Kim. Wiley, 2017.
- Byram, Michael. *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters, 1997.
- Council of Europe. *The Importance of Plurilingual and Intercultural Education for Democratic Culture*. Council of Europe, 2022.
- Deardorff, Darla. "Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization". *Journal of Studies in International Education*, vol. 10, no. 3, 2006, pp. 241–266.

- Dingemans, Anne-Marie, en Patrick T.H.M. Janssen. “Dingemans & Janssen Model of Cultural Identity”. *Research Institute for Interculturality*, 2021, <https://emergenceglobal.nl/dingemans-janssen/>. Geraadpleegd 27 mei 2023.
- GLOBE 2020. “GLOBE Culture Dimensions, Definitions, and Scale Items”. *GLOBE*, 2020, <https://globeproject.com/data/GLOBE-Dimensions-Definitions-and-Scale-Items.pdf>. Geraadpleegd 27 mei 2023.
- Hall, Edward T. *The Hidden Dimension*. Doubleday, 1966.
- . *Beyond culture*. Doubleday, 1976.
- . *The Dance of Life: The Other Dimension of Time*. Doubleday, 1983.
- Hall, Edward T., en Mildred Reed Hall. *Understanding Cultural Differences: Germans, French and Americans*. Intercultural Press, 1990.
- Hofstede, Geert. “Dimensions of National Cultures in Fifty Countries and Three Regions”. *Explications in Cross-Cultural Psychology*, geredigeerd door J. B. Deregowski, S. Dziurawiec en R. C. Annis. Swets & Zeitlinger, 1983, pp. 335–355.
- Kluckhohn, Florence, en Fred Strodtbeck. *Variations in Value Orientation*. Row, Peterson & Company, 1961.
- Trompenaars, Fons, en Charles Hampden-Turner. *Riding the Waves of Culture*. Nicholas Brealey, 1997.

Stefan KIEDROŃ

ORCID: 0000-0002-3564-7053

Uniwersytet Wrocławski

21 perspectieven om Nederland te bekijken

Abstract

The latest book by Piotr Oczko, *Pocztówka z Mokum. 21 opowieści o Holandii (Postcard from Mokum, 21 stories about Holland)* is a very intriguing and very personal view of the Netherlands. This view, presented in 21 essays, shows a wealth of cultural layers in the past and in modern society: from art and poetry of the Golden Age, through architecture to homosexuality. In his book, Oczko also presents his personal view of the Polish society A.D. 2021, and expresses his ‘discomfort’ about it (to use the words of Marieke Lucas Rijneveld). Oczko’s *Pocztówka...* is not an ‘everyday’ book. Still, it is definitely worth reading.

Keywords: Holland, Amsterdam, art, poetry, modern Dutch society, modern Polish society.

Over de Nederlandse maatschappij, geschiedenis en cultuur zijn talloze boeken in verschillende talen geschreven; uiteraard ook in het Pools. In de laatste jaren kon men in de Poolse boekwinkels niet alleen populaire toeristische gidsen vinden, maar ook: boeken over Middeleeuwse kunst van de Warschause kunsthistoricus Antoni Ziemia (een driedelig werk over de 14de en 15de eeuw; Ziemia 2008, Ziemia 2011, Ziemia 2015), over de ‘geheimen’ van de moderne maatschappij – voor volwassenen (Orzechowski 2014) en voor de jeugd (Chomiuk 2022) – of algemeen: over ‘Holland’, zoals het Koninkrijk der Nederlanden in het Pools nog steeds genoemd wordt. *Holandia* is ook de titel van een boek uit 2019 van Piotr Oczko, een ‘in de Nederlandse wereld’ zeer actieve auteur, vertaler en hoogleraar aan de Jagiellonische Universiteit.

Eind 2021 heeft Oczko een nieuw boek gepubliceerd: *Pocztówka z Mokum. 21 opowieści o Holandii (Ansichtkaart uit Mokum. 21 vertellingen over Holland)*. Oczko zelf noemt ook (9) een reeks van auteurs die over Nederland hadden geschreven, naast Colin White en Laurie Boucke (*The UnDutchables*, uit 1989), Greg Shapiro (*How to be Dutch*, uit 2016), Han van der Horst (*The Low Sky*, uit 1996) en Martijn de Rooi (*How to Survive in Holland*, uit 2007). En ook Poolse

auteurs: naast Marek Orzechowski ook Jan Balicki of Lech Niekrasz, Ella en Andrzej Banach en zelfs ‘historische monumenten’ zoals *Holandya* uit 1894 van de in een andere Poolse context bekende Stanisław Bełza.

De titel van Oczko’s boek verwijst naar de Joodse naam van Amsterdam: *Mokum Alef* (53, 285). Voor hem is deze stad een veilige haven in zijn geliefde Nederland. Het woord ‘geliefd’ klinkt niet helemaal wetenschappelijk; het is meer een emotie. En dat is het ook: een boek vol emoties. Niet alleen over ‘zijn’ Nederland, maar ook over veel meer: over zijn eigen leven en over Polen dat voor hem niet helemaal (of: helemaal niet?) ‘geliefd’ is. Hij ervaart sinds lang, en in het bijzonder vanaf 2015, tegenover het land waarin hij leeft, een emotie die hij (op zijn Duits) *Hassliebe* noemt (27). Hij is “een mentale Amsterdammer” (zo wordt hij in de media voorgesteld) en hij wil zijn lezers een sleutelbos geven tot dit Nederlandse raadsel.

De *21 vertellingen over Holland (21 opowieści o Holandii)* zijn essays die grotendeels eerder in het Poolse maandblad *Znak* werden gepubliceerd en hier in boekvorm werden verzameld. Er wordt hier een grote waaier van thema’s voorgesteld: schoonmaken (ja!), architectuur, muziek, schilderkunst, (moderne) maatschappij, Delfts blauw, keuken, kinderen, ‘Gouden-Eeuws’ studentenleven, tsaar Peter I, homoseksualiteit (de drie laatste als nieuwe essays) – en literatuur.

Het eerste thema valt te verklaren door het feit dat Oczko zijn habilitatie-monografie aan een zeer ongewoon onderwerp had gewijd: het schoonmaken in Nederland. “Waarover ben je gehabiteerd? Over schoonmaken!”, schrijft hij in het essay “Hebben jullie al de ramen voor Jezus gewassen?” (137–149). En die habilitatie kwam er: Oczko is auteur van een *monumentale* monografie over de ‘Hollandse poetsucht’: *Bezem & Kruis* (Oczko 2013, 2020). En hijzelf is een perfectionistische pedant (137).

Het laatste thema is eveneens verklaarbaar, want Oczko is in eerste instantie literatuurhistoricus (hoewel hij schrijft dat hij “de literatuur heeft verraden”, 137). Hij kijkt dus met ‘literaire ogen’ naar de Nederlandse cultuur. Op die manier zou de Gouden Eeuw voor hem misschien niet “de eeuw van Rembrandt” zijn (zoals Johan Huizinga dat formuleerde), maar de eeuw van poëzie.

We vinden daarom vaak verschillende literaire verwijzingen, soms verbonden met de schilderkunst. Bij schilderijen van Gabriël Metsu waar lezende mannen *en* vrouwen afgebeeld worden, wijst Oczko (21) o.a. naar de emblematische Jan Harmenszoon Krul die in zijn *Minne-beelden...* uit 1640 schreef dat liefde een zee is en het schip de minnaar (het precieze citaat luidt: “Wel te recht mach Liefde by de Zee vergeleecken werden (...) even gaet het met een Minnaer als het een Schipper doet (...)”) (zie De Jongh 1976: 121).

In *Pocztówka...* zijn nog meer emblematische verbindingen tussen kunst en literatuur te vinden. Bij het verhaal over molens citeert Oczko een embleem van Daniël Heinsius uit diens bundel *Quaeris quid sit amor?* (80). En bij het verhaal

over het schoonmaken noemt hij (naast Bredero en Campo Weyerman) ook Jan Luyken (142). En ja, wij vinden hier ook de naam van de meest actieve emblematicus: Jacob Cats. Piotr Oczko noemt hem “een vreselijke klier” (*straszliwy nudziarz*, 248). Nou, zouden zoveel mensen zo’n vervelende kerel zo graag gaan lezen? Dat zal toch niet... In *zijn* tijd, gaat het verhaal, stonden op de planken van bijna elk Hollands huis minstens twee boeken: de Bijbel en een werk van Cats. Er is meer: Cats’ embleembundels werden ook ver over de grenzen van de Republiek populair, zo bijvoorbeeld in Silezië. Ze zijn hier tot vandaag te vinden; zie daarover de monografie van de Wrocławse neerlandica Joanna Skubisz (Skubisz 2021). In die Catsiaanse context moet nog een naam worden genoemd: Adriaen van de Venne die de gravures bij Cats’ gedichten had ontworpen. Zij vormen als het ware een onafscheidelijk duo: Géén Cats zonder Van de Venne; géén Van de Venne zonder Cats. En dat is ook in *Pocztówka...* te zien (219, bij het verhaal over kinderen).

En nog een verbinding van literatuur en kunst, *en* (huidig) Polen. Oczko noemt (22, 24) het schilderij van Caspar Netscher *De briefschrijver* uit 1665, met een kaart van Pruisen door Caspar Henneberg, in de Nederlandse versie van Willem Blaeu uit 1645. Oczko ziet de man op dit schilderij als iemand die een lucratief contract aan het opstellen is. Een contract met Polen, in de door Joost van den Vondel poëticaal zo geroemde Moedernegotie aan de Oostzee? Mischien... Het door Vondel (in zijn *Gijsbreght van Aemstel*) geprezen “vette land van Pruisen” profiteerde van graan uit de rijkste graanregio in Europa die toen tot Polen behoorde: Oekraïne. Deze graanrijkdom is sinds februari 2022 voor iedereen in de wereld duidelijk geworden. Vondel verschijnt ook in het verhaal over kinderen, met zijn “Kinderlyck” (226); hier hebben wij een prachtige vergelijking met *Treny* van de canonieke Poolse Renaissance-dichter Jan Kochanowski.

Andere door Oczko genoemde auteurs zijn Petrus Scriverius (hier zonder nadere beschrijving) en de dichter (ja, hier wél) Jan Janszoon Starter (188). En ook Jacob Westerbaen, met zijn bekende gedicht “Lof van de pekelharing” (209). Dat gedicht is, uiteraard, weergegeven in het (alweer) bekende schilderij van Joseph de Bray. Voor een literatuurhistoricus is deze combinatie het meest interessant: teksten in schilderijen. Men is altijd geneigd om *eerst* de tekst te lezen en pas *daarna* het schilderij te bekijken.

En nu dus nog: het lezen. In de 17de-eeuwse Republiek waren er in bijna elke stad tientallen uitgeverijen die honderden boeken produceerden; dat is bekend. Maar dat Nederlandse perspectief moet tegen een Pools perspectief worden gesteld; en Oczko doet dat. Als mensen al die boeken zouden gaan kopen, dan is er één vereiste: ze moeten kunnen *lezen*. Nu: het 17de-eeuwse Polen was voor meer dan 90% analfabeet. Nog in de eerste decennia van de 20ste eeuw was 30% van de Poolse burgers analfabeet! Oczko maakt in deze context een karakteristieke opmerking (26): men moet de Poolse wet van 7 juli (feitelijk: april) 1949 over

de bestrijding van analfabetisme waarden. Zijn intentie: deze Poolse wet (uit de Stalinistische tijd!) is veel belangrijker dan de huidige ‘nationale’ megalomanie (lees: in Polen *Anno 2021*) en de aandacht voor de vele verloren opstanden.

In Nederland was het absoluut anders: in de 17de eeuw kon de meerderheid van de burgers (ook vrouwen) lezen. Oczko maakt een mooie vergelijking met Sybille van Griethuysen en een (potentiële *en* fictieve) Poolse dichteres Sońka Małgoszczańka (241). Het is niet de inderdaad *unieke* Anna Maria van Schurman (238), het is een ‘gewoone’ burgervrouw. Op die manier zien wij de (voor heel Europa, niet alleen voor Polen) *exclusieve* situatie van Nederlandse vrouwen.

Wat was de oorzaak ervan? Het antwoord is duidelijk: het protestantisme, en dan met name de lectuur van de Bijbel (conform de woorden van Sint-Augustinus: *tolle, lege*). Oczko noemt trouwens (25) nog andere factoren: educatie, economische ontwikkeling, kennis van boekhouding door kooplieden... En toch: elke dag de Bijbel lezen, *dat* gaf de doorslag. En hij onderstreept dat onbewust met de verwijzing naar de voor hem ‘favoriete’ Poolse Bijbel: de Calvinistische *Biblia Brzeska* (118). Jawel, *niet* de (voor Polen misschien wel logisch te noemen) katholieke Bijbel. Sterker: Oczko ziet de Rooms-katholieke Kerk als een venijnige institutie (272)... Zijn dit de Poolse Zwarte Kousen? Dit besef heeft de Poolse auteur wel: zie zijn woorden over zijn vriend Henk en over Marieke Lucas Rijneveld (311), als ook over een Poolse aartsbisschop die het over de ‘Regenboog-plaag’ had (312).

Daarbij moet men hier (en ook elders) wel voorzichtig zijn bij een mogelijke ahistorische kijk op de Nederlanden. Dit was een decennialange ontwikkeling. De calvinistische ‘Alteratie van Amsterdam’ vond plaats in 1578, het Twaalfjarig Bestand (de *feitelijke* erkenning van de calvinistische Republiek door Spanje) in 1609, meer dan 30 jaar later. De Vrede van Münster (de *juridische* erkenning van de Republiek) kwam in 1648, bijna 40 jaar na 1609. Samen geteld 70 jaar, ofwel bijna *vier* generaties. Dus de informatie: in 1650 is meer dan de helft van alle bewoners in de Republiek geletterd, wat moet met die decennialange ‘protestantse ontwikkeling’ in verband staan. Piotr Oczko ‘springt’ trouwens vaker over de jaartallen heen. Hij noemt 1681 en even daarna 1655 (87); hij noemt 1678 en even daarna 1720 (102), hij noemt 1617 en even daarna 1681 (178): hier een verschil van bijna 65 jaar.

À propos protestantisme: een kleine confessionele correctie van een Poolse protestant is hier nodig. Oczko schrijft (in verband met architectuur) over de Lutherse tekst (naar psalm 46) op de gevel van een Amsterdams huis, “God is myn burg”. Dit werd door Oczko in het Pools vertaald als *Bóg jest mą twierdzą*. Maar: alle Poolse lutheranen kennen *uiteraard* de woorden *Warownym grodem jest nasz Bóg* (in de vertaling van Petrus Dathenus: “Een vaste Borch is onze Godt”).

Ja, ook de architectuur trekt de aandacht van de auteur van *Pocztówka*... Niet alleen die van de Gouden Eeuw maar bijv. ook die van de Amsterdamse School

uit de 20ste eeuw. Ook hier zien wij de emoties van Oczko: op het Amsterdamse Surinameplein voelt hij zich, eindelijk, ‘thuis’ (28) en de ‘Schoolse’ gebouwen in ‘zijn’ buurt beschrijft hij met voorliefde (30-34). Het Nederlandse (architectuur) landschap wil hij ook nog verrijken, in de versie *de la vie moderne* (68) met snelwegen... Hoewel, bij dat laatste is enige voorzichtigheid geboden: men denke aan het lot van het beroemde *Hofwijck* van Constantijn Huygens, en aan de A12 (*annex* spoorlijn Den Haag-Gouda). Bij architectuur nog een kleine opmerking: wanneer Oczko voor het eerst Rotterdam bezoekt, is hij teleurgesteld door de “conventionele dozen uit glas en metaal, en zelfs de ‘te originele’ kubushuizen” (260). Maar: elke klassieke kunst was toch ooit modern, niet waar? Dus: ook de hedendaagse, moderne architectuur wordt ooit klassiek...

Het boek is zeer rijk geïllustreerd. En de illustraties werden door de auteur niet zelden met persoonlijke emoties verbonden. Het sprekende voorbeeld daarvoor is de keuze van de illustratie op de omslag: het schilderij *Een schrijver die zijn pen versnijdt* van Jan Ekels de Jongere (1759–1793) uit 1784 (vandaag in het Rijksmuseum Amsterdam). Oczko uitte daarbij (20) zijn dankbaarheid aan de Wrocławse neerlandicus Jan Urbaniak die destijds in het voordeel van Oczko had *afgezien* om juist dit schilderij voor de omslag van *zijn* boek over de Nederlandse verlichting te gebruiken (Urbaniak 2016).

De meeste schilderijen in *Pocztówka...* stammen uit de Gouden Eeuw, o.a. werken die in de Dublinse tentoonstelling “Love Letters. Dutch Genre Paintings in the Age of Vermeer” (Sutton et al. 2003) werden gepresenteerd. En hier: vrouwelijke gestalten, *alleen*, zonder mannen. Naast Johannes Vermeer waren hier ook de reeds genoemde Metsu, en verder Emanuel de Witte of Gerard Dou te vinden. De *Lezende oude vrouw* van die laatste (264) herinnert opnieuw aan de calvinistische (lees)cultuur. Niet alleen deze periode verdient de aandacht van Oczko. Ook de ‘grijze’ Haagse School met Jacob Maris (69-71) krijgt de aandacht met een *pas* door de jaren heen, zo schrijft hij, opgebouwde waardering.

Verder zijn er in het boek talrijke tegels, kopergravures en kaarten te zien. En ook het interieur van de originele keuken van de auteur (72-73), tot barstens toe vol met Delfts blauw (‘Oczko-stijl’: “blauwe monsters” – *blękitne potwory*, 107), mag niet ontbreken. De privébibliotheek van de auteur (met meer dan tienduizend boeken!) werd, jammer genoeg, niet afgebeeld...

Af en toe komt men stellingen van de auteur tegen die discussie oproepen. De eerste is verbonden met de term ‘Gouden Eeuw’. Deze term wekt in Oczko niet altijd positieve emoties. Want, schrijft hij (163), veel mensen in die tijd hadden geleden... Ja, dat mag wel waar zijn, maar het is toch betrekkelijk. Als wij de 17de eeuw in Nederland met die in Duitsland (Dertigjarige Oorlog) of in Polen (constante oorlogen) vergelijken, dan zien we dat. En nog: de Poolse ‘Gouden Eeuw’ was de 16de eeuw; dat is in Polen een *locus communus*. Leefden dan in die tijd ook niet mensen die *toen* hadden geleden?

Verder: past het poppenhuisje van Petronella Oortman (93) in de *barok*tijd of is het meer rokoko? Is de ‘tulpengekke’ inderdaad een “vermeend” fenomeen (111-116)? Wel is waar dat de film *Tulip Fever* uit 2017 *żenujący*, gênant is; maar *Girl with a Pearl Earring*? Is deze meest schilderachtige film inderdaad een totaal mislukte film (*filmowy gniot*, 230)? En Oczko’s interpretatie van 17de-eeuwse schilderijen met bergachtige landschappen? Zijn die echt niet “italianiserend”, zoals Oczko beweert, maar origineel Nederlands (60-61)?

En wanneer Oczko, een vurige anti-royalist (175), zijn bewondering voor tsaar Peter I uitspreekt (een hervormingsgezinde *open mind*), “hoewel” deze tegelijk een vreselijk wrede dictator was, dan roept dat zeker vragen op. Europa kent, ook in latere tijden, tot in de 20ste eeuw, dictatoren die ‘hervormingsgezind’ waren. Ze zijn beslist *niet* te bewonderen...

Bij de opmerking dat kinderen alleen werden geportretteerd als hun ouders kooplieden of handwerkers waren (dus: geen prinsen; 221), moet men zeggen: dat is logisch, het gaat immers niet om de aristocratische, maar om de *burgerlijke* cultuur.

Anderzijds zijn er hier uiteraard zeer veel treffende observaties. Een karakteristiek moment is de beschrijving van de Nederlandse Holocaust-geschiedenis. Dit, onbewust, maar waarschijnlijk veeleer bewust, in contrast tot de ‘veilige haven’ Mokum. Ja, de Nederlanders, die hadden hun Anne Frank. Maar zij hadden ook Westerbork. En ze hadden *amper* ca. 20% van hun Joodse medeburgers kunnen redden. Helemaal anders dan de Belgen: zij hadden (door de vernietiging van hun archieven voor de Duitse bezetter) bijna 60% van de Belgische Joden gered (292).

Tot slot nog eens terug naar de literatuur. Een *littéraire* figuur uit Polen speelt namelijk in het boek van Piotr Oczko een belangrijke rol: Zbigniew Herbert. De Poolse dichter (wat jammer dat hij de Nobelprijs voor literatuur *niet* heeft gekregen; hij had het verdiend!) en essayist publiceerde in 1993 een boek over de Nederlandse Gouden Eeuw: *Martwa natura z w dzidlem* (*Stilleven met breidel*, een jaar later in het Nederlands uitgegeven als *De bittere geur van tulpen*). Voor Oczko was de lectuur ervan *het* begin van zijn Hollandse fascinatie. En hoewel hij Herbert later vanwege “tallose fouten” (*multum b d w*) steeds vaker bekritiseerde (hij was niet de enige, zie Kiedro  1996), kwam er *toch* ‘de verzoening’. Oczko beseft (39) dat Herbert hierin een “artistiek manifest” en een “persoonlijke visie” op de wereld presenteerde.

Precies zo moeten we ook de *Ansichtkaart uit Mokum* lezen: als een *zeer* persoonlijke visie op het leven, op Nederland, en op Polen... *Zeer* lezenswaardig!

Bibliografie

- Balicki, Jan, en Maria Bogucka. *Historia Holandii*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976.
- Banach, Ella, en Andrzej Ella. *Odkrycie Amsterdamu*. Wydawnictwo Literackie, 1975.
- Bełza, Stanisław. *Holandya*. G. Gebethner, 1894.
- Chomiuk, Martyna. *Nou, zeg! Holandia dla dociekliwych*. Dwie Siostry, 2022.
- De Jongh, Eddy. *Tot lering en vermaak: betekenissen van Hollandse genrevoorstellingen uit de zeventiende eeuw*. Rijksmuseum, 1976.
- De Rooi, Martijn. *How to Survive in Holland. Dealing with the Dutch, before They Deal with You*. Dutch Publishers, 2007.
- Herbert, Zbigniew. *Martwa natura z wężdzielcem*. Wydawnictwo Dolnośląskie, 1993 (Wydawnictwo Zeszytów Literackich, 2003). Nederlandse versie: *De bittere geur van tulpen. Holland in de Gouden Eeuw*, vertaald door Gerlof Janzen. Contact, 1994.
- Kiedroń, Stefan. “Z. HERBERT, Martwa natura z wężdzielcem, Wrocław 1993”. *Neerlandica Wratislaviensia*, vol. 9, 1996, pp. 105–107.
- Oczko, Piotr. *Bezem & Kruis. De Hollandse schoonmaakcultuur of de geschiedenis van een obsessie*, vertaald door Paul Hulsenboom. Stichting Primavera Pers, 2020. Poolse origineeleditie: *Miotła i Krzyż. Kultura sprzątania w dawnej Holandii albo historia pewnej obsesji*. Collegium Columbinum, 2013.
- . *Holandia. Książka do pisania*. Austeria, 2019.
- Orzechowski, Marek. *Holandia. Presja depresji*. Muza, 2014.
- Shapiro, Greg. *How to be Dutch. The Quiz*. XPat Scriptum Publishers, 2016.
- Skubisz, Joanna. *O Kupidynie na łyżwach i nie tylko. Emblematy niderlandzkiego Złotego Wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. ATUT, 2021.
- Sutton Peter C., et al. *Love Letters. Dutch Genre Paintings in the Age of Vermeer*. National Gallery of Ireland, 2003.
- Urbaniak, Jan. *Batalia o człowieka Oświecenia. XVIII-wieczne czasopiśmiennictwo holenderskie jako zwierciadło epoki*. ATUT, 2016.
- Van der Horst, Han. *The Low Sky. Understanding the Dutch: the Book that Makes the Netherlands Familiar*. Scriptum, 1996.
- White, Colin, en Laurie Boucke. *The UnDutchables. An Observation of the Netherlands, Its Culture and Its Inhabitants*. White-Boucke Productions, 1989.
- Ziomba, Antoni. *Sztuka Burgundii i Niderlandów 1380–1500*, t. 1, *Kultura i sztuka dworu burgundzkiego oraz miast niderlandzkich 1380–1500*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008.
- . *Sztuka Burgundii i Niderlandów 1380–1500*, t. 2, *Niderlandzkie malarstwo tablicowe 1430–1500*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011.
- . *Sztuka Burgundii i Niderlandów 1380–1500*, t. 3, *Wspólnota rzeczy. Sztuka niderlandzka i północnoeuropejska 1380–1500*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2015.

Beata POPLAWSKA

ORCID: 0000-0003-0196-2378

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Praktische gids voor het Nederlands in België en Nederland

Abstract

Are Dutch and Flemish the same languages or totally different ones? The majority of students of Dutch as foreign language are definitely able to hear a difference in pronunciation but the rest remains rather undiscovered. Miet Ooms's book *Buurtaal* means 'neighbour language' and focuses on differences and similarities between Dutch in the Netherlands and Dutch in Belgium (Flanders). This guide is written in plain language and is a must-read not only for linguists or natives but for every person who learns Dutch. Furthermore, it is also intended for people who work on adapting the texts for the Belgian or Dutch markets.

Keywords: Dutch, Flemish, the Netherlands, Belgium/Flanders, differences, similarities, translating/adapting texts, Miet Ooms.

Buurtaal van Miet Ooms¹ poogt de verschillen en overeenkomsten van het Nederlands in Nederland en Nederlands in België aan het daglicht te brengen zonder een oordeel te vellen over hoe het hoort of welk woord het best is. Het boek is in 2020 door Uitgeverij Sterck & De Vreese uitgegeven en de tweede druk is één jaar later verschenen. Het boek bevat tien hoofdstukken en begint met een inleiding over het ontstaan van de standaardtaal in Nederland en Nederlands België. Hierna volgt een theoretisch stuk waarin aandacht is besteed aan taalvariëteiten als dialecten, tussentaal en de cultuurverschillen tussen Vlaanderen en Nederland. We komen te weten dat er een aantal cruciale momenten zijn geweest

¹ Miet Ooms is vertaler, columnist, spreker en auteur. Ze is echte taalliefhebber met hart en ziel. Haar eerste verhaaltjes heeft zij op haar achtste geschreven. Ze vertaalt uit het Engels en Duits naar het (Belgisch) Nederlands. Ze werkte ook als leraar Nederlands en Duits in het secundair onderwijs, freelance taaldocent en taaladviseur. Daarnaast is ze ook bezig met verschillende lezingen, webinars en workshops over dit onderwerp.

die ervoor gezorgd hebben dat de taal in Nederland en België niet op dezelfde manier is ontwikkeld. Het tweede hoofdstuk richt zich op de uitspraak en met de derde maakt Miet Ooms het boek toegankelijker voor een breder publiek. Aan de hand van talrijke voorbeelden en taalkaartjes vertelt de auteur haar *taalverhalen*² op een interessante manier. Dit leidt soms tot veel verbazing (bijv. als Nederlanders iemand een *enerverend* jaar toewensen, bedoelen ze niet *zenuwslopend* maar *opwindend*).³ Het volgende hoofdstuk gaat over contrastieve woordvorming. Hier ontdekken we onder andere dat een Vlaming sneller vormen als *annulatie*, *facturatie* en *reservatie* gebruikt, terwijl een Nederlander spreekt over *annulering*, *facturering* en *reservering*. Het volgende gedeelte van het boek vertelt over een ‘lidwoorden-dilemma’, bijvoorbeeld: BE: *de kroost, de matras* versus NL: *het kroost, het matras*. Daarna volgen nog hoofdstukken verbonden met vornaamwoorden (*je, u of ge*), werkwoorden en woordvolgorde. Het voorlaatste hoofdstuk vormt een praktische gids die adviezen bevat over wat te doen met de verschillen om miscommunicatie te voorkomen. Hierin staan de antwoorden op de het volgende vraagstuk: hoe Vlaams mag de tekst zijn voor Nederlandse lezers? en omgekeerd, hoe Nederlands voor Vlaams publiek? Het is belangrijk om een gulden middenweg te vinden en daarom stelt de auteur de cruciale vraag of er een neutrale tekst bestaat voor het hele taalgebied. Het laatste hoofdstuk heet “Variatie in de praktijk” en vertelt over het aanpassen van verschillende teksten (o.a. commerciële teksten of vertalingen voor de Europese Commissie). Daarna geeft Ooms een dankwoord met een fraaie titel: “Dank je wel en een dikke merci”. Ten slotte volgt een lijst van illustraties en een literatuuropgave, evenals een register van alle behandelde woorden en uitdrukkingen. De structuur van het boek is overzichtelijk en toegankelijk voor de lezer.

Nou, of op z’n Vlaams gezegd: *allé*, hoe is het uiteindelijk met het Nederlands in Nederland en het Nederlands in België? Nederland en België zijn twee aparte landen met andere wetgeving en onderwijsstructuur wat uiteraard gevolgen voor de woordenschat heeft. De institutionele terminologie verschilt dus van elkaar, bijvoorbeeld de woorden *wethouder* (NL) en *schepen* (BE), die beide ‘gemeenteraadslid van het bestuur’ betekenen. Met betrekking tot onderwijs heeft het Nederlands *vmbo*, *havo* en *vwo* naast het Vlaamse *aso*, *bsso*, *kso*, en *tso*. We lezen verder ook over cultuurgebonden termen zoals *nieuwjaarsbrief* (BE), *pakjesavond* (NL), *doopsuiker* (BE), *beschuit met muisjes* (NL), enz. Er bestaan ook typisch Belgische of typisch Nederlandse woorden of uitdrukkingen die een algemeen alternatief hebben in het hele taalgebied (BE: *fuif*, *zot* of NL: *bakkie*

² De auteur vertelde altijd graag over de taal wat resulteerde in de oprichting van haar website in 2015, taalverhalen.be; we vinden daar informatie over het wereldje van taalkunde en taalvariatie in het Nederlands.

³ Alle voorbeelden en verwijzingen, tenzij anders vermeld, komen uit het boek *Buurtaal. Praktische gids voor het Nederlands in België en Nederland*.

pleur).⁴ Daarnaast is er ook nog een andere groep woorden die naast elkaar staan en geen algemeen alternatief hebben zoals *pompelmoes* (BE) versus *grapefruit* (NL) en *croque-monsieur* (BE) versus *tosti* (NL). Dit verschijnsel is waarschijnlijk vergelijkbaar met Amerikaans Engels versus Brits Engels: *subway-underground*, *elevator-lift*, *cookie-biscuit*, enz. Als oorzaak van dit fenomeen in het Nederlands noemt de auteur het feit dat Amerikaans-Engels een grotere invloed in Nederland heeft dan in België, waar het Frans nog steeds een belangrijke rol speelt. Daarnaast bestaan er ook zogenaamde valse vrienden in het Nederlands. Het zelfstandig naamwoord *middag* illustreert dat goed: voor een Nederlander is de middag alles wat tussen 12.00 en 18.00 uur valt, terwijl dit voor de Belg de tijd tussen 12.00 en 14.00 uur is. Dit is een interessant cultuurverschil wat tot veel vreemde situaties kan leiden. Een ander voorbeeld: een Belgische vrouw kan een *kleedje* aan hebben (*jurk*), maar een Nederlandse zeker niet (*kleed* = *tapijt*). Verder zou het substantief *bank* nooit in een Belgisch huis binnen kunnen staan, maar alleen buiten, terwijl in Nederland *een bank* zowel binnen als buiten voorkomt. Vanuit het fraseologisch oogpunt is het ook interessant om meer te weten over de variatie in uitdrukkingen; bijvoorbeeld het Vlaamse gezegde *geen kat aanwezig* versus het Nederlandse *geen hond aanwezig*, of de vergelijking *geld als slijk verdienen* versus de Nederlandse versie daarvan: *geld als water verdienen*. Scheldwoorden zijn ook een interessant en contrastief fenomeen in Nederland en België. Nederlanders gebruiken namelijk vloekwoorden uit het domein ‘ziektes’,⁵ terwijl de Belgische eerder een religieuze achtergrond hebben. Verschillen tussen de talen zijn altijd interessant en leiden aan de ene hand vaak tot nieuwe ideeën, maar aan de andere hand tot allerlei misverstanden. Daarom vormt *Buurtaal* een metaforische brug tussen deze twee taalvarianten.

Zijn het Nederlands en Vlaams dus dezelfde, bijna dezelfde of integendeel, helemaal andere talen? Er bestaan allerlei verschillende soorten meningen. De studenten NVT kunnen het grote verschil in de uitspraak zeker horen, maar daarnaast weten ze er weinig van. In mijn ogen, als docente Nederlands als vreemde taal, kunnen we de *Buurtaal* aanbevelen bij de taalverwerving, met speciale aandacht voor de docenten en studenten NVT. Dat Nederlands en Vlaams van elkaar verschillen is duidelijk, echter is het de moeite waard om enkele voorbeelden te kennen en eveneens de redenen achter deze verschillen te kunnen ontdekken. Daarnaast zijn de taalkaartjes van de auteur handig, overzichtelijk en trekken ze de aandacht van de lezer. Bovendien heeft ieder taalkaartje zijn eigen QR-code wat heel praktisch en modern is; het kan dan namelijk in een multimediale pre-

⁴ In Nederland gezegd over koffie; Haagse bakkie; meer weten zie: L. Fonteyn: “Hoe praten we over koffie in België en Nederland?”. *Wat gebeurt er in het Nederlands?!*, geredigeerd door N. van der Sijs et al., pp. 246–247.

⁵ Voor meer voorbeelden van Nederlandse ziektevloeken zie: M. van der Meulen: “Vloeken tellen!”. *Wat gebeurt er in het Nederlands*, geredigeerd door N. van der Sijs et al., pp. 314–315.

sentatie makkelijk gebruikt worden of worden uitgeprint als hand-out tijdens de les Nederlands. Concluderend is *Buurtaal* een handig naslagwerk voor iedereen die teksten schrijft en/of vertaalt voor de Nederlandse en/of Belgische markt, voor taalkundigen die met wetenschappelijk onderzoek bezig zijn en uiteindelijk ook voor docenten en studenten Nederlands (als tweede taal).

Miet Ooms, *Buurtaal. Praktische gids voor het Nederlands in België en Nederland*. Sterck & De Vreese, 2020, Tweede druk 2021, ISBN 978 90 5615 6510, 272 pp.

Bibliografie

z.a. “Miet Ooms”. <https://taalverhalen.be/taalvertellers/miet-ooms/>. Geraadpleegd 26 mei 2023.
Van der Sijs, Noline, et al. *Wat gebeurt er in het Nederlands? Over taal, frequentie en variatie*. Sterck & De Vreese, 2021.

INFORMATIE AAN AUTEURS:

1. Het tijdschrift *Neerlandica Wratislaviensia* is het oudste neerlandistieke wetenschappelijke tijdschrift in heel Midden- en Oost-Europa – gesticht door prof. dr. Norbert Morciniec in de jaren tachtig van de 20^e eeuw. Het tijdschrift publiceert bijdragen over de Nederlandse taal, literatuur en cultuur, als ook over cultuur-receptie en contrastief-vergelijkende studies. Het tijdschrift wordt genoteerd op de *European Reference Index for the Humanities (ERIH)* van de *European Science Foundation* en *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*.
2. De bijdragen mogen in het Nederlands, Engels of Duits geschreven zijn.
3. Alleen reproductieklare illustraties kunnen opgenomen worden. Bij de illustraties moeten hun bronnen vermeld worden. De auteurs worden verzocht, tevens informatie over de auteursrechten van de door hen gebruikte illustraties toe te voegen.
4. Het inzenden van een tekst naar de redactie van *Neerlandica Wratislaviensia* door zijn auteur staat gelijk aan de verklaring van de auteur dat hij/zij over de eigendoms- en auteursrechten voor deze tekst beschikt, dat deze tekst vrij is van juridische gebreken en dat hij in zijn geheel of in fragmenten niet eerder was gepubliceerd of ingezonden naar de redactie van een ander tijdschrift; het staat tevens gelijk aan de toestemming om deze tekst zonder tegenbetaling in *Neerlandica Wratislaviensia* te publiceren en hem ook zowel qua tijd als ook qua gebied onbeperkt te laten verspreiden, inclusief verkoop van exemplaren van het tijdschrift en het gratis beschikbaar stellen van archiefexemplaren in het Internet. De teksten worden ingezonden naar het platform van *OJS (Open Journal Systems)*.
5. Elke auteur ontvangt een exemplaar van *Neerlandica Wratislaviensia* waarin zijn/haar tekst is gepubliceerd.
6. De auteurs gebruiken in hun bijdragen de regels van ‘Stylesheet Neerlandica Wratislaviensia’ (zie <https://wuwr.pl/nwr/for-authors>).

Wydawnictwo
Uniwersytetu
Wrocławskiego

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

pl. Uniwersytecki 15
50-137 Wrocław
wydawnictwo@uwr.edu.pl

wuw.edu
[Facebook/wydawnictwouwr](https://www.facebook.com/wydawnictwouwr)